

RIJKSMUSEUM
VAN OUDHEDEN

Jaarverslag 2019

Jaarverslag
2019

Jaarverslag 2019

RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN (1818)

Visie

Het Rijksmuseum van Oudheden heeft de overtuiging dat betrouwbare overdracht van kennis en uitwisseling over oude culturen het leven van nu verrijken en een anker vormen in de huidige samenleving.

Missie

Het Rijksmuseum van Oudheden wil het centrale podium in Nederland zijn, waar de Oudheid en de archeologie voor een divers publiek tot leven wordt gebracht. Door middel van tentoonstellingen, educatie, activiteiten, wetenschappelijke bestudering en (inter)nationale uitwisseling verhalen wij over de relevantie van de Oudheid in heden en verleden.

Motto

Gevoed door de oudheid, gemotiveerd tot overdracht.

Kernwaarden

Verbindend, authentiek, initiatiefrijk, betrouwbaar, publieksvriendelijk.

BankGiroLoterij
WIN MEER, BELEEF MEER

Het Rijksmuseum van Oudheden wordt gesteund door de BankGiro Loterij.

Colofon

Foto's

RMO, Rob Overmeer, Ilona Hartensveld
Monumentaal hergebruik (p. 27): mlster.hans
'Ben en Sem' op WOS media (p. 36): getekend
door Richard de Rijke, www.RDRreclame.nl
Zandglas (p. 54): © Blickfanger
Schets van Giovanni Piranesi (p. 56):
© Rijksmuseum Amsterdam
Egyptisch museum Calro (p. 77): © gebruiker
Bsou10e01 via commons.wikimedia.org/wiki/File:
The_Egyptian_Museum.jpg onder de Creative
Commons Attribution 3.0 Unported licentie

Teksten

Medewerkers RMO

Samenstelling / eindredactie

Vivian Baan, Berber van der Oord en Wim Weljand

Met dank aan

Robbert Jan Looman

Vormgeving

Marta Klement & Jos Robijn, Hart Voor De Zaak
(huisstijl van Studio Dumbar)

Digitale print

HRG (via HVDZ)

© Rijksmuseum van Oudheden 2020

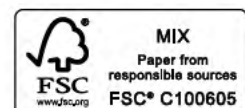
www.rmo.nl

Afbeelding voorzijde

Het museum kocht een marmeren reliëf uit de Romeinse keizertijd (170-180 n. Chr.). Het bevat een scène uit de amazonomachie, de mythische oorlog tussen de 'beschaafde' Grieken en de 'barbaarse' Amazonen, een strijdlustig volk van vrouwelijke ruiters.

Afbeelding achterzijde

Op het moment van verschijnen van dit Jaarverslag is de expositie Romeinen langs de Rijn te zien. Hierin wordt deze ruitershelm opgenomen, gevonden in 1977 toen in de omgeving van Bunnik-Vechten werkzaamheden voor de verbreding van de A12 werden uitgevoerd. De messing helm is in 2014 door het museum gekocht.

Inhoud

Vooraf	9
Bijdragen aan projecten	11
Fondsen op naam	13
Voorwoord	15
Resultaatafspraken	17
Subsidieverplichtingen	18

Hoofdstuk 1: Publieksfunctie

1.1 Centraal podium voor de Oudheid	20
1.2 Leeromgeving	44
1.3 Het verblinden van de Oudheid aan het heden	53

Hoofdstuk 2: Collectie- en wetenschappelijke functie

2.1 Erfgoedwet en collectiebeheer	63
2.2 Zichtbaarheid en mobiliteit	72
2.3 Kennisoverdracht	74

Hoofdstuk 3: Algemeen Beheer

3.1 Personeel	100
3.2 Veiligheid en gebouwenbeheer	102
3.3 Financiën en jaarrekening	104
3.4 Bijdragen	108
3.5 Codes	111
3.6 Bericht uit de raad van toezicht	112

Bijlagen

I Governance Code Cultuur	114
II Fair Practice Code	117
III Inkomende bruiklenen	118
IV Kortlopende uitstaande bruiklenen	120
V Langdurige uitstaande bruiklenen	121
VI Publicaties	123
VII Nevenfuncties	125
VIII Organogram	126

Vooraf

In de periode 2017-2020 is de structuur van het Jaarverslag gerelateerd aan de drie hoofddoelen die het museum zich heeft gesteld:

Centraal podium

Het RMO is het centrale podium voor de presentatie van de archeologie en de oudheid, ook buiten de muren van het museum. Hierbij is aandacht voor onderwerpen uit de archeologie van het mediterrane gebied, het Midden-Oosten en Nederland. Het museum zoekt verbinding met (inter)nationale musea en culturele instellingen, werkt multidisciplinair, thematisch en zoekt de veldarcheologie op, om met dit samenspel van factoren nieuwe en bestaande doelgroepen te bedienen.

Leeromgeving voor iedereen

Het RMO funktioneert als leeromgeving voor kinderen, jongeren, volwassenen en docenten. Het belichaamt een onderwijstype (gymnasium). De collectie vertelt het verhaal over de eerste vier tijdvakken uit de Canon en is verbonden met het curriculum in het primair onderwijs (po) en alle niveaus in het voortgezet onderwijs (vo). Het museum bedient meerdere schoolvakken (beeldende vorming, Griekse en Latijnse taal en cultuur, filosofie en geschiedenis).

Reflectie verleden versus heden

Het RMO reflecteert vanuit (wetenschappelijke) kennis over culturen uit de oudheid en de archeologie op de actualiteit en vice versa. Het draagt bij aan het debat over hedendaagse kwesties middels lezingen, debatten, educatieve programma's en presentaties. Hierbij past aandacht voor de continuïteit van de oudheid als veranderlijk referentiepunt (receptiegeschiedenis).

Deze drie hoofddoelen worden in de Jaarverslagen 2017-2020 gekoppeld aan de publieks- en de collectiefunctie. De wetenschappelijke functie is ondersteunend aan deze twee functies en loopt als rode draad door de hoofdstukken heen.

Bijdragen aan projecten

Het RMO is de navolgende organisaties erkentelijk voor hun bijdragen aan projecten:

Behoud, beheer en ontsluiting	Ministerie van OCW
Aankoop reliëf amazonomachie	BankGiro Loterij, Ellsabet Hussfonds, Van der Schansfonds
Consortium Egyptisch Museum Caïro	Europese Commissie, i.s.m. Louvre, British Museum, Neues Museum (Berlijn) en Museo Egizio (Turijn)
Cyprus - Eiland in beweging	Cyprus: Departement van Oudheden, Ministerie van Transport, Communicatie en Openbare Werken, Cyprus Museum Nicosia, A.G. Leventis Foundation, Ambassade van de Republiek Cyprus, Ministerie van Toerisme, Press and Information Office, Prins Bernhard Cultuurfonds, Labrys Reizen, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), Vereniging Zakenvrienden RMO
Doggerland: verdronken land in de Noordzee	Mondriaan Fonds
Goden van Egypte	Mondriaan Fonds, Prins Bernhard Cultuurfonds, Kidsweek, Djoser
Metamorfoze II	Bureau Metamorfoze
Middeleeuwse tuinen	Hortus botanicus Leiden, J.E. Jurriaanse Stichting
Opgraving Sakkara	Museo Egizio (Turijn), Labrys Reizen, Stichting Friends of Saqqara, NWO
Restauratie Egyptische objecten	Tokyo Shimbun
Restauratie gipsen en glas	BankGiro Loterij
Schoolprogramma Leiden/Delft	Rabobank Leiden-Katwijk
The walking dead	NWO-Vidi subsidie
Week van de Klassieken	Tresoar, Allard Pierson, Athenaeum Boekhandel, Nederlands Klassiek Verbond, Labrys Reizen, uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Gennep, uitgeverij Ambo Anthos, uitgeverij Van Oorschot, uitgeverij Omniboek, Amsterdam University Press, Trouw, Geschiedenis Magazine, KennisInk, Filosofie Magazine, uitgeverij Hermelon, Lampas, Vereniging Classici Nederland, Addisco Onderwijs, Vereniging Vrienden van het Gymnasium, Hereditas Nexus, Primavera Pers, Roma Aeterna

Fondsen op naam

Het RMO kent fondsen op naam en is de schenkers erkentelijk voor hun betrokkenheid. Bij het instellen van deze fondsen wordt rekening gehouden met de doelstellingen van de schenker, de bestemming en de looptijd. Indien door de schenker geen grenzen aan de looptijd zijn gesteld, wil het RMO (een gedeelte) van het fonds minimaal vijf jaar in stand houden. Het museum is een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI) en is erkend door het Centraal Bureau Fondsenwerving (CBF), dat de toezichthouder voor goede doelen in Nederland is.

Fondsen op naam	Bestemming
Asklepiosfonds	Aankoop Etruskische en Egyptische voorwerpen
BankGiro Loterijfonds	Aankoop, restauratie, vaste opstelling
Dhr. en mevr. Knoop-Kompierfonds	Antiek textiel
Dhr. en mevr. Postmafonds	Noordzeearcheologie
Drs. W. Barreveldfonds	Studentendeelname aan opgravingen
Eega van Asklepiosfonds	Aankoop Etruskische en Griekse voorwerpen
Elisabet Hussfonds	Aankoop, onderzoek en bibliotheekaanwinsten
Gildemeesterfonds	Aankoop
Van der Schansfonds	Aankoop en restauratie

Voorwoord: 201 jaar RMO

In de afgelopen jaren was het voorwoord vaak het eerste stuk van het jaarverslag dat werd geschreven. Nu is deze introducerende alinea op het allerlaatste moment, medio juni 2020, afgerond. Na ruim tweeënhalve maand sluiting door de coronamaatregelen heeft het Rijksmuseum van Oudheden de deuren weer mogen openen. Het publiek keert langzaam terug. Door de verplichting om een bezoek te reserveren en de beperkingen in het openbaar vervoer zal het nog een flinke poos duren voordat deze drempels geslecht zijn en we weer de hoeveelheid bezoekers mogen verwelkomen die we al jaren gewend zijn. Op deze toekomstige, ook financieel nadelige, situatie, heeft het museum zich goed kunnen voorbereiden. Het RMO heeft zich in de periode van sluiting uiteraard gericht op maatregelen die genomen moesten worden voor de heropening, maar eveneens op nieuwe producten, zoals online les geven, digitale pop-up tentoonstellingen en minileringen op YouTube. Bovendien is er een forse inhaalslag geweest in de digitalisering van het archief en het herordenen van archiefmateriaal. Vele handen maken veel mogelijk, maar we zijn heel blij dat we ons nu weer met alle handen kunnen richten op de reguliere taken.

Na het intensief gevierde jubileumjaar 2018 was 2019 een regelmatig jaar met de gebruikelijke hoeveelheid activiteiten, naar aanleiding van en los van de tentoonstellingen. De drie hoofddoelstellingen (het museum als leeromgeving, als verbindende factor tussen heden en verleden en als centraal podium van de Oudheid) stonden wederom centraal. Dat leidde tot een breed aanbod, van een operavorstelling over de Vestaalse maagden tot een Midden-Oosten markt in samenwerking met de Universiteit Leiden en tot optredens van theatergroep Aluin (Odyssee). Met de exposities Goden van Egypte, Middeleeuwse tuinen en Cyprus - Eiland in beweging toonde het RMO de breedte en kwaliteit van zijn collectie. Kleinere exposities zoals Glas en Paestum zijn parallel geprogrammeerd om groepen van glasliefhebbers en wetenschappers te bereiken. Met de tentoonstellingen, de opgravingen, de samenwerking met buitenlandse instituten en een museologisch project in Tunesië is het internationale perspectief sterk zichtbaar. Op het gebied van educatie is er groei van reguliere lessen voor schoolklassen en van maatwerk (museumdocent in de klas, projectweekpakketten, met de gehele school naar het museum). Daarnaast is het onderhouden van relaties met docenten belangrijk. Hiervoor waren er de Week van de Klassieken en studiedagen in samenwerking met educatieve uitgeverijen.

Wat bezoek betreft was 2019 een succesvol jaar. Het museum ontving 211.736 bezoekers (2018: 223.777). Het is pas de vierde keer in ruim 200 jaar dat er meer dan 200.000 bezoekers verwelkomd werden. Nimmer bezochten zoveel scholieren en studenten (43.900) het RMO. Tezamen met het individuele bezoek komt het aantal kinderen en jongvolwassenen op 67.549, bijna 32% van alle bezoekers. 70% van alle museumbezoekers kwam van buiten Zuid-Holland.

Er vonden 185 schoolgebonden activiteiten plaats met ruim 5.000 deelnemers. Dit is de optelsom van schoolklassen die in het kader van Museumdocent in de Klas werden bezocht, plus colleges voor het wetenschappelijk onderwijs die door de conservatoren aan de universiteit of in het museum zijn gegeven. Er zijn musea die het bezoek van iedere schoolklas als één schoolgebonden activiteit zien. Het RMO telt de 1.158 schoolklassen niet mee bij deze afspraak. Omdat er geen eenduidige definitie is voor een schoolgebonden activiteit, zijn de prestaties van musea hierdoor moeilijk onderling vergelijkbaar.

Er zijn 642 activiteiten georganiseerd met 42.321 deelnemers, vaak in samenwerking met partners. De cijfers worden nader toegelicht in dit jaarverslag. Het is de optelsom van lezingen, congressen, (kinder)evenementen, volwassenenonderwijs, knutselactiviteiten, en meer. Het zijn activiteiten die de deelnemers met andere ogen naar de collectie laten kijken, nieuwe verhalen laten horen, onbekende objecten tonen en naar verdiepende thema's laten luisteren. Het zijn deze activiteiten die voor gelaagdheid en diversiteit in de kennisoverdracht zorgen. Verder wordt uitvoerig geschreven over de twaalf gerealiseerde tentoonstellingen. Dat geldt ook voor de drie opgravingen, de 386 aanwinsten en de 2.200 uitgaande bruiklenen.

Het museum presteert op dit niveau door de bekostiging en subsidie vanuit OCW, door de structurele steun van de BankGiro Loterij en door het mecenaat van particuliere schenkingen en publieke en private fondsen. Voor deze steun is het RMO alle begunstigers uitermate erkentelijk. Last but not least: dankbaar zijn wij naar onze loyale collega's, stagiairs en vrijwilligers. Hun inzet is van grote waarde.

Wim Weijland,
directeur

Sander van den Eijnden,
voorzitter van de Raad van Toezicht

Resultaatafspraken

	2018	OCW Afspraak	2019
Totaal bezoek	223.777	150.000	211.736
Reguliere bezoeken	185.466	122.500	167.836
Bezoeken primair onderwijs	11.582	10.000	18.476
(incl. museumdocent in de klas)	(1.163)	n.v.t.	(1.433)
Bezoeken voortgezet onderwijs	18.258	12.500	15.700
(incl. museumdocent in de klas)	(2.461)	n.v.t.	(2.458)
Bezoeken mbo/hbo/wo	8.471	5.000	9.724
Specificatie bezoeken			
Gratis, excl. scholieren en < 5 jaar	17.441 (7,8%)	12.000 (8%)	13.764 (6,5%)
Gratis bezoeken < 5 jaar	2.501	n.v.t.	2.285
Betaalde bezoeken	194.811	138.000	177.211
Bezoeken website	624.066	650.000	442.591
Unieke bezoekers website	417.401	533.000	288.594

	Activiteiten 2018	Deelnemers 2018	Doel activiteiten	Doel deelnemers	Activiteiten 2019	Deelnemers 2019
Schoolgebonden activiteiten	150	3.864	45	4.000	185	5.093
Waarvan po	43	1.163	Incl.	Incl.	65	1.766
Waarvan vo	91	2.461	Incl.	Incl.	90	2.727
Waarvan mbo/ho/wo	16	240	Incl.	Incl.	30	600
Openbare activiteiten	737	43.062	200	25.000	642	42.321
Totaal overige activiteiten	888	46.926	245	29.000	827	47.414

Subsidieverplichtingen

Het melden van feiten, omstandigheden en wijzigingen van inhoudelijke activiteiten met subsidiegevolgen.

Deze waren er niet.

Het leveren van kwaliteit, getoetst aan de begrippen vakmanschap, vernieuwing en oorspronkelijkheid. Het bevorderen van educatie en participatie met de ambitie een divers samengesteld publiek te bedienen. Het aantonen van de maatschappelijke waarde van het museum en zijn activiteiten. Aandacht voor geografische spreiding. Het melden van concrete resultaten op het gebied van ondernemerschap.

Hiervan is in de jaarrekening en wordt in dit jaarverslag verantwoording afgelegd.

Het melden van goed werkgeverschap voor artiesten en kunstenaars. Het melden van resultaten op het gebied van talentontwikkeling en makers.

Voor de tentoonstelling Cyprus – Eiland in beweging is werk aangekocht van kunstenaar Samantha Thole. Er is modern glas aangekocht van Ateller NL, dat voor de expositie Glas is vervaardigd.

Het voldoen aan de Wet Normering Topinkomens.

In de jaarrekening is verantwoording afgelegd over het salaris van de directeur en de vergoeding voor de leden van de raad van toezicht. De accountant stelde vast dat de vereisten voor de WNT zijn nageleefd.

Internationale activiteiten worden aan het Dutch Centre for International Cultural Cooperation gemeld.

Dit is gedaan via 'Bultengaats'.

Verantwoording over aanpassingen in het bedrijfsnoodplan, dat geldt als veiligheidsplan.

Er zijn aanpassingen gedaan aan de ontruimingsprocedure van topstukken.

Verantwoording over het gebruik van eventuele derivaten.

Het RMO belegt niet.

De Governance Code Cultuur wordt toegepast.

Dit is in dit jaarverslag verantwoord.

Toepassing Code Culturele Diversiteit

Het RMO stelde in 2018 beleid inzake deze code vast. De uitvoering wordt in dit jaarverslag toegelicht.

De jaarrekening en het bestuursverslag zijn voor 01/04 bij het Ministerie van OCW ingediend.

Hieraan is voldaan.

Het voldoen aan aanbestedingsregels.

Het aanbestedings- en inkoopbeleid is aangepast.

Het collectieplan is vastgesteld conform de ICN-Handleiding. Er is een planmatig beleid voor het collectiebeheer.

Hieraan is voldaan.

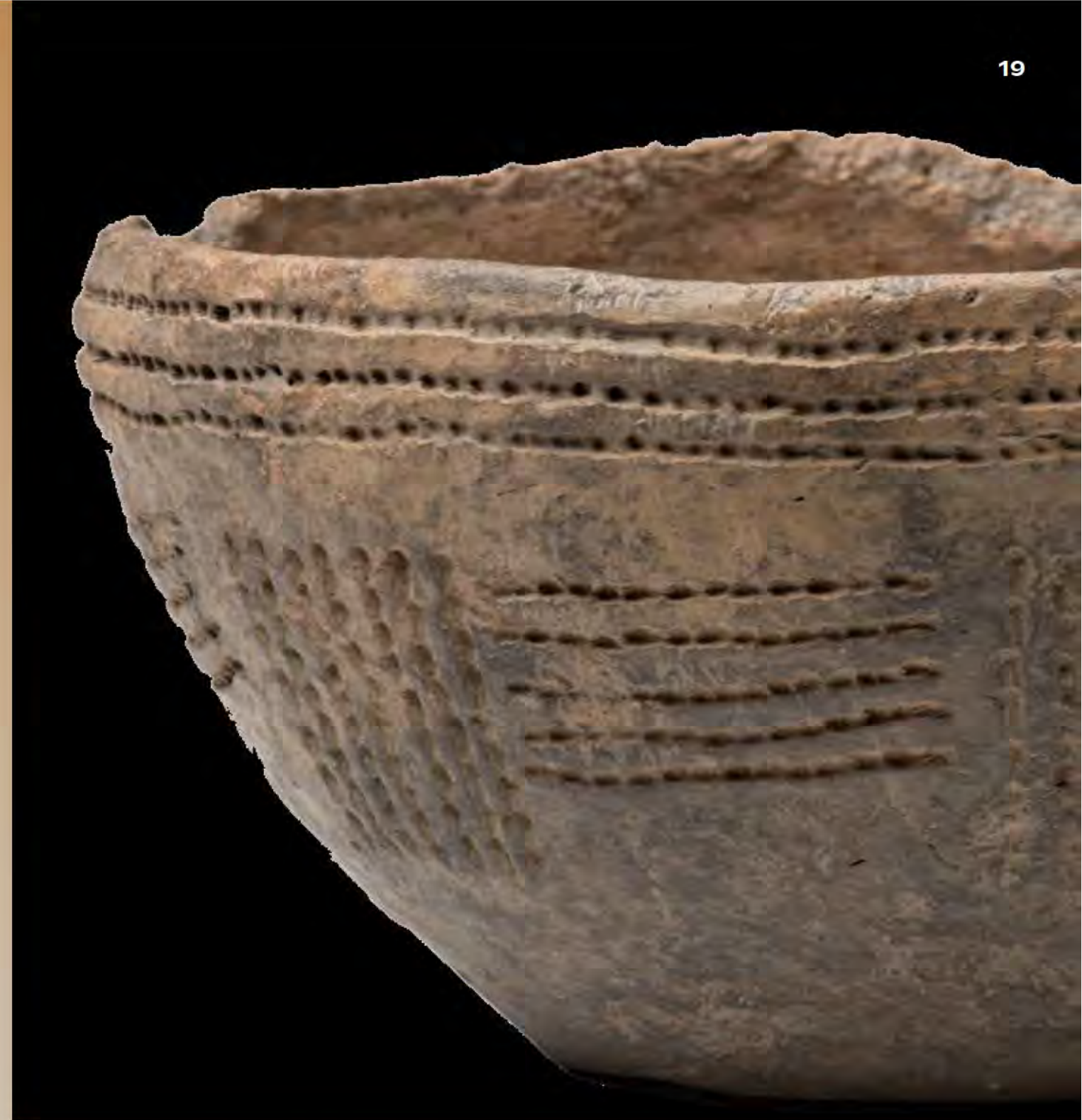
Het actualiseren van een meerjarig onderhouds- en investeringsplan (MOIP). Het bij het Ministerie indienen van een onafhankelijk bouwkundig inspectierapport.

Het Rijksvastgoedbedrijf heeft begin 2019 een vijftigjarig onderhouds- en investeringsplan (MOIP) voltooid.

1. Publieksfunctie

Deze functie wordt gelegitimeerd in drie hoofddoelen:

- 1.1 Het museum als centraal podium voor de Oudheid, binnen en buiten de muren.
- 1.2 Het museum als leeromgeving voor alle leeftijden en niveaus.
- 1.3 Aandacht voor receptiegeschiedenis en de relatie tussen de Oudheid en het heden.

1.1 Centraal podium

Om het centrale podium van de Oudheid te zijn (voor publiekspresentaties en als wetenschappelijk instituut) is het nodig dat het RMO meer is dan een verzameling expositiezalen én meer is dan een archeologisch centrum: het is een podium voor de oudheid in brede zin. Dat betekent dat er activiteiten worden georganiseerd, waarvan de tentoonstellingen het belangrijkste onderdeel zijn. De doelstellingen van de activiteiten zijn publieksbinding, relatiemarketing en het bewerkstelligen van (herhaal)bezoek. Het museum focust op vijf doelgroepen, die worden getypeerd op basis van leeftijd, geslacht, opleiding, gezelschap, bezoekfrequentie, motivatie en reisafstand.

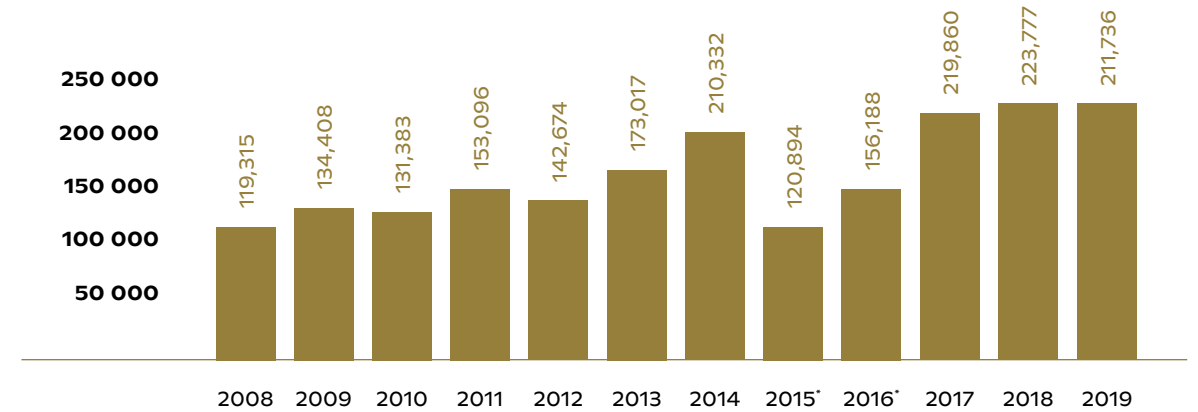
Hoofddoelgroepen

Type individu	Type groep	Soort groep	Leeftijd	Doel bezoek	Communicatie en marketing
Vermaakzoekers	Volumegroep	Gezinnen met kinderen	Ouders en kinderen	Ter lering en vermaak	Bij vakantieactiviteiten en gezinstentoonstellingen
Scholier	Kern- en imagogroep	Docenten en leerlingen	po en vo	Kennisgedreven	Koesteren, uitbreiden
Nieuwkomer	Van klein volume naar substantieel leeftijdsgroep 20-34 jaar	Expats en migranten,	Gevarieerd	Kennismaking	Maatwerk, netwerk, direct contact
Geboeid Publiek	Volumegroep	Kunstliefhebber, Geïnteresseerd in inhoud	Vrouw >50 jaar, echtparen	Ter lering en vermaak	Behouden, verbreden, verdiepen, herhaalbezoek
Geboeid Publiek	Kerngroep, substantieel aantal	(Amateur)archeologen, professionals, cultuurhistorisch geïnteresseerden	Gevarieerd	Kennisgedreven	Nevenprogrammering aanbieden

Bezoekcijfers

*2015: Zeven maanden sluiting.

*2016: Van januari t/m maart geen tentoonstellingen wegens verbouwing.

Het doel is het behalen van gemiddeld 150.000 bezoekers per jaar, conform de subsidieaanvraag. Het RMO ontving 211.736 bezoekers, het drie-na-hoogste aantal in de geschiedenis. Het eerste kwartaal was bovengemiddeld door het succes van Goden van Egypte (76.782 bezoekers in 2019). De periode tussen mei en september was uitstekend. Gemiddeld bezoeken in dit tijdvak tussen de 40.000 en 45.000 bezoekers het RMO. Door het populaire Middeleeuwse tuinen waren dit er 63.732. In het laatste kwartaal haalde Cyprus - Eiland in beweging 25% minder bezoek dan gebruikelijk in deze periode. Hoofdredeken hiervoor zijn de klassieke aard van het onderwerp en de concurrentie van het heropende Naturalis, waardoor aanmerkelijk minder gezinnen het museum bezochten. In een vergelijking met eerdere winterexposities neemt Cyprus helaas een bescheiden plaats in.

Het RMO was 47 uur per week open, standaard van dinsdag tot en met zondag van 10.00-17.00 uur en op maandagen in de vakanties. Avondopenstellingen met lezingen, debatten, concerten en openingen zijn niet meegerekend. Tijdens Goden van Egypte en Cyprus was het museum op maandag geopend, om bezoekers een exclusievere ervaring te bieden en het bezoek beter door de week te spreiden.

Titel	Bezoekers	Jaar
Petra: Wonder in de Woestijn	170.700	2013/2014
Nineveh	142.495	2017/2018
Goden van Egypte	137.819	2018/2019
Farao's van de Zon	135.000	2000/2001
Carthago	132.173	2014/2015
Koninginnen van de Nijl	123.292	2016/2017
Syrië: Bronnen van Inspiratie	105.000	2002/2003
Cyprus - Eiland in beweging	93.034	2019/2020
Egyptische Magie	87.000	2010/2011
Etrusken: Vrouwen van Aanzien	86.000	2011/2012
Het Egypte van Hollywood	62.000	2012/2013

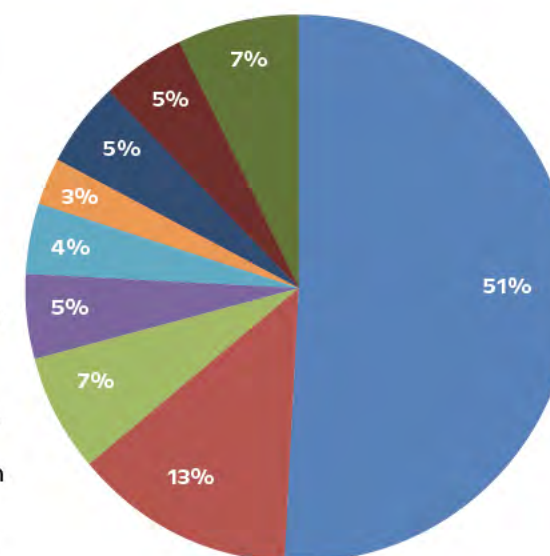
Buitenlands bezoek

Voor het tweede jaar is middels het bijhouden van turflijsten bij de kassa het percentage buitenlandse bezoekers in beeld gebracht. Dit is laag met bijna 4%. Dat ligt niet zozeer aan de aard van de collectie en de activiteiten als wel aan de locatie van het RMO. Om buitenlandse toeristen naar Leiden te lokken, is een majeure inspanning nodig, die enkel met City Marketing en alle Leidse musea gerealiseerd kan worden. Met het motto dat de kost voor de baat uit gaat, is het RMO gestart met audiotours en een homepage in tien talen. Buitenlandse bezoekers krijgen de service in hun eigen taal bediend en rondgeleid te worden.

Buitenlands bezoek	Aantal	Totaal bezoek	Percentage
januari	676	21.366	3,16%
februari	687	25.373	2,71%
maart	666	30.257	2,20%
april	714	11.738	6,08%
mei	484	19.814	2,44%
juni	550	13.421	4,10%
juli	1.391	12.210	11,39%
augustus	1.313	18.308	7,17%
september	545	7.932	6,87%
oktober	472	16.334	2,89%
november	347	20.163	1,72%
december	356	14.820	2,40%
Totaal	8.201	211.736	3,87%

Talen:

- Engels
- Duits
- Frans
- Spaans
- Italiaans
- Japans
- Chinees
- Russisch
- anders

Publieksonderzoek

Het RMO verricht enkele vormen van onderzoek om de waardering, het type bezoekers en de merkkracht te meten. Tussen 2013 en 2018 werd er in samenwerking met het Blockbusterfonds onderzoek verricht onder de bezoekers van de wintertentoonstellingen. In 2019/2020 is het museum overgestapt naar een continu onderzoek, dat wordt uitgevoerd door Hendrik Beerda Consultancy. Er deden ruim 400 bezoekers aan mee.

Beoordeeld in 2019	Waardering
Museum algemeen	8,6
Goden van Egypte	8,2
Middeleeuwse tuinen	8,1
Cyprus – Eiland in beweging	9,2

Een vergelijking met eerdere jaren geeft het volgende beeld:

Tentoonstelling	Waardering
Petra (2013/14)	7,9
Carthago (2014/15)	7,9
IJstijd (2014/15)	7,9
Nineveh (2017/18)	8,1

De rapportcijfers die bezoekers geven zijn hoog, net als de intentie tot herhaalbezoek: 88% van de bezoekers zegt waarschijnlijk tot zeker opnieuw het RMO te bezoeken (bij musea is dat gemiddeld 78%). 63% van de ondervraagde bezoekers is daadwerkelijk herhaalbezoek (landelijk gemiddelde van musea: 46%). Van de bezoekers beschouwt 51% het RMO als uniek. Het museum wordt door velen als degelijk en sympathiek ervaren en scoort bovengemiddeld op de factoren creatief, actief en precies. Twee derde vindt het personeel vriendelijk, de sfeer prettig, het aanbod leerzaam en de kwaliteit daarvan hoog. Het RMO scoort hoog op de Egypte-collectie, de goede informatievoorziening, geschikt aanbod voor kinderen, afwisselend aanbod en internationale klasse, maar onder het gemiddelde als het gaat om goede parkeergelegenheid. De helft van de bezoekers vindt dat er geen verbeteringen nodig zijn. Aandachtspunten die worden gegeven, zijn een betere horecavoorziening en meer aandacht in de media.

Uitgelicht

Tentoonstellingsdoelen

Doel	2016	2017	2018	2019
12	9	17	14	12

In herfst en winter wordt een potentiële blockbuster gepresenteerd met een aanzienlijk buitenlands bruikleen. In voorjaar en zomer worden deelverzamelingen uit de collectie belicht en onderzoek gepresenteerd. Met tien tentoonstellingen en de exposities in Brugge en Washington haalt het RMO dit doel. De drie presentaties in de actualiteitenvitrine worden daarbij niet meegeteld.

De tentoonstellingen zijn onderstaand kwalitatief gerelateerd aan de drie hoofdoelen die het museum zich heeft gesteld. Het is evident dat bij deze hoofdoelen het leveren van kwaliteit, getoetst aan de begrippen vakmanschap, vernieuwing en oorspronkelijkheid, een vereiste is, evenals het bevorderen van educatie en participatie en het aantonen van de maatschappelijke waarde van het museum en zijn activiteiten.

Doelen	Leeromgeving	Podium oudheid	Oudheid versus heden / receptiegeschiedenis
1 Goden van Egypte	Audiotours, rondleidingen, animaties over goden door ArteZ-studenten	Lezingen, conferentie, symposium, twee boeken	Transformatie van goden in hedendaagse beeldtaal
2 Paestum ervaren	n.v.t.	Visuele vertaling van een proefschrift	Receptiegeschiedenis in prenten, tekeningen en foto's
3 Studio RMO	Tekenatelier, begeleiding van individuele kinderen door vrijwilligers	Restauratie op zaal met uitleg	Aandacht herwaardering van gipsen replica's
4 Oud Europa	Resultaat van een NWO- Museumbeurs	Onbekende prehistorisch Europacollectie presenteren	Verhaal over geschiedenis en de (her)waardering van de collectie
5 Glas	Lezingen en een congres	Boek, lezingen, congresmiddag	Opdracht verstrekt aan hedendaagse glaskunstenaars
6 Middeleeuwse tuinen	Schoolbezoek, audiotour, rondleiding in Hortus botanicus	Publicatie met drie herdrukken, lezingen	Archeologie koppelen aan kunstgeschiedenis, cultuurhistorie en middeleeuwse muziek
7 Cyprus - Eiland in beweging	Schoolprogramma's, audiotours, familierondleidingen	Publieksboek, lezingen, grootste expositie ooit over Cyprus	Aandacht voor hedendaagse en klassiek moderne kunstenaars
8 Tell Damiyah	n.v.t.	Aandacht voor de opgraving in de vorm van een presentatie	n.v.t.
9 Chlorakas - Palloures	n.v.t.	Valorisatie bieden voor de opgraving van Universiteit Leiden	Laten zien dat men actief in Cyprus opgraft
10 Monumentaal hergebruik	n.v.t.	Omgang met oudheden door groeiend internationaal toerisme	n.v.t.

Actualiteiten-vitrines

11 Oog voor het verfijnde Vikingring Neanderthalerlijm	n.v.t.	Aanwinsten belichten met aandacht voor privécollectie, metaaldetectie en wetenschap	n.v.t.
---	--------	---	--------

Buiten het museum

12 Mummies in Brugge	n.v.t.	Schraagt Internationale reputatie	n.v.t.
13 Queens of the Nile in Washington	n.v.t.	Idem	n.v.t.

Tentoonstellingen

Vaste opstelling

De vernieuwing van de vaste opstellingen begon met Archeologie van Nederland (2011), werd vervolgd met het oude Nabije Oosten (2013) en de vernieuwing van de Klassieke Wereld (2015), daarna was Egypte (2016) aan de beurt en ten slotte Nederland in de Romeinse tijd (2018). Door deze gefaseerde vernieuwing kan er in de toekomst wederom fasegewijs vernieuwd worden, waardoor de financiële dekking eerder gerealiseerd kan worden. In de aankomende vijf jaar is onderhoud en het aanbrengen van gelaagdheid middels meer AV- en IT-oplossingen het belangrijkste aandachtspunt. Hier wordt in 2020 mee gestart.

Scanning for Syria (tot 27/02)

In dit NWO-project ontwikkelden medewerkers van de TU Delft en de Universiteit Leiden een methode om archeologische informatie voor het nageslacht te bewaren en verloren voorwerpen te reconstrueren. Het project richtte zich op het maken van siliconen mallen van Assyrische kleitabletten uit Tell Sabi Abyad, een vindplaats in Noord-Syrië, waar het RMO vijftientig jaar opgravingen verrichtte. Omdat de originele kleitabletten tijdens de oorlog verloren zijn gegaan, bezitten de reproducties, in 1999 gemaakt door restaurator Renske Dooijes, wetenschappelijke waarde. Met behulp van een micro-CT-scanner werden deze mallen nauwkeurig gescand, om informatie-opname en -opslag van voorwerpen te optimaliseren. Een presentatie over deze methode om erfgoed te behouden werd getoond in de opstelling oude Nabije Oosten. Dit initiatief kwam tot stand door een samenwerking van de TU Delft, het Centre for Global Heritage and Development (Leiden, Delft, Rotterdam), de Faculteit der Archeologie en het RMO.

Monumentaal hergebruik (01/03 - 16/06)

Fotograaf mister.hans reisde in 1988 via Ethiopië en Soedan naar Egypte. Het voelde alsof hij 'zijn tweede grote liefde in de ogen keek'. Sindsdien levert zijn geliefde land elk jaar nieuwe vergezichten voor hem op. De lach is nooit ver weg als hij ziet hoe toeristen zich vrij en onbevengd tussen de stenen geschiedenis bewegen. In deze expositie waren acht foto's uit de collectie The Present-Past te zien. Fotograaf mister.hans over zijn foto's:

"Hoe cynisch is het lot voor de oude Egyptenaar? Niet hij, maar de stenen monumenten verzezen uit het graf. Zij werden afgestoft en toegankelijk gemaakt voor de volgende bedreiging: de toerist. Ieder die deze monumenten bezoekt, overbrugt op zijn manier de kloof tussen het verleden en het heden. En waar men eens boog voor de schrijn met het godsbeeld, buigt men zich over het scherm van zijn telefoon voor de grote vragen in het leven. Tussen de zuilen en beelden bekruipt je toch de twijfel of de goden werkelijk vertrokken zijn. De innerlijke stilte die hier te vinden is vormt een vreemd contrast met de chaos die wij als bezoekers meebrengen."

Tell Damiyah (vanaf 28/02)

In de vaste opstelling oude Nabije Oosten was de presentatie Tell Damiyah te zien. Het RMO verricht ieder jaar een opgraving naar de bewoningsgeschiedenis van deze nederzettingenheuvel in Jordanië. Aan de hand van objecten en beeldmateriaal werd het verhaal over de vindplaats en het onderzoek verteld.

Goden van Egypte (tot 31/03)

Voor deze tentoonstelling kwamen vijfhonderd beelden van goden en godinnen, magische papyri, gouden sieraden en mummiekisten bij elkaar uit binnen- en buitenlandse musea. Nooit eerder was een expositie van deze omvang gewijd aan het Egyptische godenrijk.

Het ontstaan van de kosmos, het tijdelijke leven op aarde en het eeuwige leven na de dood: alles lag volgens de oude Egyptenaren in handen van goden en godinnen. Die waren bepalend voor hun wereldbeeld en het leven van alledag. De farao werd als een van de goden gezien. Hij vertegenwoordigde hen op aarde. Goden van Egypte was een kennismaking met het fascinerende godenrijk en deze mystieke wereld, doordrenkt van symboliek. Een levensgroot dubbelbeeld van farao Horemheb en de god Horus, een topstuk uit Wenen, verwelkomde bezoekers bij de entree. Na verhalen over de goden en de schepping, werden de goden thematisch behandeld (goden van de hemel, de maan, de sterren, de aarde en de onderwereld). De expositie sloot af met de Griekse en Romeinse veroveraars die de goden naar hun eigen wereld brachten, en met de invloed van de Egyptische godenwereld op kunst en populaire cultuur van Europa. Studenten van ARTEZ Hogeschool voor de Kunsten (Zwolle) maakten een serie ondersteunende animatiefilmpjes.

Tijdens de looptijd was het RMO op maandag open, met op die dag wekelijkse introductielecturen. Er verschenen een catalogus en de publicatie Egyptische goden van A tot Seth. Er waren gratis meertalige audiotours, lezingen, films, familierondleidingen en kinderactiviteiten tijdens de schoolvakanties.

Bruikleengevers

British Museum, Louvre, Kunsthistorisches Museum (Wenen), het Roemer- und Pelizaeusmuseum (Hildesheim), het Allard Pierson, het August Kestner Museum (Hannover) en het Museo Egizio (Turijn)

Met dank aan

Middeleeuwse tuinen: aardse paradijzen in oost en west (02/05 - 01/09)

In deze uitstekend bezochte voorjaars- en zomertentoonstelling stonden middeleeuwse tuinen centraal, met verhalen over planten, kruiden en bloemenpracht in de middeleeuwen, van Europa tot in het Midden-Oosten. De expositie ging over moes- en siertuinen, tuinieren in de middeleeuwen, lusthoven en de tuin als 'paradijs'. Het publiek zag geïllustreerde middeleeuwse manuscripten, herbaria, bloementapijten, schilderijen, prenten, opgegraven tuingereedschap, tegeltableaus en servies met bloemmotieven.

De expositie gaf een beeld van de weelde, het belang en de diversiteit van tuinen in de westers-christelijke en de oosters-islamitische wereld tussen 1200 en 1600 en sloeg een brug tussen de tuinen in de westerse en oosterse culturen, waarbij de overeenkomsten in het oog sprongen. In het leven van de middeleeuwse mens speelden tuinen een belangrijke rol. De tuin was de bron voor bijvoorbeeld voedsel en geneesmiddelen en het decor voor ontspanning bij jacht en 'minnespel'.

In de tentoonstelling zag de bezoeker hoe bloemen en planten in middeleeuwse tuinen groeiden, via duizendbloemen- en paradijstapijten, herbaria met gedroogde planten, verlichte boeken met ideale tuinen en oosterse tegels met bloemmotieven. Ook middeleeuwse gereedschappen, een opgegraven gieter, zaden en veertjes, valkenkapjes, schaakstukken en muziekinstrumenten werden geëxposeerd. In een zonnige vormgeving met prieeltjes en vogelgezang kon men kruiden en bloemen ruiken en op digitale wijze in middeleeuwse boeken met tuinvorstellungen bladeren. Zeldzame schilderijen, prenten en miniaturen

boden een kennismaking met een lieflijke Madonna tussen de rozen, een Perzische prins bij de fontein en een stoere Italiaanse tuinman.

Er verscheen een rijk geïllustreerde publicatie met drie herdrukken. Er was een gratis audiotour beschikbaar waarin informatie werd afgewisseld met muziek uit de middeleeuwen. Er waren combi-tickets met de Hortus botanicus Leiden, op loopafstand van het RMO. Hiervan is ruim 3.000 maal gebruik gemaakt. Bezoekers konden in de Hortus een rondleiding over middeleeuwse bloemen en planten volgen.

Bruikleengevers

Rijksmuseum Amsterdam, Koninklijk Oudheidkundig Genootschap Amsterdam, Museum Mayer van den Bergh Antwerpen, Kunstmuseum Den Haag, Koninklijke Bibliotheek Den Haag, Naturalis Biodiversity Centre Leiden, Museum Boerhaave Leiden, Universiteitsbibliotheek Leiden, Museum Boijmans Van Beuningen Rotterdam, Wereldmuseum Rotterdam, Natuurmuseum Brabant Tilburg, Museum Catharijneconvent Utrecht, de erfgoedinstellingen van de gemeentes Alkmaar, Amsterdam, Antwerpen, Delft, Gorinchem, Haarlem, Den Bosch en Leiden, het depot van Noord-Holland en een privéverzamelaar

Met dank aan

J.E. Jurriaanse Stichting

Vormgeving

Ijja Platvoet - Multidisciplinair ontwerp bureau KEEN

Uitgelicht

Een pot met kersen

Deze column, geschreven door Annemarieke Willemsen (conservator middeleeuwen) en bewerkt voor dit jaarverslag, verscheen eerder in het Archeologie Magazine.

"Je zou denken dat je na 20 jaar conservatorchap je eigen collectie wel kent. Toch ontdekken we bij elke tentoonstelling voorwerpen in het depot die ik nooit heb gezien. Meestal gaat het dan om 'perifere' collecties: groepen objecten die zijn binnengekomen samen met een belangrijke vondst. Bij de tentoonstelling Middeleeuwse tuinen ging het onder andere om een turquoise schaal van klezelaarwerk uit Iran, uit de islamitische periode, dertiende tot vijftiende eeuw, die ooit 'meegelift' is met een verzameling oudheden uit het Nabije Oosten. De schaal is versierd met leeuwen en ruiters en paste in de vitrine Tuin in huis, tussen westers en oosters aardewerk met bloemen, planten en dieren.

De grootste 'perifere' collectie van de middeleeuwse afdeling zijn de laatmiddeleeuwse vondsten uit Wijk bij Duurstede. Toen daar decennialang werd opgegraven, van 1967 tot in de jaren negentig, werd ook gewerkt op plekken waar belangrijke bebouwing uit de late middeleeuwen is geweest, zoals bij de kerk, rondom het kasteel en in de stadskern. Het enorme complex aan vondsten is aan het RMO toegewezen als context van de fibula van Dorestad. Tot nu toe was er vooral aandacht voor de belangrijke en omvangrijke collectie Karolingisch materiaal uit Dorestad. Vorig jaar heeft stagiaire Eleonora Masu echter een inventarisatie gemaakt van het laatmiddeleeuwse materiaal uit Wijk bij Duurstede, dat overigens binnen de late middeleeuwen relatief vroeg is: veel uit de dertiende en veertiende eeuw. Er waren lakenloden, insignes, sieraden, moole plavuizen en een speelgoedruifertje te zien. En een fluitje de vorm van een narrenkop, die in de expositie paste, in het thema Lusthof.

Deze laatmiddeleeuwse collectie blijkt nog later materiaal te bevatten. Dat zijn bijzondere stukken, die daarom niet (zoa lange tijd gebruikelijk was) ter plekke zijn gedeselecteerd. Daar bleek een apothekerspot bij te zijn: een blauwwitte zogenaamde albarello van 26 cm hoog. De pot zonder oren in 1981 opgegraven in de Muntstraat in het centrum van Wijk bij Duurstede, waar tot voor kort Museum Dorestad was gevestigd. In dit soort potten werden medicijnen bewaard, bereld op grond van geneeskrachtige planten uit vooral kloostertuinen. Een apotheek had in deze tijd rijen van deze potten staan, met handig op de pot vermeld wat erin zat. Laten we in de tentoonstelling, in onze 'kruidentuin', een vitrine hebben gepland met dit soort apothekerspotten uit de zestiende eeuw, in bruikleen gekregen van het Rijksmuseum, de archeologische dienst van Amsterdam en Museum Boerhaave! Hier mocht de eigen onbekende albarello niet ontbreken, al is die waarschijnlijk uit de zeventiende eeuw. Op de apothekerspot staat AMARENA COND. Het laatste woord is een afkorting van condimento, een algemeen woord voor een zoet- of smaakstof. De pot bevatte ooit in suikersiroop Ingelegde zure kersen. Niet slecht!"

Glas (02/05 - 01/09)

Bezoekers zagen een ruime selectie van het mooiste glas uit de collectie, afkomstig uit Egypte, de Klassieke wereld en Nederland. Het was voor het eerst sinds 2016 dat een deel van deze Europese topcollectie getoond werd. Deze glasverzameling is bijzonder vanwege de omvang, diversiteit en breedte. Het museum beheert bijvoorbeeld de rijkste collectie Romeins glas in Nederland, evenals de vroegste glazen voorwerpen uit het oude Egypte (cosmeticaflessen en amuletten), armbanden uit de Europese IJzertijd, sieraden, gemmen, speelstenen, Grieks glas, bijzondere Merovingische bekers en enkele vroeg-Islamitische glazen.

Er verscheen een publicatie met de hoogtepunten uit de glascollectie, aangevuld met enkele geleende topstukken uit de collecties van Museum Het Valkhof, het Allard Pierson en het Kunstmuseum Den Haag. Er waren lezingen en bijeenkomsten, zoals een symposium van de Stichting het Historische Gebruiksglas met vijf sprekers.

Vormgeving:
Guus Boudesteln en Koen Vorst (Studio Public)

Paestum ervaren (02/05 - 01/09)

Deze tentoonstelling verbeeldde de bevindingen en verwondering van kunstenaars, schrijvers en architecten die bijna driehonderd jaar geleden als eersten de tempelruïnes van Paestum in Zuid-Italië bezochten. De plumpe kalkstenen tempels uit de Griekse tijd leken niet op de elegante klassieke architectuur van marmer die men tot dan toe kende. De 'ontdekking' veroorzaakte een cultuurschok in de achttiende eeuw. Heftige discussies en debatten over klassieke architectuur, architectuurgeschiedenis en esthetiek waren het gevolg. De tentoonstelling gaf een indruk van deze ervaringen, belevenissen en ontwikkelingen met tekeningen, etsen, modellen, fragmenten uit reisdagboeken en brieven. Blikvangers waren etsen van de achttiende-eeuwse Italiaanse graficus Giovanni Battista Piranesi en een meterslang kurkmodel uit 1808 van de grootste tempel van Paestum. De negentiende en twintigste eeuw kwamen aan bod met werk van de schrijvers Couperus en Vosmaer en van de fotografen Ata Kandó en Cas Oorthuys.

Het initiatief was gebaseerd op het proefschrift, getiteld Rediscovering Architecture. Paestum in Eighteenth-Century Architectural Experience and Theory, van gastconservator Sigrid de Jong (Universiteit Leiden). Zij onderzocht de invloed van Paestums ruïnes op het denken over en het ervaren van architectuur in de achttiende eeuw.

Bruikleengevers
Rijksmuseum Amsterdam, het Nederlands Fotomuseum, Universiteitsbibliotheek Gent, Universiteitsbibliotheek UvA, Universiteitsbibliotheek Leiden en enkele privécollecties

Vormgeving
Anika Ohlerich (bureau Archetypisch)

Studio RMO (vanaf 17/06)

Dit was een tekenatelier waar kinderen en volwassenen de kunst van de oude Grieken konden bewonderen en aan de slag konden met tekenopdrachten. In Studio RMO stond het bezoek ook in oog met gipsen replica's van bekende Griekse beelden, zoals de discuswerper en de vermoelde Hercules. De interactieve expositie werd gemaakt voor kinderen, hun ouders en volwassenen die een cursus tekenen volgden. Voor het basis- en voortgezet onderwijs waren lesprogramma's beschikbaar. De opstelling was gebaseerd op de beeldengalerijen en tekenacademies van weleer. Daarbij lag de focus op het verhaal achter de klassieke beelden: op wie richt Apollo zijn pijlen? Wie zijn de mysterieuze hoofdeloze godinnen van het Parthenon? Er was aandacht voor de ontwikkeling van sculptuur, de functie van en de originele kleuren op de klassieke beelden.

Zoals vele musea bezit het RMO een collectie afgletsels van klassieke meesterwerken, verzameld vanaf de oprichting. De beelden zijn gebruikt voor het academische onderwijs en daarbij was de informatieve waarde belangrijk. In de woorden van de eerste directeur Reuvers: kennis van schoonheid van een beeld is niet voldoende: de schoonheid hangt dikwijls van de betekenis van de voorstelling af.

Vormgeving
Bureau Synergique

Cyprus - Eiland in beweging (vanaf 11/10)

In deze expositie kon men kennismaken met de rijkdom van een van de belangrijkste kruispunten van oude beschavingen in de Middellandse Zee. De tentoonstelling ging over

de geschiedenis en culturele diversiteit van het eiland, in een decor van landschapsfoto's. De strategische ligging in de Middellandse Zee en de overvloed aan natuurlijke rijkdommen zorgden ervoor dat op Cyprus het oude Nabije Oosten, Egypte en de Griekse wereld met elkaar in aanraking kwamen. Dulzenden jaren lang bleef het eiland het dynamische middelpunt van handel en ontmoetingen. De voortdurende uitwisseling van producten en ideeën zorgde voor een rijke, gevarieerde en opvallend eigen cultuur.

Met vierhonderd objecten, waaronder driehonderd stukken uit de nationale collecties van Cyprus, werd een verhaal verteld dat ruim negenduizend jaar bestreek. In de zalen stonden Aphrodite-beelden van marmer, luxegoederen uit het Nabije Oosten en Egypte, gouden sieraden, aardewerk met levendige dierfiguren, versierde bronzen ketels en wapens, mozaïeken en een met zilver ingelegde koningstroon. Een deel van de expositie ging over markante figuren en de geschiedenis van opgravingen vanaf de negentiende eeuw op Cyprus. Ook de actuele illegale opgravingen en handel in oudheden kwamen aan bod.

Tijdens de tentoonstelling was het museum ook op maandag geopend. Er waren tweetalige audiotours en een kinderaudiotour in quizvorm, getiteld Aphrodite's favorieten. In het weekend werden familierondleidingen gegeven. Door de week waren er rondleidingen voor het voortgezet onderwijs. Tijdens elke schoolvakantie waren er knutselactiviteiten. Uiteraard was er een begeleidende publicatie en een aanbod aan lezingen.

Bruikleengevers

Department of Antiquities Cyprus (zeven musea), Världskulturmuseerna (Stockholm), The Leventis Municipal Museum (Nicosia), Bank of Cyprus Cultural Foundation (Nicosia), Allard Pierson (Amsterdam), Loukia and Christos Konomis, Centre of Visual Arts and Research (CVAR Nicosia), Keramiekmuseum Prinsessehof (Leeuwarden), Kunstmuseum Den Haag, Museum Voorlinden (Wassenaar)

Partners en sponsors

Het Departement van Oudheden in Cyprus, het Ministerie van Transport, Communicatie en Openbare Werken, het Cyprus Museum (Nicosia), A.G. Leventis Foundation (Londen), Ambassade van de Republiek Cyprus in Nederland, Cyprus Ministry of Tourism, Press and Information Office, het Prins Bernhard Cultuurfonds, Labrys Reizen, RCE, Vereniging Zakenvrienden RMO

Vormgeving

Anika Ohlerich (Archetypisch) en Natascha Libbert (fotografie)

Uitgelicht

Godin in beweging

Deze column, geschreven door conservator Ruurd Halbertsma en ingekort voor dit jaarverslag, verscheen eerder in het VCN Bulletin.

"Een hoogtepunt van een van mijn reizen naar Cyprus was de opgraving van Palaepaphos, het 'Oude Paphos', waar de resten van Aphrodite's belangrijkste heiligdom te zien zijn. Voor de kust bij deze plaats werd zij geboren uit het schuim van de zee, vermengd met het bloed en zaad van de oergod Uranus. Na de verwoesting van de Myceense burchten in Griekenland vestigden zich Myceense migranten op deze plek, waar sinds de vroegste tijden door de lokale bevolking de 'Grote Godin' vereerd werd, in de vorm van een imposante zwarte steen. De Myceners bouwden een enorm heiligdom voor de godin, die zij identificeerden met hun Aphrodite. In de mythologie vinden we een herinnering aan deze Myceners op Cyprus: Agapenor, koning van Arcadië, zou na de Trojaanse Oorlog uit koers zijn geraakt en bij Paphos het heiligdom voor Aphrodite hebben gesticht. De 'Grote Godin' kende andere namen op Cyprus. Feniciërs noemden haar Astarte, Egyptenaren zagen in haar de godin Hathor. Al deze godinnen zijn vertegenwoordigd op de tentoonstelling, die de dynamiek in geschiedenis en kunst van Cyprus tot onderwerp heeft.

Koning Agapenor had anders over Aphrodite kunnen denken... Paris moest de gouden appel ('voor de mooiste') aan Hera, Athena of Aphrodite gunnen, en koos voor de godin van de liefde. Hij kreeg van de winnares de mooiste

vrouw op aarde, maar die was getrouwd. Met als gevolg de Trojaanse Oorlog. Een van de aardigste gedichten over het Parisoordeel is geschreven door Simon Vestdijk (1898-1971). Hij voert er een Paris ten tonele die als 'jonge pronker' boven 'wijsheid, trots en and're deugden' kiest voor fysieke schoonheid, met alle gevolgen van dien. Paris' keuze zou in heldenbloed gedompeld worden."

De keuze van Paris

*Als herdersknaap, die nauw zijn afkomst heugde, -
Er stroomden vorstenhuizen in zijn bloed, -
Wist hij toch, dat men schoonheid eeren moet
Ver boven wijsheid, trots en and're deugden.*

*Gedrieën lachten zij hem toe, zoo goed
Wist hij de afgunst, die onmerkzaam vleugde,
Te overstemmen met de lout're vreugde
Om 't hoog're schoon van die godinnenstoet.*

*Zij won de prijs, - niemand was overrompeld:
Men klapte in de handen, en bekeek
De jonge pronker die hen vergeleek.*

*En na dit hoof'sche spel om roem en eer
Hernam de werk'Ijkheden haar rechten weer:
De keuze werd in heldenbloed gedompeld.*

Chlorakas- Palloures (vanaf 11/10)

Zo'n vijfduizend jaar geleden, tijdens de zogenoemde Chalcolithische periode, woonde aan de zuidkust van Cyprus een gemeenschap van boeren, jagers en vissers. Vlakbij het huidige Paphos bouwden ze goed uitgeruste ronde huizen. Ze leefden in een periode waarin veel ontwikkelingen plaatsvonden. Nieuwe technieken werden uitgevonden, zoals het winnen van metalen en de productie van metalen voorwerpen. Bovendien ontstonden handelsnetwerken, die het gebied verbonden met een groter deel van het oostelijke Middellandse Zeegebied.

De afgelopen jaren werd de Chalcolithische site Chlorakas-Palloures (ten noorden van Paphos) bedreigd door bouwplannen. Om te voorkomen dat informatie verloren zou gaan, is de Universiteit Leiden een opgraving gestart, op initiatief van het Cypriotisch Departement van Oudheden. Dat onderzoek, uitgevoerd door Bleda Düring, leverde resultaten op zoals de vondst van de oudste metalen bijl die tot nu toe bekend is op Cyprus. De archeologen legden tevens het grootste ronde huis uit de late Chalcolithische periode bloot. In de fototentoonstelling achter de tempel waren beelden van deze opgraving te zien.

Oud Europa (hele jaar)

Deze expositie bood een overzicht van de verzamelgeschiedenis van de collectie oud-Europa. Deze 'vergeten' collectie bestaat uit 7.800 objecten uit de prehistorie, Romeinse tijd en middeleeuwen, zoals zwaarden uit Denemarken, Scythische sieraden, Duitse grafvondsten uit de Merovingische tijd en vuistbijlen uit Hongarije. De reden voor het RMO om een collectie oud-Europa bijeen te brengen was dat een fraaie Europese collectie het nationale bewustzijn van het jonge Koninkrijk der Nederlanden verstevigde. Tegelijkertijd was het handig voor musea om objecten of kopieën te verzamelen voor vergelijkingsdoel-einden. Met de komst van directeur Jan Hendrik Holwerda, in het begin van de twintigste eeuw, werden de verzamel-motieven wetenschappelijker. Hij verzamelde stukken om de Nederlandse archeologie van een Europese context te voorzien en richtte een permanente tentoonstelling oud-Europa in. Er kwam een studiezaal bij en een gids verscheen. De voorwerpen kregen aanvankelijk een prominente plaats, maar verdwenen in 1956 naar de depots.

Deze expositie maakte deel uit van het NWO-Museumbeursonderzoek 'Europa verzameld. De zoektocht naar Europese Oudheden voor de Rijkscollectie Archeologie' dat door conservator Luc Amkreutz twee jaar werd uitgevoerd. Het onderzoek had tot doel de collectie beter te documenteren en de achtergronden van de ontwikkelingen in aankoop te duiden.

Vormgeving
Kors de Waard (Potztausend)

Actualiteitenvitrines

Oog voor het verfijnde (08/02 - 09/06)

Begin 2018 liet Maria Frederika Jongkees-Vos (1933-2018) bij testament haar privéverzameling Griekse en Romeinse kunstobjecten na aan het RMO. Zij was aardewerkspecialis-te met een liefde voor de Attische vaasschilderkunst. Uit het Middellandse Zeegebied verwierf ze rood- en zwart-figurige vazen van hoge kwaliteit, sieraden, bronzen beeldjes en terracotta stiertjes. Mevrouw Jongkees-Vos had oog voor het verfijnde en charmante. In de vitrine was een selectie van voorwerpen uit het legaat te zien, waaronder een drinkbeker versierd met de afbeelding van een uil (430-400 v.Chr.) en een vrolijke visschaal met een sauskuipje in het midden (400-300 v.Chr.).

Vikingering (11/06 - 29/09)

In 2017 vond Johan Kannegieter een gevlochten gouden ring in Zeerijp (gemeente Loppersum), die werd aangekocht door het RMO. De vinder en experts gaan ervan uit dat de ring in de negende of tiende eeuw n.Chr. in Scandinavië is gemaakt. Vooralsnog is niet met honderd procent zekerheid vastgesteld dat het sieraad daadwerkelijk van een Viking was. De ring is niet exact hetzelfde als andere Vikingringen, maar ook die zijn allemaal verschillend. Het kan evengoed een lokale variant zijn. Er is dus een geringe kans dat de ring niet uit de Vikingtijd stamt. In dat geval is hij waarschijnlijk ouder.

Neanderthalerlijm uit de Noordzee (vanaf 22/10)

Een vuurstenen werktuig gevat in een klompje zwart berkenpek werd enkele maanden tentoongesteld. In de zomer van 2021 krijgt het een plaats in een tentoonstelling over archeologie uit de Noordzee.

Uitgelicht

Neanderthalerlijm

Tijdens een determinatiedag in het RMO werd een wetenschappelijke topvondst ontdekt, die door het museum is aangekocht: een vuursteen Neanderthalerwerktuig, gevat in een klompje zwarte teer. Het stuk is in 2016 door amateur-paleontoloog Willy van Wingerden gevonden op de Zandmotor, een kunstmatig strand bij Kijkduin. Het opgespoten zand komt van negen tot dertien kilometer uit de kust en bevat vondsten uit de periode van de IJstijden en de tijd waarin dit landschap vanaf 10.000 jaar geleden langzaam verdronk.

Een Nederlands team ontrafelde de chemische samenstelling van het teer door middel van gaschromatografie. De bestanddelen wijzen ondubbelzinnig op berkenpek en op een complexe vervaardiging met een ovenstructuur en opvangreservoir. Dat vereist planning en voorbereiding. De pek diende om de vuursteen op een handvat of steel te bevestigen. Een radiokoolstofdatering van de teerachtige substantie leverde een ouderdom op van 50.000 jaar. Het voorwerp dateert van vóór de aanwezigheid van moderne mensen in Europa en moet gemaakt en gebruikt zijn door Neanderthalers.

Het belang is uitzonderlijk. In Europa zijn er twee andere vindplaatsen van Neanderthalerwerktuigen gevat in berkenpek: Königsau in Duitsland en Campitello in Italië.

Pekproductie vond er op gelijke wijze plaats. Het toont aan dat Neanderthalers gewend waren logistiek en cognitief complexe handelingen uit te voeren. Dit werd vaak in verband gebracht met grotere groepen en een plaatsvast bestaan. Bij de kleine mobiele Neanderthaler groepen is hier geen sprake van.

Het onderzoek werd verricht door een team van Stichting Stone, Universiteit Leiden, TU Delft, Universiteit Utrecht, Rijksuniversiteit Groningen, RCE, RMO en Werkgroep Steentijd Noordzee. Resultaat was een artikel gepubliceerd in het tijdschrift *Proceedings of the National Academy of Science*.

Uitgelicht

VF 661

Deze column, geschreven door Jasper de Bruin (conservator Romelns Nederland) verscheen eerder in het Archeologie Magazine.

“De enigszins cryptische titel van dit stukje is het inventarisnummer van een opvallend stuk militair beslagwerk uit de RMO-collectie. Het object is, met vele andere, gevonden in 1869, tijdens graafwerkzaamheden ten behoeve van de aanleg van het fort Vechten (provincie Utrecht). De afkorting VF in het inventarisnummer betekent Vechten Fortificatiewerken. Opvallend genoeg lag op deze plaats in de Romeinse tijd de versterking Fectio. Dit was een van de grotere militaire nederzettingen in ons land.

Voordat ik kwam werken bij het RMO had dit beslagstuk reeds mijn aandacht. Dat komt door het uiterlijk: het opengewerkte gordelbeslag is gemaakt van verzilverd brons en het is twaalf centimeter hoog en zeven centimeter breed. Dat is tamelijk groot. In het opengewerkte vlak zijn maanvormige figuren te zien, die een floraal motief vormen. In het midden is een lanspunt te zien, die doorloopt tot in de top van het beslagstuk en eindigt in een ruitvormige knop. Het beslagstuk was op het uiteinde van een zwaardriem bevestigd en aan het scharnier aan de onderzijde (de drie ‘tanden’) was een bladvormige hanger bevestigd.

Waarom is dit een bijzonder stuk? Ten eerste is het een zeldzaam voorbeeld van zo'n beslagplaat in Nederland. Uit Engeland en Duitsland zijn wel enkele parallellen bekend. Bovendien is het uitzonderlijk groot en rijkversierd, zeker als bedacht wordt dat onderaan een hanger bevestigd was. Wat deze beslagplaat echter uitzonderlijk maakt, is de lanspunt. Dergelijke lanspunten met een verbrede, bladvormige en opengewerkte basis worden beschouwd als insignes van een bijzondere groep militairen, zoals de lijfwacht van de gouverneur.

Wat had een hoge officier in Vechten te zoeken in de derde eeuw? Daarvoor moeten we kijken naar de vindplaats. Uit Vechten komen inscripties die wijzen op de aanwezigheid van een gouverneur (in 171/172 n.Chr.) en de commandanten van de legioenen uit Xanten en Bonn (rond 220 n.Chr.). Blijkbaar was Vechten een plaats van bovenlokale betekenis en was het een komen en gaan van militaire en civiele officieren. In dat kader is de vondst van een beslagstuk van een officier, die wellicht in de entourage van deze belangrijke personen verkeerde, niet zo vreemd. De soldaat heeft, waarschijnlijk tot zijn spijt, een in het oog springend deel van zijn militaire uitrusting verloren bij zijn bezoek aan Vechten. Het object vormt een puzzelstuk in de duldung van Vechten als belangrijk (militair) centrum in de Lage Landen. Het voorwerp zal in 2020 te zien zijn in Romelns langs de Rijn.”

Buitenland

Het doel is jaarlijks een expositie aan een buitenlands museum te verkopen met minimaal €100.000 omzet en 120.000 bezoekers op jaarbasis. Op de bezoekcijfers heeft het RMO geen invloed. De ervaring leert dat in het buitenland meer bezoekers de Leidse collectie zien dan in Nederland. Met de inkomsten financiert het museum de aanstelling van een tweede conservator voor de Egypte-afdeling.

Bezoekers in buitenland

	Doel	2016	2017	2018	2019
Bezoekers	120.000	405.236	80.000*	359.000	154.883
Omzet	€100.000	€201.000	€110.000	€197.000	€474.237
Locaties		Quebec	Tunis	Brugge	Brugge
		Bologna	Milaan	Montreal	Washington
		Sendai			Japan (voorbereiding)
		Nagoya			

*2017: Afgeronde opgave van Mudec. In Tunesië zijn geen tellingen bijgehouden.

Mummies in Brugge (02/02 - 03/11)

In het Xpo Center, een voormalig negentiende-eeuws ziekenhuis, was Mummies in Brugge te zien. Hierin waren negen mensen- en dierenmummies opgenomen, naast tweehonderd Egyptische voorwerpen. In drie zalen maakte het publiek kennis met het leven langs de Nijl, het hiërogliefenschrift, farao's, het proces van mummificeren en het hiernamaals. De expositie was een verlenging uit 2018 en trok 30.592 bezoekers.

Washington: Queens of Egypt (01/03 - 02/09)

In Washington was in het National Geographic Museum een bewerking te zien van Koninginnen van de Nijl, die in 2016/2017 in Leiden werd georganiseerd. Deze coproductie van Museo Egizio (Turijn) en het RMO trok 123.931 bezoekers. De tentoonstelling reist in 2020 door naar Gatineau (Canada).

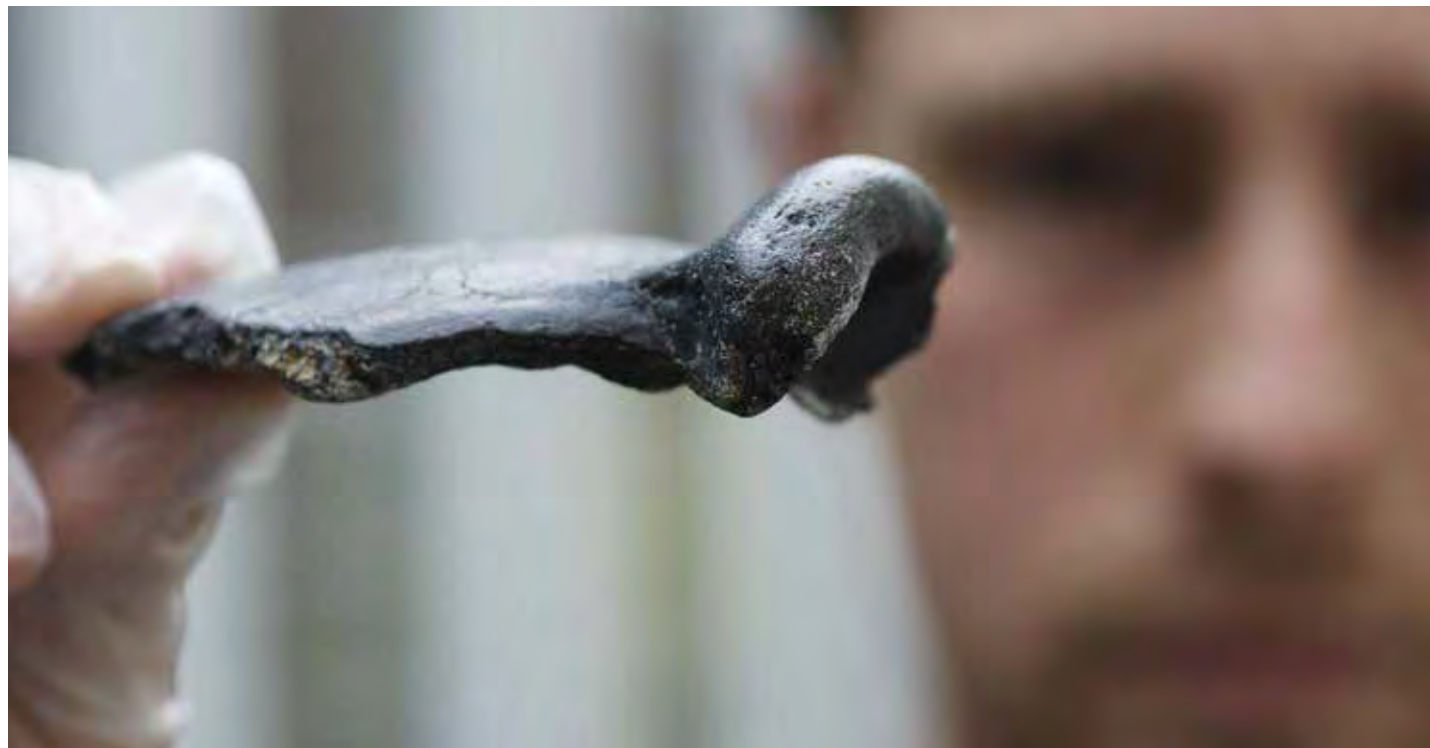
Japan: Discovering Egypt (2020 - 2022)

In 2018 werd een contract met het bedrijf Tokyo Shimbun getekend voor een reizende tentoonstelling die tussen 2020 en 2022 acht musea aandoet. De tentoonstelling heet Discovering Egypt en gaat over drie eeuwen ontdekkingen: van de eerste expeditie door Napoleon en de opgravingen door het RMO tot de modernste technieken van onderzoek naar mummies, canopen en mummiekisten.

Voor dit initiatief scande het RMO drie mensenmummies en een dierenmummie. Er komen ook nieuwe onderzoeksmethodes aan bod. Zo wordt in samenwerking met het Egyptische Museum in Bonn de vervaardiging van bronzen beelden geïllustreerd en worden in samenwerking met de Universiteit Leiden papyri met nieuwe technieken bestudeerd. Het contract heeft een omzet van €1,5 miljoen. Een grondige restauratie van organisch materiaal, vooral mummiekisten, is daardoor mogelijk. De expositie omvat 270 objecten, die in samenwerking met Tomoaki Nakano (Universiteit van Chubu) geselecteerd zijn.

Nederland

Bij de tentoonstellingen buiten de Leidse muren vormen collectiemobiliteit, zichtbaarheid en samenwerking de uitgangspunten. De exposities in het buitenland zijn daarnaast een bron van inkomsten.

Jaar	Waar	Wat te zien
2016	Huis van Hilde, Castricum	Romeinse Kust
2017	Muzee Scheveningen	Romeinse Kust
2018	Zeeuws Museum Middelburg	Romeinse Kust
2019	Geen	n.v.t.

Archeologie in de Noordzee

Het RMO wil met een meerjarenprogramma (2019-2022) de archeologie van het Noordzeelandschap op de kaart zetten. Het programma behelst onderzoek, publieksgerichte activiteiten in de regio en de reizende tentoonstelling Doggerland: verdronken land in de Noordzee. Doggerland is een van de belangrijkste vindplaatsen van Europa. Duizenden jaren geleden was de Noordzee een steppe, waar mammoeten, wolharige neushoorns, Neanderthalers en later de eerste moderne mensen leefden. Na de laatste ijstijd warmde het klimaat op en werden bewoners geconfronteerd met een enorme landschapsverandering. Het wassende water bleef stijgen, tot 8000 jaar geleden het land door een enorme tsunami verdween. De restanten van deze verloren wereld vinden we onder water, in vissersnetten en op stranden.

Het is bij uitstek een thema dat de Nederlandse archeologie laat zien als onderdeel van de archeologie van Noordwest-Europa. Naast archeologie richt de aandacht van de tentoonstelling zich op de verwevenheid met onze omgeving en worden relevante hedendaagse thema's als milieu en klimaat geduid aan de hand van het verleden. Eén van de duidelijkste voorbeelden van klimaatverandering ligt immers voor onze deur: Doggerland. Deze eyeopener voor de bezoeker verruimt bewustwording en de relatie tot de ander en de omgeving. Het is een krachtig onderwerp omdat het een museale component heeft en uitnodigt naar buiten te gaan. Hierdoor worden jeugd en vrijwilligers bij het project betrokken.

Het onderwerp kent drie samenwerkingslagen. Rondom een herkenbaar symbool (de Noordzee) worden thema's als geschiedenis, erfgoed, natuur, cultuur, wetenschap en verleden, heden en toekomst verbonden. Daarvoor is interdisciplinaire samenwerking nodig met de RCE, Universiteit Leiden, LUMC, Rijksuniversiteit Groningen, Universiteit Utrecht, Naturalis Biodiversity Center, Archeologie Rotterdam (BOOR), Werkgroep Pleistocene Zoogdieren, Stichting de Noordzee en het Watermanagementcentrum Nederland (WMCN) en het KNMI. Met de partnermusea wordt samengewerkt aan educatie, publiciteit en marketing, en collectiemobiliteit en -zichtbaarheid. Tenslotte betreft het project nadrukkelijk vrijwilligers in de activiteiten. Doggerland: verdronken land in de Noordzee is als tentoonstelling een primeur. Dit initiatief krijgt ondersteuning vanuit het Mondriaan Fonds (regeling Meerjarenprogramma's Musea en overige Erfgoedinstellingen).

Openbare activiteiten

Er zijn 642 activiteiten (doel: 200) georganiseerd met 42.321 deelnemers (doel 25.000), vaak in samenwerking met partners. De cijfers worden nader toegelicht in de prestatieverantwoording. Het is de optelsom van lezingen, congressen, kinderevenementen, volwassenenonderwijs, knutselactiviteiten, evenementen en meer. Het zijn activiteiten die de deelnemers met andere ogen naar de collectie laten kijken, nieuwe verhalen laten horen, onbekende objecten tonen en naar verdiepende thema's laten luisteren. Het zijn deze activiteiten die voor gelaagdheid en diversiteit in de kennisoverdracht zorgen. Ook evenementen dragen hieraan bij.

Op Valentijnsavond werd Leiden Loves Science georganiseerd. Bij dit evenement verklaarden Leidse academici hun liefde aan de wetenschap. Hoogleraren vertelden verhalen over hoe organen als hart en nieren zich ontwikkelen uit stamcellen. Het publiek kon kennis maken met mystery guests en mystery discoveries en kon in gesprek met wetenschappers over Nobelprijs-winnende onderwerpen. Jonge science-based ondernemers vertelden over hun passie en deelden hun uitvindingen in een science-meets-business café. Het evenement was een initiatief van de gemeente Leiden en de Universiteit Leiden. Sprekers waren Henri Lenferink, Melissa Little, Christine Mummery, Judi Kosman, Henk Hoekstra, Tessa Minter, Geeske Langejans en Koos Boer.

Tijdens de Romeinenweek (04/05 - 12/05), een landelijk initiatief, waren er in het RMO vakantie-activiteiten als speurtochten en rondleidingen in Romeins thema. Een week later (18/05) was er de Museumnacht, voor jongeren in de leeftijd tot 34 jaar dé kennismaking met de Leidse musea. Op het programma van de elfde editie stonden een lezing over de Leidse biergeschiedenis mét proeverij, historisch Levend Cluedo, een middeleeuwse dansworkshop van dansgroep Datura en optredens van funk- en jazzgroep Wakki. Na de zomer was de eerste kindereditie

van de Leidse Nacht van Ontdekkingen (21/09). Deelnemers volgden kindercolleges en op de markt in de tempelzaal stonden kraampjes van Leidse musea en de Universiteit Leiden. In de avond veranderde de binnenstad in een groot podium voor kunst en wetenschap. Het thema van deze Nacht van Ontdekkingen was Licht en donker. Het RMO was de locatie voor concerten en dansvoorstellingen. Twee weken later waren er de Nationale Archeologiedagen (12/10 - 13/10). Deze nationale dagen zijn voor iedereen die wil weten welke verhalen in de Nederlandse bodem verstopt zitten. In het weekend waren er rondleidingen over de opstelling Archeologie van Nederland, virtuele 'escape games' en de app Romeinen Quest voor een tocht over de opstelling Nederland in de Romeinse tijd. Begin november is voor de negende keer samengewerkt met het Leiden International Film Festival. In de tempelzaal werd de film Life of Brian vertoond met een introductielesing vooraf.

In dit jaarverslag wordt in diverse hoofdstukken teruggeblikt op de openbare activiteiten.

Mediabereik

	Doel	2016	2017	2018	2019
Persberichten	n.v.t.	34	40	31	36
Artikelen print	750	825	925	602	398
Artikelen online	incl.	incl.	incl.	974	1069
Radio/Televisie	50	43	27	51	33
Mediawaarde print	€1.000.000	€2.236.000	€2.393.000	€2.846.000	€1.869.000
Mediawaarde online	incl.	niet gemeten	niet gemeten	€329.000	€279.000

Zichtbaarheid in de media, van activiteiten tot bijdragen van de wetenschappelijke staf, is een belangrijke vorm van publieksbereik. Naast de tentoonstellingsopeningen waren er ten opzichte van vorige jaren weinig grote nieuwsmomenten over onderzoeken en aanwinsten. Dit is terug te zien in een kwantitatieve daling van de vermeldingen in print, radio en televisie.

Het kwalitatieve bereik was niet gering. Zo maakte NPO Het Klokhuis een aflevering over mummies en een item over Griekse beelden. National Geographic History filmde voor History Month Masterclass over het Griekse symposium en de ontdekking van het graf van Toetanchamon. RTL Koffie-tijd bezocht het museum voor Middeleeuwse tuinen en Cyprus – Eiland in beweging. De Egypte-conservatoren spraken in het NOS Jeugdjournaal over dierenmummies, en legden in het programma Zapp! De Proefkeuken uit hoe een piramide werd gebouwd. Voor Middeleeuwse tuinen was er aandacht bij NTR Nieuws en Co en op Radio 5. Over het onderzoek naar berkenpek op een stenen Neanderthaler-werktuig sprak de conservator bij het NOS Radio 1 Journaal en lokale radioprogramma's.

In print en online verschenen 1.467 artikelen met een mediawaarde van €2.148.000. In de eerste maanden verschenen over Goden van Egypte 72 vermeldingen (in 2018-2019 waren er 225 vermeldingen in print en online, mediawaarde €316.900). De zomerexpositie Middeleeuwse tuinen telde 163 vermeldingen met een mediawaarde van €270.000. Over de Cyprustentoonstelling verscheen een vergelijkbaar aantal artikelen (161 in print en online) met een hogere mediawaarde (€468.000), mede dankzij artikelen van acht journalisten die het eiland bezochten tijdens een persreis.

De enige piek, naast de tentoonstellingen, was er voor het onderzoek naar berkenpek op een stenen Neanderthaler-werktuig. Online en op sociale media ging dit nieuws tot ver buiten de grenzen. In Nederlandse media zijn 66 vermeldingen geteld met een mediawaarde van €158.000.

Digitaal bereik

	Doel 2020	2016	2017	2018	2019
E-mailnieuwsbrief	75.000	51.826	59.580	53.277	56.328
www.rmo.nl	800.000	625.836	663.143	624.066	442.591
Website unieke bezoekers	500.000	441.239	460.095	417.401	288.594
Facebook	80.000	65.956	77.899	85.792	85.234
Twitter	8.000	7.174	7.895	8.582	9.289
Pinterest	2.000	1.041	1.276	1.573	1.805
Google Cultural Institute	50.000	34.180	22.000	32.304	26.639
YouTube kanaal	50.000	52.663	41.703	53.800	47.143
LinkedIn	n.v.t.	n.v.t.	1.321	2.015	2.965
Instagram	n.v.t.	n.v.t.	1.866	4.190	6.988

De hoeveelheid volgers op Facebook is gestabiliseerd. Dat volgers deze pagina relevant vinden, blijkt uit het bovengemiddeld 'liken', becommentariëren en delen van berichten. Bij Pinterest haalde het museum zijn doelstelling. Het RMO richt zich bij Pinterest op leerkrachten in het primair onderwijs en moeders. Zij doen op dit medium ideeën op voor lessen, tekenopdrachten en verjaardagspartijtjes. Op Twitter is er sprake van een stabiele organische groei in de hoeveelheid volgers. Steeds meer medewerkers, zoals conservatoren, plaatsen via een eigen Twitteraccount content. Deze wordt dagelijks bijgehouden en geretweet. Door intensief gebruik en een betaalde sociale mediacampanje is het aantal volgers op Instagram gestegen met 66%. Medewerkers kwamen aan het woord in de campagne 'vraag & antwoord', waarbij nadruk lag op het engagement van en de interactie met de volgers. De LinkedInpagina laat een stabiele groei zien. Deze pagina is ingezet voor het verspreiden van vacatures en nieuwsberichten. In 2018 zijn er enkele AVG-maatregelen genomen met betrekking tot het nieuwsbrievenbestand, wat een daling in abonnees tot gevolg had. Deze daling is aangevuld. Door tentoonstellingsacties (via bijvoorbeeld 'win een reis naar Cyprus') is er sprake van een duidelijke stijging van de abonnees.

Met 442.591 bezoeken aan de website is de resultaatafspraken met het Ministerie van OCW niet gehaald. Er waren ook minder unieke bezoekers (288.594). De daling is van kracht sinds de nieuwe website in oktober 2018 live ging. Het organisch verkeer via zoekmachines is verminderd, het betaald verkeer via Google AdWords is vanwege beleidswijzigingen van Google gedaald en het aantal bezoekers dat via sociale media binnenkomt is minder. Bij de strategie op het gebied van digitale communicatie zijn de e-mailnieuwsbrief, Facebook en Instagram echter van hetzelfde belang om potentiële bezoekers op activiteiten te attenderen. Er is een begin gemaakt met verbetering van de SEO-gegevens, die aan de 'achterkant' van de site gegeven worden. De wettelijk verplichte cookievermelding is geplaatst via de dienst Cookiebot.

Na de bouw van de nieuwe site bleek dat externe partijen, die bijvoorbeeld via een OAI-PMH-service de gegevens vanuit de database TMS (The Museum System) ophalen, dit niet meer op de oude manier konden doen. Om dit soort

problemen in de toekomst te voorkomen is de dataverbinding verbeterd door de ingebruikname van *Persistent Identifiers* en *Persistent URL's*. Met deze oplossing wordt voorkomen dat elke wijziging in het ophalen van URL's van objecten verbindingproblemen veroorzaakt met andere websites, zoals Europeana of Cleo.

In de zomer is de site uitgebreid met landingspagina's in acht andere talen dan Nederlands en Engels: Spaans, Italiaans, Frans, Duits, Arabisch, Japans, Chinees en Russisch. Met deze nieuwe landingspagina's wil het RMO buitenlandse toeristen verleiden tot een daadwerkelijk bezoek. De informatie is compact gehouden en uitsluitend op deze doelgroep gericht.

Voor de vierde keer is de tweejaarlijkse enquête over de website gehouden onder de nieuwsbriefabonnees. De respons was groot: 1.571 mensen vulden de enquête in. Ruim 55% was vrouw. Een vergelijking met eerdere jaren leverde een geruststellende beoordeling op:

Jaar	2015	2017	2019
Cijfer	7,8	8	8,2

Van de enquête-deelnemers bezoekt ongeveer de helft de website maandelijks, zodat het oordeel weloverwogen genoemd mag worden. Bijna 10% bezoekt de site één keer per week. Deze percentages lopen door de jaren heen niet ver uit elkaar. Een belangrijke vraag in de enquête is 'vindt u dat de informatie op de website duidelijk wordt geformuleerd?' In 2019 gaf ruim 95% een positief antwoord (2017: 93,7%). Daarnaast antwoordde 88,6% bevestigend op de vraag of zij de gezochte informatie goed kunnen vinden op de site (2017: 85,8%). De vernieuwing van de site in 2018 heeft geleid tot een gunstiger beoordeling dan in voorgaande jaren. Op vrijwel alle onderdelen zijn de rapportcijfers en beoordelingen van de site in lichte mate hoger en positiever dan in voorgaande enquêtes.

1.2 Leeromgeving

	Doel 2017/2020	2016	2017	2018	2019
Primair onderwijs	10.000	9.971	9.065	11.582	18.476
(Incl. museumdocent in de klas)		1.761	1.268	1.163	1.433
Voortgezet onderwijs	12.500	13.651	17.732	18.258	15.700
(Incl. museumdocent in de klas)		1.473	1.905	2.461	2.458
mbo/hbo/universiteit	5.000	5.622	8.001	8.471	9.724
Totaal scholieren	27.500	29.244	34.898	38.311	43.900
Individueel 0-12 jaar	17.500	21.189	26.220	23.822	21.824
Individueel 13-18 jaar	5.000	3.780	4.540	4.893	4.110
Totaal individueel	22.500	24.969	30.760	28.715	23.649
Totaal school en individueel	50.000	54.213	65.658	67.026	67.549
% kinderen t.o.v. aantal bezoekers	33,3%	34,7%	29,9%	30%	31,9%

Met 43.900 leerlingen is de doelstelling van 27.500 scholieren ruim overtroffen. Hiervan werden 3.891 leerlingen op de scholen bezocht in het kader van Museumdocent in de klas. Het aantal primair onderwijsleerlingen, inclusief op school bezochte leerlingen, was met 18.476 aanmerkelijk hoger dan de resultaatafspraken. Hoofdrede hiervoor is de gratis toegang voor primair onderwijsleerlingen. Het aantal leerlingen uit het voortgezet onderwijs is gedaald naar 15.700 leerlingen (2018: 18.258). Het aantal mbo/hbo/wo studenten groeide van 8.471 (2018) naar 9.724. Studenten die voor een werkcollege de depots en bibliotheek bezochten, zijn niet meegeteld, omdat dit niet via het kassasysteem verloopt.

Er vonden 185 schoolgebonden activiteiten plaats met 5.093 deelnemers. Dit is de optelsom van schoolklassen die in het kader van Museumdocent in de klas werden bezocht, plus de colleges die door de conservatoren aan de universiteit zijn gegeven. Jaarlijks vraagt een aanzienlijke hoeveelheid scholen een les op locatie met als motivatie dat de afstand naar het museum te groot is en de vervoerskosten te groot zijn. Het RMO heeft met deze lessen een breder bereik binnen het onderwijs. Het is een incentive voor toekomstig schoolbezoek. Er zijn vijftientig basisscholen en tweeëntwintig voortgezet onderwijs scholen bezocht, waarbij meestal meerdere lessen op een dag werden gegeven.

Onderwijsprogramma's

Primair onderwijs	Voor wie	Status		
Archeoloog in een uur	groep 5 t/m 8		Kennismaking met de Klassieken	gymnasium klas 1 en 2 Vernieuwd
Filosofieles (Studio RMO)	groep 6 t/m 8	Vervallen In september	Kunstkeuzes	bovenbouw havo/vwo
Interactieve rondleiding Egypte	groep 5 t/m 8	Nieuw	Romeinen	onderbouw vmbo/havo/vwo
Les Egypte	groep 5 t/m 8		Rondleidingen	alle groepen
Les Romeinen	groep 5 t/m 8		Schervenworkshop	alle groepen
Met Vos en Haas naar het museum	groep 3 en 4		Stadswandeling Leiden en de Oudheid	bovenbouw havo/vwo/gymnasium
Myth Hunters: The Greeks (Engels)	year 1 to 6	Ontwikkeld	Workshop Erfgoedwijs (i.s.m. Unesco)	alle niveaus
Naar Egypte met Vos en Haas	groep 1 en 2			
Rondleidingen	alle groepen		Primair onderwijs in de klas	
Schervenworkshop	groep 5 t/m 8		Digitale lesbrief Dummie de Mummie	groep 5 t/m 8
Tekenles (Studio RMO)	groep 6 t/m 8	Aangepast	Digitale lesbrief Het negende wereldwonder	groep 5 t/m 8
Tureluurtje Archeologie van Nederland	groep 3 en 4		Digitale lesbrief IJstijd	groep 5 t/m 8
Tureluurtje Klassieke Wereld	groep 5 en 6		Digitale lesbrief Romeinen	groep 5 t/m 8
			Museumdocent in de klas: vijf lessen	alle niveaus
Voortgezet onderwijs			Pinterest	alle niveaus
Egypte	onderbouw havo/vwo		Projectweekpakket Egypte	alle niveaus
Egypte Challenge	onderbouw vmbo		Projectweekpakket Mythologie	alle niveaus Nieuw
Epigrafieworkshop Grieks	gymnasium 3 t/m 6			
Epigrafieworkshop Latijn	gymnasium 3 t/m 6		Voortgezet onderwijs in de klas	
Examenworkshop Grieks	gymnasium klas 6	Vernieuwd	Digitale lesbrief Beeldvorming	alle niveaus
Examenworkshop Latijn	gymnasium klas 6	Vernieuwd	Digitale lesbrief vroege middeleeuwen	4 havo en 4 vwo
Geschiedenis van Nederland	onderbouw vmbo/havo/vwo		Hulp bij je profielwerkstuk	4 havo en 5 vwo Nieuw
Grieken	onderbouw havo/vwo		Museumdocent in de klas: vijf lessen	alle niveaus
Herodotos' Egypte: mythe en werkelijkheid	vwo / gymnasium klas 4 t/m 6		Lesprogramma's (doel: 15)	36

De website archeologieopdekaart.nl is in opdracht van de RCE vernieuwd en daarbij geschikter gemaakt voor het primair en voortgezet onderwijs. Leerlingen en docenten ontdekken ruim 180 vondsten uit de Nederlandse bodem en vinden er honderd tips voor een archeologische excursie. Archeologie op de Kaart sluit aan bij het nationale geschiedenisonderwijs en is uitstekend voor geschiedenislessen.

In Cyprus - Eiland in beweging nam een interactieve rondleiding leerlingen mee op reis naar Cyprus in de oudheid en in het nu met de vragen: Waarom gingen mensen in de oudheid bijvoorbeeld op reis? Welke sporen lieten die mensen achter? Waarom gaan wij, soms gedwongen, eigenlijk op reis? Waar denken we aan als we naar een eiland in de Middellandse Zee gaan? Actuele vragen waarover de leerlingen in gesprek gingen.

In de les Kennismaking met de Klassieken ontdekken en ervaren de leerlingen hoe wetenschap werkt. In de klassieke opstelling houden ze zich bezig met vragen als 'hoe komt het RMO tot de kennis die bij het voorwerp op het tekstbordje staat?' en 'wat doen we met wat we niet weten?' Leerlingen realiseren zich daardoor dat onderzoek doen naar de oudheid is als een puzzel, waarvan we veel stukjes niet hebben. Kritische omgang met bronnen staat centraal in deze les.

In het project Verborgene Verleden, waarvoor in 2018 subsidie bij de gemeente Lelidn is verkregen, brachten vmbo-leerlingen van het Da Vinci College (Lelidn) en het Wellant College (Oegstgeest) wederom een bezoek. Het project biedt deze scholen de mogelijkheid lesinhoud aan te laten sluiten bij een buitenschoolse activiteit. Er is toegewerkt naar een pre-ambule voor het vmbo: leerlingen uit het primair onderwijs kunnen ervaren dat er binnen het vmbo aandacht is voor creativiteit en praktische werkvormen.

De jaarlijks vernieuwde eindexamenprogramma's vormen sinds 2010 een vast onderdeel van het educatieve aanbod. In de afgelopen jaren is een methode ontwikkeld om de pensumteksten, de museale voorwerpen en de actualiteit met elkaar te verbinden. De workshops vormen een aanvulling op het taalgerichte onderwijs op school in het examenjaar en sluiten aan bij de teksten die de leerlingen lezen en vertalen voor de pensum. In het voorjaar was het thema bij Latijn Ovidius en bij Grieks Herodotus. Vanaf de start van het nieuwe schooljaar was het thema bij Latijn de Aeneis van Vergilius en bij Grieks het Symposium van Plato.

Rabobank Lelidn-Katwijk adopteerde wederom als sponsor het lokale Stedelijk Gymnasium, waardoor alle leerlingen gratis toegang hebben. Een soortgelijke constructie is aangegaan met het Stanislascollege (Delft), eveneens met

museum als op school.

Het RMO biedt negen lespakketten voor primair en voortgezet onderwijs, waarin docenten lesmateriaal vinden ter voorbereiding op een bezoek of voor reflectie achteraf. Bij Goden van Egypte was zo'n lespakket beschikbaar. Docenten kunnen projectweekpakketten downloaden om zelf een lessenserie voor groep 1 t/m 8 te geven. Eind oktober is een projectweekpakket over mythologie toegevoegd. De downloads worden gemonitord, maar het daadwerkelijke gebruik is lastig meetbaar. Stel dat een op de vijf leraren het materiaal daadwerkelijk in de klas gebruikt, dan zijn dit ruim 500 klassen geweest.

	Downloads	2016	2017	2018	2019
Lesbrieven en digibordlessen	1.018	632	1.537	848	
Projectweekpakket Egypte (po)	1.992	1.423	1.353	1.720	
Projectweekpakket mythologie (po) *	x	x	x	133	
Les- en bronnenpakket tentoonstellingen (vo)	148	203	190	x	
Totaal	3.158	2.259	3.080	2.701	

*vanaf 23/09

Netwerk en wisselwerking

Studenten van pabo's en van de lerarenopleiding ICLON, toekomstige docenten, werden bijgeschoold over de rol van het RMO in het onderwijs en de actieve functie die erfoegd hierbij speelt. Naast de studenten geschiedenis en GLTC sloten studenten maatschappijleer en cvk aan. De samenwerking met de opleiding Mediatechnologie (Hogeschool Lelidn) werd voortgezet. Tijdens dit project gingen studenten aan de slag met het ontwerpen van interactieve, hands-on-installaties voor kinderen van 8 tot 12 jaar. Het eerste contact werd gelegd met mboRijnland. Daaruit volgde een samenwerking met de Hair & Beauty opleidingen voor het Aphrodite Festival. Voor structurele samenwerking met het mbo vond een verkennend gesprek plaats met de opleiding Travel & Hospitality.

Er werden workshops verzorgd bij de nazomerconferentie van de Vereniging Classici Nederland, Geschiedenisdag van de Radboud Universiteit (Nijmegen) en de studiedag 'Naakt in de kunst en in de klas' van de Amsterdamse musea. Er zijn bij- en nascholingsdagen gehouden voor docenten geschiedenis in samenwerking met uitgeverij BLink en voor docenten Klasseke Talen, in samenwerking met reisorganisatie Labrys Reizen, uitgeverij Hermalon en uitgeverij Staal & Roeland. De organisatie History@work organiseerde met het RMO, voor 700 hbo-studenten, workshops kritisch denken. Topstukken in de vaste opstelling fungeerden hierbij als vormen van reflectie.

Aanbod voor individueel kinderbezoek

Naast het verjaardagspartijtje met Mo de Mol en Spits de Muis voor kinderen van 4 tot 8 en het partijtje met Dummle de mummie voor kinderen van 7 tot 10 werd na de zomer een verjaardagspartijtje over de Romeinen aangeboden. De verjaardagsfeestjes zijn zestig keer geboekt. Met de Grote Goden Quiz-auditour hoorden kinderen van alles over het godenrijk en gingen ze met quizmaster Osiris op ontdekkingsstocht in Goden van Egypte. Bij de Cyprustentoonstelling werd een talkshow voor kinderen ontwikkeld: Aphrodite's favorieten. Al luisterend konden kinderen (en hun (groot)ouders) de favorieten van de godin Aphrodite ontdekken en haar hun eigen inzichten, ideeën en ontdekkingen tonen met de bijbehorende reïgids. Tijdens uitverkochte familierondleidingen maakten kinderen en hun (groot)ouders interactief kennis met de vele goden en rituelen in Goden van Egypte. Ze ontdekten spelenderwijs de religieuze rol van dieren en gingen met elkaar in gesprek over de scheppingsverhalen. Bij Cyprus - Eiland in beweging werd eveneens een familierondleiding ontwikkeld.

Met de lichte toename van buitenlandse bezoekers ontstond de vraag naar een speurboekje in het Engels. Met dit speurboekje reizen kinderen door de tijd en langs de collecties. Door Novitas Heritage is Romeinen Quest ontwikkeld, een mobiele game waarbij kinderen in de huid van vier Romeinse karakters krupen. Op de vaste opstelling Nederland in de Romeinse tijd kraken ze puzzels en speuren ze naar aanwijzingen aan de hand van objecten. Met de speurroute Kunstdetective konden kinderen in de zomervakantie op hun eigen wijze Studio RMO bezoeken. Professor Aardewerk vroeg jeugdige speurruzen om hulp omdat dieven een beroemd beeld wilden stelen. Met slim speurwerk konden kinderen codes kraken, helmen ontrafelen en bewijsstukken verzamelen om de kunstroof te voorkomen.

Het RMO biedt een selectie van audiotours aan via de Podcatcher Audio Gulde van Gulde ID. Het betreft tours in het Nederlands en Engels voor volwassenen en kinderen. In de zomer werd een topstukkenroute in tien talen toegevoegd. Bij Middeleeuwse Tulnen en Cyprus - Eiland in

beweging werden tweetalige audiotours voor volwassenen ontwikkeld. Daarnaast werd bij laatstgenoemde expositie een kindertour ontwikkeld in de vorm van een talkshow: 'Aphrodite's favorieten'.

	2016	2017	2018	2019
Zes speurtochten	2.934	8.111	6.450	5.331
Zes audiotours	6.690	36.715	51.209	48.226
Totaal	9.624	36.715	51.209	53.557

In de vakanties konden kinderen een Egyptische kraag of godenmasker knutselen, hiërogliefen leren schrijven, een sfinx bouwen van Lego of een Romeinse villa van Kapla, Romeinse sieraden van papier ontwerpen, een Romeins geldbilddeltje maken en een Cypriotische schaal beschilderen.

Vakantieactiviteiten

	Doel dagen	Doel kinderen	2016	2017	2018	2019	2019 dagen
Kerstvakantie (januari)	Incl.	Incl.	264	2.599	1.603	1.695	5
Voorjaarsvakantie	Incl.	Incl.	1.712	3.594	2.690	2.916	16
Meivakantie	Incl.	Incl.	2.258	2.023	1.799	1.758	15
Zomervakantie	Incl.	Incl.	4.132	3.089	4.090	4.430	65
Herfstvakantie	Incl.	Incl.	1.719	1.640	2.998	1.849	16
Kerstvakantie (december)	Incl.	Incl.	2.061	1.184	1.648	1.175	10
Totaal	85	7.200	12.148	14.129	14.828	13.823	127

MuseumJeugdUniversiteit

	2016	2017	2018	2019
Deelname in RMO	1.205	920	1.090	1.179

De MuseumJeugdUniversiteit, een initiatief van het RMO, organiseert hoorcolleges voor kinderen van 8 t/m 12 jaar. Het doel is kinderen op een laagdrempelige manier kennis te laten maken met het RMO als wetenschappelijk instituut.

Datum	Spreker	Afkomstig van	Titel
03/02	Fania Krulj	Universiteit Leiden	Waarom hebben sommige Egyptische goden een dierenkop?
10/03	Hugo Koning	Universiteit Leiden	Hoe overleven boeken uit het verleden?
07/04	Jaap Toorenaar	Stedelijk Gymnasium Leiden	Hoe konden de Romeinen, ondanks de toverdrank, Gallië veroveren?
12/05	Annemarieke Willemsen	RMO	Hadden ze in de middeleeuwen moestuintjes?
02/06	Lara Welss	RMO	Wat doet een archeoloog in Egypte?
08/09	Marlisa den Hartog	Universiteit Leiden	Hoe ging je op reis in de middeleeuwen?
06/10	Luc Amkreutz	RMO	Wanneer kwamen de eerste huisdieren?
03/11	Jasper de Bruin	RMO	Hoe overleef je in een Romeins fort?
08/12	Ruurd Halbertsma	RMO	Welke godin werd op Cyprus geboren?

Volwassenenonderwijs

Bij het volwassenenonderwijs faciliteert het RMO de cursusorganisaties door zalen beschikbaar te stellen.

Doel	2016	2017	2018	2019
120 dagen /2500 deelnemers	145	201	232	183

Cursusorganisaties	Cursusdagen 2019
Oudweb	8
Arte del Disegno	35
Diana de Wild	11
Antiek Toerisme	20
Hoger Onderwijs voor ouderen	7
Huis van Horus	3
Huib Pragt Egyptologie	33
Mehen	8
Psefas mozaïekkunst	3
Thoth	14
Vrije Academie	41
Totaal	183

Uitgelicht

Week van de Klassieken (04/04 - 14/04)

De twaalfde Week van de Klassieken droeg de titel 'Van helnde en verre: migratie in de klassieke wereld'. De Week is van belang om de banden met gymnasiaal Nederland, onderwijspartners en uitgeverijen te intensiveren, in de verwachting dat dit in een later stadium leidt tot extra (school)bezoek en structurele samenwerking. Het RMO organiseert activiteiten binnen de eigen muren en coördineert met Tresoar (Leeuwarden) het evenement op landelijk niveau.

Het Koninklijk Atheneum Lier (België) won op de finale van de Ken-Je-Klassiekenquiz (22/03). Aangemoedigd door klasgenoten, leraren en familie versloegen ze vijftiengestig scholenteams met hun kennis over literatuur, filosofie, archeologie, mythologie en het theater van de Griekse wereld en Rome. De quiz is, vanwege de schoolroosters in België, twee weken voor de Week van de Klassieken georganiseerd en werd gepresenteerd door Hugo Koning (Universiteit Leiden/ Stanislascollège Delft).

Op vier april bood uitgeverij Hermelon een programma aan voor docenten rond de thema's van het eindexamen Grieks en Latijn in 2020 en het thema van de Week. Op dezelfde dag vonden de openingslezingen plaats door Marcel Hulspas, die zijn nieuwe boek *Uit de diepten* van de hel presenteerde en Jona Lendering over zijn themaboekje bij de Week van de Klassieken, getiteld *Wahlbre-em-acht* en andere Grieken. Deze lezingen waren een samenwerking met de uitgeverijen Athenaeum-Polak & Van Gennep en Omniboek. In de avond, tijdens de achtste editie van de Ken-Je-Klassieken Pubquiz, wist team Orpheus, reeds kampioen in 2016, de felbegeerde titel te heroveren. In een bomvolle tempelzaal bleef het tot de allerlaatste ronde spannend. De quiz is een initiatief van het RMO en Lampas, het tijdschrift voor Nederlandse klassici, en werd als vanouds gepresenteerd door Fik Meljer.

Een dag later was er de Addisco-dag, waarbij docenten en studenten ervaringen, kennis en lesmateriaal over Latijn en Grieks met elkaar uitwisselden in de vorm van presentaties, workshops en lezingen over het Latijn. De dag was bedoeld voor hen die werken met de methode *Lingua Latina per se Illustrata*. In de avond was er een presentatie van de nieuwe vertaling van Herodotus' *Historiën* in samenwerking met uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Gennep. In het weekend van zes april waren er de finale van de Klassieke Olympiaden (vertaalwedstrijden Latijn en Grieks voor scholieren en volwassenen), speedrondleidingen met verhalen over migratie uit de Klassieke Oudheid, vertelde medewerker Lucas Knitel aan jong en oud verhalen over klassieke mythen en gaf theatergroep Aluin een voorstelling over de Odyssee, die door hen in een hedendaags jasje was gestoken.

Aan het begin van de tweede week verzorgde Rens Tacoma (Universiteit Leiden) een kindercollege over migratie in de klassieke wereld voor twee schoolklassen uit het primair onderwijs, die dit als prijs hadden gewonnen. Twee medewerkers namen de klassen vervolgens mee voor een interactieve rondleiding.

Voor het middelbaar onderwijs was er op tien april een gymnasiaal debattoernooi, georganiseerd in partnerschap met de Debatunie. Het Erasmiaans Gymnasium (Rotterdam) mocht met de trofee en de eeuwige roem huiswaarts gaan. Op dezelfde dag was er het avondsymposium Zwaarbeproefde reizigers, in samenwerking met de Universiteit Leiden over Gilgamesj, Odysseus en Aeneas in literatuur en muziek.

Op elf april volgde een bijeenkomst over de wereldtaal Latijn, met rondleidingen in het Latijn en twee lezingen. Waarom zou je Latijn leren als je de teksten in vertaling kunt lezen? Op deze vragen ging Casper Porton (Addisco Onderwijs) in tijdens zijn lezing. Er was aandacht voor de klankeffecten, zinsopbouw en woordspelingen. Bij het avondsymposium Van Troje tot traditie, georganiseerd door Stichting Zenobia, was het thema het voortleven van Troje.

Drie academici lieten hun licht schijnen over het voortleven van Troje in drie cultuurgebieden: Middeleeuws Frankrijk, twaalfde-eeuws Constantinopel en het laat negentiende-eeuwse Osmaanse Rijk.

Een dag later hielden Rens Tacoma en Frits Naerebout (Universiteit Leiden) de lezingen Augustinus als migrant en Botten, tanden en vooroordelen. Op vrijdag dertien april werd de Homerusprijs van het Nederlands Klassiek Verbond, voor het boek dat het afgelopen jaar het beste een brug sloeg tussen de Klassieke Oudheid en het heden, uitgereikt aan Arjen van Veelen, voor zijn boek *Aantekeningen over het verplaatsen van obelisk*. Hierna verzorgde Patrick Lateur de jaarlijkse Homeruslezing. De Week van de Klassieken werd in het laatste weekend afgesloten door Legio Secunda Augusta, een levende geschiedenis-groep. Zij demonstreerden hoe een Romeins legeronderdeel uit de eerste eeuw n.Chr. functioneerde.

Samenwerking Week van de Klassieken

Coördinatoren	RMO en Tresoar (Leeuwarden)
Hoofdparters	Allard Pierson, Athenaeum Boekhandel, Nederlands Klassiek Verbond, Addisco Onderwijs
Sponsors	Labrys Reizen, uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Gennep
Mediapartners	Trouw, Geschiedenis Magazine, Kennislink
Partners	Museum Het Valkhof, Uitgeverij Hermelon, Lampas, Vereniging Classici Nederland, Vereniging Vrienden van het Gymnasium, Hereditas Nexus, Primavera Pers, Uitgeverij Omniboek, Roma Aeterna

Uitgelicht

Oog op de Oudheid

"Archeologen genieten 'diplomatieke' onschendbaarheid bij het onvrijwillig vervalsen van de geschiedenis." Dit was een licht provocerende stelling van conservator Lucas Petit tijdens de serie Oog op de Oudheid. Op vier dinsdagavonden, startend tijdens de Week van de Klassieken, kwamen bezoekers middels presentaties en discussies te weten over wat er momenteel speelt in de oudheidkunde. De serie was gewijd aan het thema data, onder het motto: geen weetjes maar wetenschap. Elke avond werd ingeleid door journalist Marcel Huispas en kende een pauze met 'antieke' wijnen van Eet!Verleden.

Oog op oude teksten (02/04)

Antieke literaire teksten in middeleeuwse handschriften zijn overgeleverd vol fouten van kopiïsten. Gerard Boter (Vrije Universiteit) legde uit hoe filologen de oorspronkelijke tekst zo goed mogelijk reconstrueren. Tazuko van Berkel (Universiteit Leiden) vertelde dat dit desondanks toch redelijk problematisch is.

Oog op migratie (09/04)

Nieuw onderzoek naar isotopen en antiek DNA stelt ons in staat migratie in de oudheid te documenteren. Lisette Kootker (Vrije Universiteit) beschreef het isotopenonderzoek en Rens Tacoma (Universiteit Leiden) vertelde over mogelijkheden en problemen in de interpretatie van nieuwe data.

Oog op digitale data (16/04)

Miko Flohr (Universiteit Leiden) stelde de vraag wat digitalisering van gegevens uit de oudheid heeft opgeleverd. Mladen Popović (Rijksuniversiteit Groningen) vertelde over zijn werk aan een AI-programma om de computer de hand van antieke kopiïsten te laten herkennen.

Oog op de toekomst (22/04)

De wetenschappelijke neiging tot scoren is schadelijk voor onze kennis van het verleden. Lucas Petit (RMO) beschreef overdreven archeologische claims. Jona Lendering (journalist) betoogde de noodzaak tot selecteren en waarschuwt voor het gevaar van manipulatie.

1.3 Het verbinden van de Oudheid aan het heden

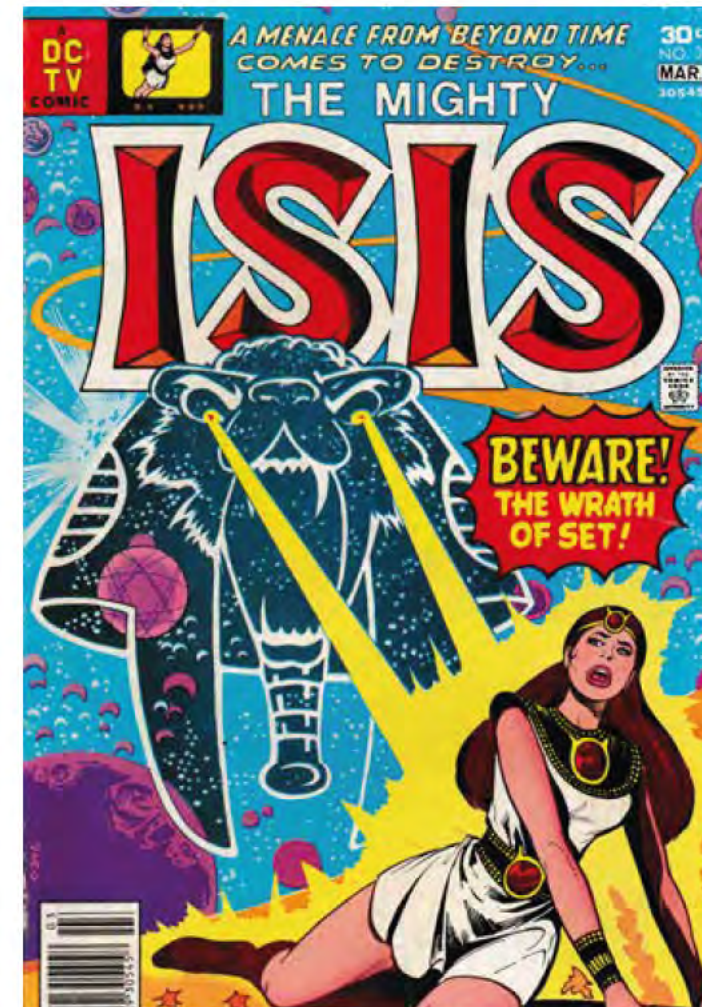
Het RMO reflecteert vanuit wetenschappelijke kennis over de Oudheid op de actualiteit en vice versa. Het museum draagt bij aan het debat over hedendaagse kwesties middels activiteiten en tentoonstellingen. Hierbij hoort de aandacht voor de continuïteit van de Oudheid als veranderlijk referentiepunt (receptiegeschiedenis). Onderstaand enkele voorbeelden waarbij dit zichtbaar was.

Egyptomanie

Het laatste deel van Goden van Egypte was gewijd aan de Egyptomanie. Ogenshijnlijk leken de Egyptische goden uit de wereld verdwenen zonder een spoor na te laten, door toedoen van de monotheïstische godsdiensten als het Jodendom, het Christendom en de Islam. Toch bleef de herinnering aan de bovennatuurlijke machten van de goden populair in bepaalde kringen, zoals vrijmetselaars,

rozenkruislers, antroposofen en satanisten. Het tarotspel wordt door zijn beoefenaars verbonden met het boek van Thot en de mysteriën van Isis. In de negentiende eeuw was Egyptomanie in de mode in de kunstnijverheid. Egypte wordt dan geassocieerd met degelijk en duurzaam, mysterieus en exotisch. Ook is er een verband met typische exportproducten zoals tabak, suiker, katoen en reukwaren.

Egyptomanie blijft niet beperkt tot de negentiende eeuw. In 1975 begint DC Comics televisie-uitzendingen rond een superheldin genaamd Mighty Isis, gespeeld door Joanna Cameron als lerares die bovennatuurlijke eigenschappen krijgt als ze een oud-Egyptisch amulet vindt. Deze serie is losjes geïnspireerd op de oud-Egyptische godin en haar ongeëvenaarde toverkracht. Vanaf 1977 verschijnt naast deze uitzendingen ook een serie stripboeken over de heldin. Een nieuwe reeks uitzendingen is in 2006 gelanceerd.

Zandglas

Voor de expositie Glas maakte het Eindhovense designer-duo Atelier NL (Lonny van Ryswyck en Nadine Sterk) een serie glazen met zand, gewonnen in park Leidsche Hout. Zandglas verwijst naar glaswerk dat met lokaal zand uit alle delen van de aarde is gemaakt. Het benadrukt de rijkdom van de aarde, de waarde van lokale grondstoffen en het edele handwerk. Het werk van Atelier NL probeert mensen te inspireren. Het zet aan tot reflectie over een verantwoordelijke manier van produceren, ambacht en esthetiek. Voor het ontwikkelen van hun Zandglaslijn deden zij onderzoek door een 'Romeinse route' te volgen door Nederland, België en Frankrijk.

Hedendaagse kunst in Cyprus – Eiland in beweging

De levendige en fantasievolle Cypriotische keramiek en mythologie fascineren hedendaagse kunstenaars. Bastienne Kramer, Samantha Thole en Michael Anastassiades presenteerden hun werk met vrouwenfiguren, 'borstvazen' en lichtmobielen.

De lichtmobielen van Michael Anastassiades zijn delicate structuren van zwart gepatineerd messing die balanceren in een perfect evenwicht. Het zijn combinaties van lineaire buizen, geometrische lichtbronnen, reflecterende oppervlakken en contragewichten. Ze zijn geconstrueerd volgens de principes van een mobiel. De onderdelen roteren vrij in de ruimte en creëren een steeds veranderende lichtconfiguratie.

Beeldend kunstenaar Samantha Thole ziet de Cypriotische 'tonvaas' als de muze voor haar serie 'borstvazen'. De gestileerde borsten van de Cypriotische tonvazen groeien door toedoen van de kunstenaar uit tot vrouwenborsten in vorm en decoratie. Thole liet zich beïnvloeden door de mythe van de Cypriotische prins Pygmalion. Hij beeldhouwde zijn ideale vrouw, Galatea. Het standbeeld kwam door de gratie van Aphrodite tot leven. In dit ontwakken komt de kunst letterlijk en figuurlijk in beweging. Het RMO heeft drie vazen aangekocht.

Bastienne Kramer liet zich inspireren door vrouwenfiguren uit het verre verleden tot en met het heden. Met behulp van moderne reproductietechnieken creëert ze met antieke voorbeelden een hedendaagse context voor het afbeelden van vrouwen. Ze toonde werken die gebaseerd zijn op een Cypriotisch beeldje uit de bronstijd van Cyprus. Het originele terracotta-object uit 1400-1200 v.Chr. werd in 3D gescand en in terracotta geprint.

Klassiek moderne kunst in Cyprus – Eiland in beweging

De levendigheid en de beweging in de voorstellingen op het Cypriotische aardewerk, was voor twintigste-eeuwse kunstenaars als Picasso en Cocteau aanleiding hun keramiek levendig te maken met dynamische vormen en beschildering. Picasso begon op 65-jarige leeftijd met het maken van keramiek in het Zuid-Franse Vallauris. Hij had de levendige keramiek van Cyprus in het Louvre leren kennen. Uit het Keramiekmuseum Prinsessehof (Leeuwarden) en het Kunstmuseum Den Haag zijn schalen, plaquettes en vazen geleend.

In de negentiende eeuw lieten kunstenaars het idee los dat een beeld compleet moest zijn. De torso werd populair. De Franse kunstenaar Yves Klein (1928-1962) maakte beelden met een pigment dat hij 'International Klein Blue' (IKB) noemde. De inspiratie voor zijn 'Venus bleue' vond hij in de godin van Cyprus.

Paestum ervaren

In de negentiende en het begin van de twintigste eeuw maakten nog vele architecten, kunstenaars, schrijvers, en nu ook fotografen de reis naar Paestum. Het gevaar, het mysterie, en de ontberingen maakten toen plaats voor comfort, idylle en ontzag voor imposante monumenten uit een ver verleden. Reizigers arriveerden per trein, gingen picknicken tussen de ruïnes en kochten souvenirs in de winkeltjes. De bewondering voor de tempels was er nog steeds, en Nederlandse schrijvers als Carel Vosmaer en Louis Couperus beschreven ze met verve in hun romans.

Schrijver Carel Vosmaer (1826-1888) reisde tweemaal naar Paestum, in 1878 en 1883. Hij maakte er schetsen van de tempels en beschreef in zijn dagboeken en brieven hun machtige vormen en de verweerde steen, 'ingevreten als kurk'. Ook verwerkte hij zijn bezoek in de roman Amazone (1880). Paestum vormt daar het beginpunt van een romantisch intrige. Vosmaer verhaalde over de grootsheid en het eeuwige van de architectuur en contrasteerde die met de bloeiende jeugd van een vrouwelijke schoonheid die bij de tempels uitrustte. Louis Couperus (1863-1923) wijdde een 'vrome gedachte' aan Vosmaers' Amazone, toen hij in 1894 in Paestum was, in 'de stilte van zuilende tempels in blauwe lucht'. In zijn Reis-impressies (1894) laat hij de tempels verrijzen alsof 'ze in Hellas zelve zijn'. Couperus werd gegrepen door het majestueuze van de tempels en kleurt zijn beschrijving met schichtige hagedissen van 'levend smaragd', verdwijnend in de 'sponsigheid van de zuilen, die brons lijken door het licht van de zon'.

Ook in de twintigste eeuw is Paestum bezocht door kunstenaars, onder andere door Ata Kandó (1913-2017), een Nederlands-Hongaarse fotografe. Ze nam haar drie kinderen mee op haar werkvakanties. Samen liften ze naar Paestum. Haar zoon Tom speelde er Odysseus, terwijl de tweeling Juliette en Madeleine de rollen van Kalypso,

Nausikaä, Athena of Hermes vervulden. Kandó nam haar foto's bij opkomende of ondergaande zon. Voor het boek Kalypso & Nausikaä maakte ze verschillende dummy's voor het in 2004 werd gepubliceerd. De Nederlandse fotograaf Cas Oorthuys (1908-1975) integreerde Paestums Neptunus tempel in Dit is Napels (1964), een fotografisch verhaal dat hij publiceerde in de serie fotopockets van Uitgeverij Contact. Deze verschenen in verschillende talen. Daartoe reisde hij met journalist-schrijver Wim Alings door Europa en Noord-Afrika. Paestum was 'de magistrale afsluiting van de zomerreis.'

Uitgelicht

Marsman in Paestum

Het RMO is er voorstander van dat conservatoren columns schrijven in doelgroepbladen zoals het bulletin van de Vereniging Classici Nederland en Archeologie Magazine. Op deze wijze kan het museum verhalen over voorwerpen en tentoonstellingen schrijven, die niet zijn opgenomen in de exposities zelf. Het zorgt voor een sterkere gelaagdheid van de informatie die wordt overgebracht. Dit fragment uit een langere column van conservator Ruud Halbertsma over de dichter Hendrik Marsman (1899/1940) verscheen eerder in het VCN Bulletin.

"In het RMO was een interessante tentoonstelling te zien, gewijd aan de drie monumentale Griekse tempels van Paestum. Deze lagen volkomen vergeten in een moerasige laagvlakte ten zuiden van Salerno, totdat zij in de achttiende eeuw bij toeval werden ontdekt. De enorme tempels fascineerden de vroege reizigers, al moesten zij malarie, struikrovers en 'de bloeddorlopen ogen der waterbuffels' trotseren op hun reis naar deze cultuurmonumenten. Wat ik niet wist, is dat Hendrik Marsman Paestum heeft bezocht, en er zelfs een gedicht aan wijdde. In dit gedicht contrasteert Marsman de stille, eeuwenoude zinnen met de vergelijkelijkheid van alledag, waar wij allen aan ten prooi vallen, het 'menschelijk gewoel' zoals hij het noemt. De natuur

verandert, het heelal met zijn sterren dilt uit, maar de zinnen van Paestum blijven staan als bakens in een zee van tijd. Het gedicht is opgenomen in de bundel met verzamelde gedichten, die in 1941 postuum werd gepubliceerd."

Paestum

*De zinnen zijn vluchtig verguld,
een oeroud zwijgen heeft zich opgericht
uit de getijden der vergankelijkheid,
en onberoerd staat dit verweerd geweld
boven den wirwar en het gekroel
der mieren nesten, en het zichzelf
verdelgend menschelijk gewoel.
geen bloem, geen schaduw zijn gebleven
gelijk zij waren op den eersten dag
en elken nacht een ander firmament
vol nieuwe sterren, boven het onveranderd regiment,
den gouden trouw der zinnen;
onaangedaan, en onaandoenlijk voor het hullen
van de hartstocht en haar hoog getij,
dertig eeuwen dreeven in een regen voorbij.*

Podiumkunst en festivals

Het Leidse operagezelschap Opera Festa voerde eind juni driemaal de opera La Vestale van Gaspare Spontini op met de tempelzaal als bijzonder en toepasselijk decor. Deze opera uit 1807 vertelt het verhaal over de Vestaalse maagd Julia, die moet klezen tussen haar heilige plicht aan de godin Vesta of haar vroegere geliefde Licinius. Opera Festa wil opera toegankelijk maken door operamuziek op een kwalitatief hoog niveau te verbinden met een moderne regie voor een betaalbare toegangsprijs.

Na een succesvolle voorstelling voor schoolklassen in april voerde theatergroep Alun hun moderne bewerking van het Griekse epos de Odyssee driemaal in november op in de tempelzaal. Op het podium vatten zij de tienjarige zwerftocht van Odysseus samen in een hilarische en treffende voorstelling van een uur. In seizoen 2019/2020 toert de Odyssee in samenwerking met het RMO langs theaters.

In een pilot met jongerenambassadeurs (twee eerstejaars archeologiestudenten) werd, in aansluiting bij Cyprus - Eiland in beweging, op zeven november het Aphrodite Festival georganiseerd. Een avond door en voor jongeren met een pubquiz, modeshow, silent-disco, game room, muziek bij de kelzerbeelden, Griek-talks en een beautycorner. Samenwerkingspartners waren Ublisoft, 3voor12 Leiden, mboRijnland en Universiteit Leiden.

Het RMO was op vijf oktober tot laat open voor de tweede Archeonacht, de aftrap van de Nationale

Archeologedagen. Deze avond werd georganiseerd door de Young Underground Professionals, een denktank van jonge archeologen die dit onderwerp dichterbij het publiek willen brengen. Er waren voor de 200 aanwezigen speedrondleidingen, interactieve lezingen, workshops over historische thema's, en virtual reality-demonstraties.

LUCIS (Leiden University Centre for the Study of Islam and Society) organiseerde eind november de vierde Midden-Oosten Cultuurmarkt. De 1.700 bezoekers genoten twee dagen van concerten, vertellingen, derwishdans en een modeshow met Palestijnse kleding. Er zijn elf lezingen gehouden:

Spreker	Afkomstig van	Titel
Hans Theunissen	Universiteit Leiden	Islam in Kunst
Cristiana Strava	Universiteit Leiden	The Middle Eastern city in three de-constructed stereotypes
Judith Naeff	Universiteit Leiden	Petrocultuur
Harry Stroomer	Universiteit Leiden	Arabishe Berberverhalen
Willem Vogelsang	Universiteit Leiden	The Uzbeks in Afghanistan: An often forgotten segment of the Afghan ethnic mosaic
Hayat Ahilli	Universiteit van Utrecht	Heilige bescherming: het gebruik van Gods woord in amuletten
Elena Paskaleva	Universiteit Leiden	Timurid splendour along the Silk Roads
Petra de Bruijn	Universiteit Leiden	Boekpresentatie 'Gaan liggen om te sterven' van Adalet Ağaoğlu
Karène Sanchez, Sary Zananiri	Universiteit Leiden	European cultural diplomacy and Arab Christians in Palestine
Jolanda Bos	Zelfstandig	Draagbaar erfgoed: textiel en sieraden
Maaïke Warnaar	Universiteit Leiden	Kinderlezing: Prinses Beatrix in Iran

Souvenirs van Grand Tour-reizen

Het RMO verzamelt archeologische objecten die dateren van de vroegste prehistorie tot en met de middeleeuwen. In de collecties bevinden zich echter ook voorwerpen uit latere tijden, zoals kurkmodellen van Romeinse tempels, replica's in brons of gips van klassieke beelden, afgietsels van antieke munten en gesneden stenen. De laatste jaren zijn veel aankopen gedaan die dit Nachleben van Griekenland en Rome illustreren. In 2019 betrof dit een collectie van vijftientig Grand Tour-souvenirs, waaronder twee micromozaiëken, die werd aangekocht bij Robert Schreuder Antiquair. Dankzij een genereuze donatie van mevrouw Elisabeth Huss konden nog twee micromozaiëken bij kunsthandelaar Inez Stodel worden verworven.

In de achttiende en negentiende eeuw maakten veel jongeren van goeden huize na het beëindigen van hun studie een culturele reis naar Italië: de Grand Tour. In het gezelschap van vrienden, personeel en soms een gouverneur reisden zij langs de belangrijkste steden van Italië. Ze genoten van de musea, zagen kerken en paleizen en bezochten regelmatig concerten en opera's. Ze werden ontvangen door edellieden en buitenlandse gezanten.

Gezicht op het Forum Boarium

Tot de meest favoriete souvenirs behoorden de micromozaiëken. Deze zijn gemaakt met steentjes van zeer kleine afmetingen. Dit micromozaiëk, uit circa 1840 en gemaakt in Rome, laat de Fontana dei Tritoni zien, met op de achtergrond de antieke Tempel van Vesta (in werkelijkheid van Hercules Victor). Deze ronde tempel lag op het Forum Boarium, het oudste forum van Rome, waar runderen werden verhandeld. In de middeleeuwen werden antieke tempels met regelmaat verbouwd tot christelijke kerken. Dat is ook met deze ronde tempel gebeurd.

Gezicht op de tempel van Minerva Medica

In het noorden van Rome lag in een idyllisch landschap een imposante ruïne van een gebouw met een koepel, overwoekerd met klimop en andere planten. De tempel zou gewijd zijn geweest aan Minerva Medica, de 'helende Minerva', die door Cicero genoemd wordt. In werkelijkheid was het een nymphaeum, een structuur met fonteinen en standbeelden. Het lag in de tuinen van de schatrijke familie der Licinii. Deze bij uitstek romantische ruïne komt veel voor op schilderijen, etsen en tekeningen. Ook werden er kurken modellen van gemaakt door de Romeinse artiest Antonio Chichi. Het RMO voegde deze ingekleurde lijn-ets van Angelo Uggeri uit 1800-1814 toe aan de collectie.

De oude Dionysus

Na Rome reisden de Grand Tour-reizigers door naar Napels. Het contrast met Noord-Italië was groot. Hier werd op straat geleefd, gezongen, gefeest en gedanst. De bevolking leefde uitbundig. Had je de juiste introductiebrieven, dan kon je ontvangen worden door Sir William Hamilton, de Britse ambassadeur in Napels. Hij was beroemd om zijn verzameling Griekse vazen en om zijn kennis van de vulkanologie. Hij beklom met gezelschappen de Vesuvius, ook tijdens uitbarstingen. In het museum van Napels konden de reizigers de schatten uit Pompeii en Herculaneum zien, zoals dit portret uit de Villa dei Papiri. De buste werd Plato genoemd, maar is in werkelijkheid de god Dionysus op leeftijd. Deze buste van terracotta door Giovanni Mollica is gemaakt tussen 1850 en 1900.

De oudheid binnen handbereik

Het merendeel van de toeristen in Italië kwam uit Groot-Brittannië. Deze milordi, zoals ze genoemd werden, waren vaak zeer vermogend. Ze konden het zich permitteren antieke sculpturen en grote schilderijen als souvenir aan te kopen. Ook voor de kleinere beurs waren er mogelijkheden. Populair waren antieke munten met de portretten van Romeinse keizers, of gesneden stenen met een enorme variatie aan afbeeldingen. Afdrukken van deze gemmen werden ook verzameld. In ladekasten (geordend op onderwerp) of in boekvorm, zoals deze verzameling laat zien. Links zijn de afdrukken ingeplakt, rechts staat de beschrijving van de voorwerpen. Deze gipsafdrukken dateren uit de periode 1834-1840.

Zilverschatten

De opgravingen van Herculaneum en Pompeii begonnen in de achttiende eeuw, tijdens het hoogtepunt van de Grand Tour. Voor de reizigers was het een sensatie om door de straten van een antieke stad te wandelen en te zien hoe de oude Romeinen hadden geleefd. Onder de as die Pompeii bedekte, kwam van alles tevoorschijn: wandschilderingen, huissaltaren en geldkisten, maar ook keukengerei, kinderspeelgoed en tafelserviezen. In de rijkste villa's werden drinkschalen van zilver gevonden, versierd met de meest uiteenlopende voorstellingen. Als souvenir werden kopieën van al dat moois mee naar huis genomen, zoals deze bronzen kopieën van Romeinse drinkschalen (skyphoi) uit de periode 1875-1900.

Uitgelicht

Verzamelingen, kunsthandel en omstreden erfgoed (20/11)

Deze informele bijeenkomst beoogde een bijdrage te leveren aan een discussie over Nederlandse musea met oudheidkundige en volkenkundige verzamelingen, en hun houding ten opzichte van de kunsthandel, privéverzamelingen, en de oorspronkelijke eigenaren en/of plaatsen van herkomst. Met erfgoedsspecialisten, verzamelaars en journalisten werd een open gesprek gevoerd over de oorsprong van verzamelingen, en hoe musea hun verzamelingen uitbreiden. Besproken is hoe musea door middel van hun verzamelingen moderne interpretaties van cultureel erfgoed beïnvloeden. Musea zijn hét platform om dergelijke discussies te voeren, en horen hierin een leidende rol te spelen. Het doel was inhoud en nuance aan te brengen in debatten en opinies omtrent de kunsthandel en de herkomst van cultureel erfgoed in museale collecties. Deze workshop diende als brainstorm ter voorbereiding van een symposium met hetzelfde onderwerp, gepland voor 2020.

Spreker	Afkomstig van	Titel
Jona Lendering	Freelance Journalist	Omstreden erfgoed en wetenschapscommunicatie
Theo Toebosch	Freelance Journalist	Wie is er bang voor verzamelgeschiedenissen
Daniel Soliman	RMO	Geschiedenis en toekomst van Egyptische verzamelingen
Annette Schmidt	Research centre for material culture	De Benin collectie van het Nationaal Museum van Wereldculturen
Pieter ter Keurs	Universiteit Leiden	De lokale stem in het restitutie debat
Marja van Heese	Inspectie overheidsinformatie en erfgoed	Het begrip 'provenance' in een internationale context

Uitgelicht

Erfgoed: Je kunt er niet omheen.

Deze column, geschreven door conservator Luc Amkreutz en bewerkt voor dit jaarverslag, verscheen eerder in Archeologie Magazine.

"Een RMO-topstuk, het Vorstengraf van Oss, reisde begin 2019 naar het Brabantse Oss vanwege een heuglijke gelegenheid. Op de rotonde voor Museum Jan Cunen verrees een reusachtige replica van het karakteristieke kromgebogen zwaard. Een gevaarte van vijf meter hoog, dat imposant boven het kruispunt uittoent. De rotonderand is gevormd door de uit het wegdek opstekende situla-rand. De gouden versiering op de houten greep is in de rotondeversie gemaakt van opengewerkt Cortenstaal, dat 's nachts aan de binnenkant verlicht is. Een indrukwekkende verbeelding van een van de beroemdste Hallstatt-graven benoorden de Alpen en een sterke keus van Oss om zich visueel zo te verbinden aan 2700 jaar geleden.

Oss was sowieso al betrokken bij haar erfgoed. Het herzezen vorstengraf en de aanleg van het paalgraven monument op de vindplaats Zevenbergen vormen een voorbeeld. De omarming van een van Caesars slagvelden aan de Maas en diverse tentoonstellingen eveneens. Het is boeiend dat vindplaatsen en objecten indruk blijven maken op mensen en millennia later inspireren. Zo werd er daags na de onthulling een gedicht geschreven door een inwoner en liet een ander het zwaard op zijn arm tatoeëren. Op de middag voor de opening begroeven schoolkinderen uit de buurt mini-situla's in de rotonde. Tijds capsules met hun herinneringen en objecten voor de archeologen over 1000 jaar.

Geweldig dus dat het Vorstengraf (op)leeft en deel uitmaakt van een gemeenschappelijke identiteit. Toch zitten er meerdere kanten aan. In enkele toespraken werd gehint dat het mooi zou zijn als de vondsten in Oss bleven. Iets minder subtiel was dat, buiten bij de openingsplechtigheid, verwoord werd door de actiegroep Vrijstaat Land van Ravenswaaij,

waarvan de schout met een megafoon de bezoekers toesprak en ondergetekende een bevelschrift overhandigde, een teruggave van deze 'roofkunst' geëist werd. Dit was, als ik het goed begrijp, semi-ludiek bedoeld, maar een petitie en 'maatregelen' zouden in het verschiet liggen.

Dit is eigenlijk positief. Erfgoed leeft, beweegt en verbindt, maar in dit populistische tijdperk is het supermakkelijk te appelleren aan onderbolkgevoelens zonder een gefundeerde afweging van argumenten om bewoners te mobiliseren iets 'van hun' (?) terug te eisen. Men heeft het tijd mee doordat ethnografische musea ook druk zijn met, overigens andere, teruggavevraagstukken. Het punt is dat er vele argumenten te benoemen zijn, waarom de stukken in het RMO liggen en waarom dat juist positief is, zeker wat betreft het vorstengraf. Sinds 1933 hebben onderzoek en restauratie ervoor gezorgd dat de stukken er nog zijn, dat ze wetenschappelijk een belangrijke rol spelen en dat zoveel mogelijk mensen ervan genieten. Daarnaast onderkennen we dat ze regionaal een belangrijke rol spelen door aan bruiklenen en andere initiatieven mee te werken. Het is juist die wisselwerking die vruchtbaar is. 2700 jaar geleden bestonden Leiden en Oss niet, maar was er wel een vorst met imposante voorwerpen die vooral benadrukten dat hij tot een Europese elite behoorde. Met erfgoed kun je dus meerdere kanten op, net als op een rotonde..."

2. Collectie- en wetenschappelijke functie

2.1 Erfgoedwet: collectiebeheer

2.2 Centraal podium: zichtbaarheid en mobiliteit

2.3 Leeromgeving: kennisoverdracht en onderzoek

2.1 Erfgoedwet en collectiebeheer

De doelstelling is dat de expositiezalen en de depots fysiek onderhouden blijven, het klimaat op de zalen en in de depots stabiel is en de veiligheidsmaatregelen gecertificeerd zijn. Er zijn geen abnormale afwijkingen geconstateerd in het klimaat. De Papengrachtzaal (eerste verdieping achterzijde) kende wederom in de zomer wat uitschieters in de luchtvochtigheid. De beveiliging is up-to-date. Bij het collectiebeheer is het doel dat de verzamelingen geregistreerd, gedigitaliseerd en ontsloten zijn. 90% van de voorwerpen moet vindbaar zijn in 10 minuten.

Objecten	2016	2017	2018	2019
Basisregistratie	100%	100%	100%	100%
Objectrecords	187.034	195.446	197.693	205.901
Records met foto's in TMS	61.318	72.113	74.594	86.243
Foto's in TMS	116.333	152.162	156.251	184.064
Via website	59.401	70.343	72.415	85.156
Vindbaar in 10 minuten	92%	92%	92%	92%

Onderverdeling	2016	2017	2018	2019
Egypte	24.667	25.073	25.076	25.077
Nabije Oosten	18.355	18.411	18.568	19.489
Klassieke Wereld	14.523	14.519	14.520	14.734
Oud Europa	7.675	7.846	8.547	8.585
Nederland prehistorie	8.312	8.774	9.812	10.093
Nederland Romeinen	16.893	16.950	16.970	16.975
Nederland middeleeuwen	13.073	20.403	20.817	23.701
Opgravingsmateriaal	75.362	75.295	75.146	87.247
- prehistorisch	ca.13.000	ca.13.000	ca.13.000	ca. 13.000
- Romeins	ca.27.000	ca.27.000	ca.27.000	ca. 27.000
- middeleeuws	ca.35.000	ca.35.000	ca.35.000	ca. 47.000
Receptie van de Oudheid	1.128	1.364	1.405	1.829
Gesneden stenen	4.379	4.395	4.416	4.416
Boeken	2.416	2.416	2.416	2.418

Het aantal objectrecords in de database groeide naar 205.901, met hieraan gekoppeld ruim 184.000 afbeeldingen. Het collectieplan is opgesteld conform de ICN-Handreiking. De kwaliteit van het depotbeheer was al sterk, ondanks de beperkte bezetting, maar is verbeterd door een vernieuwing van het 'depot tweede etage' (steen, aardewerk, marmer). Er zijn 30.000 voorwerpen geplaatst in nieuwe rolkasten en ladeblokken in plaats van in open stellingkasten. 7.000 objecten (metaal, organisch, gesneden stenen) zijn naar andere, geklimatiseerde depots verplaatst. Hieraan gekoppeld was een foto- en registratieproject dat medio 2020 voltooid wordt. Alle 386 nieuwe aanwinsten zijn in de database TMS opgenomen. In voorgaande jaren verworven collecties werden geïnventariseerd en de gegevens met foto's naar TMS geconverteerd. Voorbeelden hiervan waren het Dorestad-project (15.000 nieuwe records), de inventarisatie van vuursteencollecties door Leidse studenten (1.000 nieuwe records) en de registratie van scherven uit Tell Bouqras (900 nieuwe records). Op de website worden uitsluitend records met een of meerdere foto's geplaatst. Gebruikers krijgen de belangrijkste gegevens te zien en kunnen de fotobestanden downloaden. Door registratieprojecten komen constant nieuwe records beschikbaar.

voorwerpen op hun erfgoedportal Brabantserfgoed.nl. Het foto- en registratieproject van het 'depot tweede etage' veroorzaakte een flinke stijging van op de website zichtbare objecten: het percentage van records met afbeeldingen van de klassieke collectie steeg van 44% naar 91%. In 2020 wordt een vergelijkbare groei verwacht binnen de Egypte-collectie.

Restauratie en conservering

Het doel van restauratie en conservering is dat de objecten geschikt zijn voor museaal gebruik. Vanwege de beperkte bezetting (2,7 fte op 205.000 records in de database) én het arbeidsintensieve karakter van de werkzaamheden is het behalen van twaalf restauraties per jaar bewust bescheiden. Het doel is gehaald.

Vanuit het partnerschap met de BankGiro Loterij is Alejandra Mamonde als derde restaurator aangesteld. Zij hield zich bezig met de restauratie en conservering van gipsen objecten, veelal negentiende en vroeg twintigste-eeuwse replica's.

Doel	2016	2017	2018	2019
75.000 in 2020	59.401	70.343	72.415	85.156

De gegevens en foto's zijn zichtbaar op Dimcon, Europeana en Het Geheugen van Nederland. Met behulp van Collection Connection worden de betreffende indexen dagelijks verversd. Erfgoed Brabant maakte gebruik van de collectiedata en -afbeeldingen die het museum beschikbaar stelt en toont een selectie van 2.033 RMO-

Uitgelicht

Feestelijk onthaal voor reusachtige replica's

In oktober zijn de twee reusachtige lamassu's, die eerder te zien waren in de tentoonstelling Nineveh, feestelijk onthaald en ingehuldigd bij de ingang van de universiteitsbibliotheek van Mosul. Lamassu's zijn Assyrische gevleugelde leeuwengoden met vijf poten. Het gaat om kopieën van 2850 jaar oude originelen uit Nimrud (Noord-Irak). De originelen zijn te zien in het British Museum. Het Spaanse bedrijf Factum Arte maakte deze exacte kopieën voor de expositie Nineveh, die in 2017/2018 te zien was.

De originele sculpturen dienden als beschermers en slerden oorspronkelijk een ingang van de troonzaal in het paleis van Ashurnasirpal II in Nimrud. Ashurnasirpal was de eerste grote Assyrische koning. Hij heerste over het Assyrische rijk tussen 883 en 859 v.Chr. Na de val van het rijk werd het paleis verwoest en in de daaropvolgende tweeduizend jaar verdwenen de restanten onder de grond. Tussen 1845 en 1851 zijn de resten door Sir Austen Henry Layard opgegraven, in opdracht van het British Museum.

Na de tentoonstelling schonken het British Museum, het RMO en de Factum Foundation de replica's van de gevleugelde leeuwengoden aan het Ashurbanipal Library Project van de Universiteit van Mosul. De eigen collectie van deze universiteit is in 2016 tijdens de oorlog vernield. De herplaatsing is gerealiseerd met financiële steun van het Spaanse ministerie van Defensie en het RMO.

Aanwinsten

Het RMO houdt zich aan de Unesco-regelgeving en dient bij een potentiële topaanwinst aan te tonen dat het voorwerp vóór 1970 is geëxporteerd uit het land van herkomst. Naast topstukken blijft het museum alert op kleinere voorwerpen, die soms uit schenking, soms uit overdracht en soms door aankoop zijn verworven en een hiaat in de verzameling aanvullen.

Aanwinsten	2016	2017	2018	2019
Objecten	594	626	317	386
Opgravingsmateriaal	1 doos	4 dozen	10 dozen	13 dozen

Afdeling	Omschrijving	Verworven via	Aantal
Klassieke Oudheid			
I 2019/3.1	Sarcofaagfragment met amazonomachie	Aankoop kunsthandel Charles Ede	1
K 2019/3.1-14	Romeinse katapult- en slingerkogels, terracotta en lood	Schenking K. van den Pols	14
I 2019/7.1-202	Collectie gesneden stenen	Schenking R.A. Lunsingh Scheurleer	202
I 2019/11.3-4	Campaanse visschaal en natuurstenen flesje	Schenking K. van den Pols	2
K 2019/11.1	Rammelaar van terracotta	Schenking K. van den Pols	1
Nabije Oosten			
B 2019/4.1-14	Bronzen wangplaat en divers aardewerk	Schenking M. Albers Haasdijk	14
B 2019/6.1-2	Aardewerk kom en stenen gewicht	Schenking R. Boer Iwema	2
Oud Europa			
H 2019/1.1-9	Stenen gereedschappen uit Zuid-Afrika	Schenking A. van Genderen	9
M 2019/2.1	Edelhertschedel uit Duitsland	Schenking North Sea Fossils	1
I 2019/11.1-2	Vuurstenen klingen uit Oostelijk Middellands Zeegebied	Schenking K. van den Pols	2
R 2019/11.1	Wetsteen uit Frankrijk	Schenking K. van den Pols	1
R 2019/11.2	Vuurstenen kern uit Frankrijk	Schenking P. Wiesenhaan	1

Nederland prehistorie

h 2019/2.1	Menselijk onderkaak uit Zandmotor	Schenking D. Duineveld	1
U 2019/2.1-2	Gewei en barnsteen uit de Noordzee	Schenking North Sea Fossils	2
h 2019/3.1-84	Vuursteen en aardewerk uit Zandmotor en Maasvlakte	Schenking G. Harkema	84
I 2019/6.1-2	Keltische munten uit Amby	Aankoop P. Derks	2
I 2019/8.1-4	Collectie vuursteen uit Limburg van L. Brandts	Schenking R. van Doorn	4 dozen
d 2019/11.1	Slijpsteen uit Ootmarsum	Schenking K. van den Pols	1
g 2019/11.1	Stenen bijl uit Noord-Holland	Schenking K. van den Pols	1
h 2019/11.2-5	Vuursteen uit Zandmotor	Schenking P. Wiesenhaan	4
I 2019/11.1	Vuurstenen afslag uit Rijckholt	Schenking K. van den Pols	1
e 2019/12.1	Standvoetbeker uit Groenlo	Schenking L.J.J.A.M. Banning	1
g 2019/12.1	Vuurstenen vuistbijl uit Zandvoort	Aankoop S. Schutte	1
I 2019/12.1	Vuurstenen bladspits uit Venray	Aankoop R. Janssen	1
diverse nummers	Prehistorische objecten	Overdracht Naturalis Biodiversity Center	9 dozen

Nederland middeleeuwen

g 2019/10.1	Leren hondenhalsband met riembeslag uit Amsterdam	Aankoop D.A.J. Dijs	1
h 2019/10.1-2	IJzeren scheermes met inscriptie en houten kam uit Dordrecht	Aankoop D.A.J. Dijs	2
h 2019/11.1	Jacobakan uit Lisse	Schenking C. Libochant	1

Receptie Oudheid

Z 2019/1.1	Erepenning t.b.v. 200-jarig jubileum RMO	Uitgereikt door de burgemeester van Leiden	1
Z 2019/5.1-4	Zandglas karaf en glazen	Aankoop Atelier NL	4
Z 2019/9.1	Album met postzegels	Schenking E. Huss	1
Z 2019/10.1-25	Grand Tour-objecten	Aankoop Robert Schreuder Antiquair	25
Z 2019/11.1	Replica van het zwaard van Ommerschans	Schenking maker Y. Sala	1
Z 2019/12.1-2	Micromozaïek doos en gesp	Aankoop Kunsthandel Inez Stodel	2

Sinds juni is het RMO twee Keizercunten rijker. Een is een zilveren regenboogschoteltje van het triquetrum type, de ander een gouden stater, toegeschreven aan de stam van de Eburonen. Beide munten stammen uit de eerste eeuw v.Chr. Ze zijn afkomstig uit Maastricht en door metaaldetectie ontdekt en gemeld. Het is niet elke dag dat er een muntschat in Nederland opduikt, al helemaal niet uit de late IJzertijd. Het bekendst is de muntschat van Amby bij Maastricht. Hier werden 119 gouden en zilveren munten begraven in een ogenschijnlijk leeg gebied. Aan de hand van munttypes kon bepaald worden dat ze omstreeks 52 v.Chr. in de bodem terecht kwamen. Laat dat precies de periode zijn van de vroegste sporen van Romeinen in onze streken. Het is de tijd van de Gallische oorlogen en Caesar voerde op dat moment strafcampagnes uit. Hij was 'ontstemd', omdat er onder leiding van de Eburonen-chiefs Ambiorix en Catuvolcus een Romeinse legermacht in een hinderlaag gelokt en verslagen was. Het waren roerige tijden en recent onderzoek van Nico Roymans (VU) toont aan dat er daadwerkelijk sporen van strijd en verdediging te ontdekken zijn in onze streken en aangrenzend België.

Mogelijk kunnen we deze muntschatten als zogenaamde Angsthorte of Versteckhorte zien; verstopt vóór de komst van de Romeinse legioenen en wellicht met de hoop ze ooit op te graven. De twee munten die het RMO aankocht zijn bij elkaar en vlakbij de muntschat van Amby gevonden. Het zijn niet de enige vondsten in de omgeving en ze worden, volgens Roymans, mogelijk gezien als mini-deposities, die misschien bij een boerderij of familie hebben gehoord.

Hoewel ik een steentijdarcheoloog ben, ben ik gefascineerd door objecten die zó dicht bij het verleden komen dat in geschriften terug te vinden is. Het voegt een dimen-

en goedinstellingen belangrijke bronnen om mee te werken. Het is triest dat dit soort vondsten vrijelijk verhandeld en opgesplitst worden. Het RMO kon beide munten aankopen via de veilingssite Catawiki. Eerder kon het museum voorkomen dat de Keltische muntschat van Thorn via eBay verkocht werd. Juridisch is het lastig om gemelde vondsten, die legaal ontdekt zijn, te behouden. Anders dan in het Verenigd Koninkrijk of Denemarken zijn vondsten niet van de staat, noch hebben musea een eerste mogelijkheid tot aankoop. De belangen van individuele verkopers en de vrije handel worden daarentegen ten koste van het erfgoed prima verdedigd. Het lijkt mij goed als we werken aan een systeem, waarbij (wetenschappelijk) belangrijke vondsten tenminste in eerste instantie door erfgoedinstellingen en musea verworven kunnen worden. Zo'n initiatief of gedragscode kan goed uit de zoekgemeenschap zelf komen; de meesten hebben geen dollartekens of triquetrumssymbolen in de ogen."

Prehistorische aanwinsten

Het RMO verwierf de collectie van Loek Brandts, verpakt in plastic in emmers voor huzarensalade. De collectie omvat onder andere bollen en complete dissel (houtbewerkingsgereedschap), bijzondere pijlpunten, veel paleolithic materiaal, waaronder een vuilstijl, en zelfs een bronzen stijl en middeleeuwse kralen. Geografisch sluit ze goed aan bij de prehistorische collectie en ze versterkt de RMO-positie op het gebied van waardevolle en goed gedocumenteerde amateurcollecties.

Een andere bijzondere verwerving was het vondstcomplex van de vindplaats Nattenhoven. Deze bandkeramische vondsten omvatten naast ander vroeg-neolithic materiaal enkele zeldzame halfproducten van disselproductie. Ze vormen een belangrijke aanwijzing voor de toenemende lokalisering van grondstofgebruik en productie in de late Bandkeramiek. Deze collectie wordt in samenwerking met de Universiteit Leiden in een studentenproject uitgewerkt.

Naturalis droeg, in het kader van haar heropening en herindeling van de depots, voorwerpen over aan andere musea. Het RMO ontving een collectie vondsten uit opgravingen van (Indertijd) de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek en de Faculteit der Archeologie, die Indertijd aan Naturalis doorverwezen waren. Dat waren kleine complexen, zoals neolithic materiaal uit Rijkholt-Sint-Geertruid en Tjongermateriaal uit Friesland, en vier dozen met vondsten uit Europa en Noord-Afrika (waaronder Marokko). Het betreft vaak archetypische en kwalitatief bijzondere objecten. Zo zijn er vuilstijlen van kwartsiet en basalt. Van een deel van het materiaal is de herkomst op regio-niveau terug te voeren. Er zitten enkele stukken tussen die in de toekomst zeker in tentoonstellingen en studentenprojecten te gebruiken zijn. Bijzonder is de aanwezigheid van vele glippen kopten, zoals die bekend zijn uit de collectie oud-Europa.

Volgens de stamboeken van Naturalis is een deel van de verzameling te herleiden tot de collectie van Artis. Daarmee vormt de verzameling een rijke bron voor het Nederlandse netwerk, dat zich in het begin van de twintigste eeuw bezighield met menselijke evolutie en de vroege prehistorie. De verwerving past binnen de toekomstvisie voor de collectie oud-Europa.

Grote uitbreiding collectie gesneden stenen

In 2013 kreeg het RMO de collectie gesneden stenen (gemmen en cameeën) van het voormalig GeldMuseum Koninklijk Penningkabinet in beheer. Hieronder waren 1000 ringstenen uit de Klasseke Oudheid. De collectie gesneden stenen is met 4400 objecten de grootste van Nederland. In 2019 breidde het RMO deze collectie uit door de verwerving van de privéverzameling gemmen, cameeën en zegelafdrukken van Prof. dr. Robert Lunsing Scheurleer, voormalig directeur van het Allard Pierson Museum. Robert Lunsingh Scheurleer verzamelde vanaf zijn studietijd, tot zijn jaren zestig, deze voorwerpen en deed dat met het oog op de kennis en de blijvende waarde van de verzamelaar. Het is de grootste uitbreiding van de collectie gesneden stenen sinds 1822. Het gaat om 112 Griekse en Romeinse gemmen, intagli (halfedelstenen met een voorstelling in verzonken reliëf), die vaak als ring- en of zegelsteen werden gebruikt. Ook bevat de verzameling 9 cameeën (halfedelstenen met een voorstelling in verheven reliëf), 72 antieke zegelafdrukken en 9 andere objecten zoals ringen zonder steen. De objecten zijn over een periode van meer dan 50 jaar verzameld op veilingen, beurzen en via privépersonen (door aankoop of schenking).

Een eerste inventarisatie heeft uitgewezen dat de verzameling een periode bestrijkt van circa 1500 v.Chr. tot en met de 19e eeuw. De verzameling is divers in materiaal en type voorstellingen. De gemmen vertonen portretten en bustes, mythologische scènes, (magische) teksten, dieren en voorwerpen. De cameeën laten bustes zien en dateren waarschijnlijk uit de 16e-19e eeuw. De verzameling bevat ook twee Griekse ringen en een Romeins zegeldoosje, waarmee een verzegeling kon worden beschermd.

Naast gangbare stenen bevat de verzameling een aantal zeer interessante stenen, zoals een gem met een slak en een knots met daaronder de tekst 'tigris'. Slakken komen niet vaak voor op gemmen en wellicht is de tekst een verwijzing naar de eigenaar van de ringsteen of een invocatie (een aanroep). Een prachtig uitgewerkte gem met een voorstelling van de Egyptische god Harpocrates ('Horus het kind') dateert mogelijk uit de Hellenistische periode (4e-1e eeuw v.Chr.) en geeft een verhelderend beeld op de gebruikte graveertechnieken. Daarnaast is er een zeldzame christelijke gem waarop een engel en een heilige zijn afgebeeld.

De collectie wordt in 2020 verder onderzocht, gedetermineerd en online met fotomateriaal ontsloten. Het RMO dankt Robert Lunsingh Scheurleer zeer erkentelijk voor deze schenking. Een deel wordt getoond in de herhaling van de tentoonstelling Pracht & Precisie, die vanaf eind 2020 te zien is.

Uitgelicht

Amazone en krijger

Op de TEFAF kocht het RMO een marmeren reliëf van 86 bij 87 centimeter. Op het beeldhouwwerk probeert een Griekse strijder zich teweer te stellen tegen een frontale aanval van een Amazone te paard. Met opgezwollen spieren houdt hij zijn schild stevig vast, maar de vaart van het stelgerende paard en de felle blik van de Amazone laten geen twijfel bestaan over de afloop van het gevecht: de Griek zal bezwijken onder deze aanval. De vaart en de dynamiek in de scène laten goed zien waartoe Griekse beeldhouwers in staat waren.

Volgens de mythe stamden de Amazonen af van de oorlogsgod Ares en waren ze verzot op geweld. Zij leefden in een groepsverband zonder mannen, in de marge van de beschaaft wereld (Noordoost-Anatolië), en stonden bekend als dappere en wrede krijgers. Hun levenswijze stond haaks op de 'beschaafde' wereld van de oude Grieken - daar maakten mannen de dienst uit. Volgens recente theorieën zijn verhalen over Skythische vrouwen (die krijgsdienst vervulden in nomadische stammen) de oorsprong van de mythen rond de Amazonen. Zij kwamen tweemaal in ernstig conflict met de Grieken. De eerste confrontatie betrof de Atheense held Theseus. Hij vergezelde Heracles op diens queeste naar de gordel van Hippolyte, de koningin van de Amazonen. Theseus was tijdens de expeditie verliefd geworden op Antiope, de zuster van de koningin, en nam haar mee naar Athene. Het gevolg was een invasie van Attica door de Amazonen om Antiope terug te eisen. Een andere veldslag vond plaats voor de muren van Troje. In de nadagen van deze oorlog kwam koningin Penthesileia met haar Amazonen de Trojanen te hulp. In de felle strijd die volgde kwam zij oog in oog te staan met Achilles. Achilles wist Penthesileia dodelijk te verwonden, maar werd op slag verliefd zodra hij haar gezicht zag. De koningin stierf in zijn armen.

De strijd tussen de Grieken en de Amazonen ofwel amazonomachie was gedurende lange tijd een geliefd thema in de kunst van zowel de Grieken als de Romeinen. Het stond symbool voor de strijd tussen de beschaafde samenleving en barbaars geweld. Dit reliëf is in klassiek-Griekse stijl gebeeldhouwd en herinnert aan de vijfde-eeuwse friezen van het Parthenon, maar stamt uit later tijd (de tweede eeuw n.Chr.), waarin Attische beeldhouwers teruggrepen naar het grote verleden van hun stad. Waarschijnlijk maakte het ooit deel uit van een sarcofaag. Het reliëf heeft een ereplaats gekregen in de klassieke beeldengalerij op de eerste verdieping, als illustratie van de Atheense artistieke renaissance in de Romeinse keizertijd én van de Griekse fascinatie met de dappere, gevaarlijke, beeldschone Amazones.

De eerst bekende eigenaar van dit reliëf was de oudheidkundige Augusto Jandolo (1873-1952), een verzamelaar, dichter, theaterschrijver en filmregisseur uit Rome. Hij verkocht het reliëf in 1936 aan de Hongaarse kunsthandelaar Joseph Brummer (1883-1947), die een galerie in New York had. Op de inventariskaart noteerde Brummer dat het reliëf 'in zee gevonden was, bij Piraeus' in het begin van de negentiende eeuw. Het oppervlak is inderdaad verweerd en gedeeltelijk door zeepokken aangetast. In 1938 en 1972 volgden verdere verkopen, totdat het stuk nu werd aangeboden op de TEFAF. Deze gegevens werden gestaafd door documenten en foto's. Voor de aankoop werden financiële middelen beschikbaar gesteld uit van de BankGiro Loterij, het Eega van Asklepiosfonds, het Elisabet Hussfonds en het Van der Schansfonds.

2.2 Zichtbaarheid en mobiliteit

4% van de collectie is permanent in de vaste opstelling te zien. Het doel is dat dit percentage gelijk blijft en dat met regelmaat deelcollecties uit het depot worden getoond. Dat gebeurde bij alle tentoonstellingen.

Bruiklenen

	Doel	2016	2017	2018	2019
Kortlopende bruiklenen		15	23	20	15
Objecten	300	401	673	707	830
Langdurige bruiklenen		64	64	64	62
Objecten	1.700	1.569	1.696	1.402	1.373
Inkomende bruiklenen		34	59	29	35
Objecten	250	521	317	337	228

De hoeveelheid kortlopende bruiklenen is sterk beïnvloed door de bruiklenen voor reizende tentoonstellingen (Washington 52, Brugge 251) en een bruikleen voor onderzoek van 219 intaglio's en cameeën aan het Nederlands Edelsteen Laboratorium.

De hoeveelheid langdurige bruiklenen daalde, door het retourneren van objecten uit het Universiteitsmuseum Groningen, Bijbels Museum en Drents Museum (tijdelijk). Er is één nieuw langdurig bruikleen uitgegeven, aan het Museum van de Vrouw. Voor een overzicht van het bruikleenverkeer zie bijlage III, IV en V.

Langdurige Egyptische bruiklenen

Elf objecten zijn in bruikleen bij het Allard Pierson, waaronder de mummie, mummiekist en kartonnage van Chonsoemaacheroe. Het Koninklijk Museum van Mariemont in Morlanwelz (België) heeft de mummie en mummiekist van Hor in langdurig bruikleen. Het beeld van Hatsjepsot, gedeeld eigendom met het Metropolitan, is een jaar in New York en blijft daar nog vier jaar, conform de afspraak om de vijf jaar heen en weer te reizen. De grootste langdurige bruikleen is in Museo Civico Archeologico di Bologna in Italië met vijfendertig pre-faraonische objecten.

Archief en bibliotheek

Het archief heeft, evenals de bibliotheek en de depots, een faciliterende functie. Er werd door zowel interne als externe onderzoekers gebruik gemaakt van het archief. Om de stukken beter te ontsluiten, is de digitale inventaris zo bewerkt, gecontroleerd, gecorrigeerd en aangevuld dat de archivalia in de nabije toekomst aan de database TMS worden toegevoegd.

Het RMO mocht dit jaar een bijzonder privé-archief aan zijn collectie toevoegen. Mevrouw Nefertari Tadema schonk een foliomap vol tekeningen van haar vader, die zijn gebruikt ter illustratie van de vele boeken die haar ouders, me-

vrouw Bob Tadema Sporry (1912-1987) en de heer Auke Anne Tadema (1913-1989) schreven over het oude Egypte.

Met subsidie van het Ministerie van OC&W was het mogelijk kwetsbare stukken te conserveren. In het kader van het tweede Metamorfoze-project werden drie archiefdelen, te weten het brievenarchief 1924-1977, het Reuven-archief en elf 'plakboeken' van oud-conservator en -directeur Willem Pleyte, gedigitaliseerd. Voor de controle van deze digitale bestanden is een projectmedewerker aangesteld. De online ontsluiting van het inmiddels financieel afgesloten eerste Metamorfoze-project kwam door de inzet van twintig interne en externe vrijwillige 'thuis-archivarissen' een stuk dichterbij. De periode 1835-1886 van het brievenarchief op de website is inmiddels doorzoekbaar met zoektermen zoals datum, afzender en geadresseerde.

Het Metamorfoze-project van het Ministerie van OC&W kent naast de conservering van archieven een traject 'Boeken, Kranten en Tijdschriften'. Het tijdschrift Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum van Oudheden (OMRO), waarin het RMO in de periode 1907-1999 de resultaten van opgravingen of onderzoek naar de collectie publiceerde, kwam voor dit traject in aanmerking. In 2019 werd de digitalisering uitgevoerd, zodat het in de toekomst mogelijk wordt het tijdschrift op de website Delpher te raadplegen.

Dankzij een team van vaste vrijwilligers is de bibliotheek vier middagen in de week opengesteld. Zij voegden 646 nieuw binnengekomen boeken toe aan de catalogus. Mevrouw Elisabeth Huss verraste het museum met een gift van €100.000 voor de aankoop van boeken. Hierdoor was het mogelijk het aankoopbudget de komende vijf jaar te verdrievoudigen. Na een analyse van de boekencollectie is besloten het geld aan te wenden voor (antiquarische) publicaties over materiële cultuur, voor de nieuwste publicaties, en om de boekencollectie met als thema Receptie van de Oudheid (een speerpunt in het collectieplan) uit te breiden. Door de aankoop van delen uit de privébibliotheek van de heer Lunsingh Scheurleer, is deze laatste categorie fors toegenomen. Door de focus op bovengenoemde punten blijft de bibliotheek zich van andere archeologische bibliotheken in Leiden onderscheiden.

2.3 Kennisoverdracht

Het RMO kan zich beroepen op een rijke traditie aan onderzoek naar de collectie. In de twee eeuwen dat het museum bestaat is de overdracht van wetenschappelijke kennis een rode draad. Het verbeteren van de documentatie is relevant als het gaat om het verspreiden van kennis over de nationale collectie archeologie. Vaak initieert het museum onderzoek op dit terrein naar aanleiding van een expositie. Hiervoor worden regelmatig stagiairs ingezet. Er wordt promotieonderzoek gefaciliteerd en regelmatig externe expertise gevraagd. Naast aanvragen voor studie naar voorwerpen, bruikleen- en expertiseverzoeken, worden objecten en verzamelingen toegevoegd, die de collectie verrijken en aanvullen.

De tentoonstellingen in het buitenland en de bruiklenen aan internationale musea dragen bij aan de reputatie. De wetenschappelijke functie is hier dienstbaar aan. Deze functie gedijt in internationale samenwerkingsverbanden. De conservatoren die zich bezighouden met het mediterrane gebied en het Midden-Oosten hebben immers nauwelijks Nederlandse collega's in het vakgebied. De collega's voor de Nederlandse prehistorie en middeleeuwen verrichten hun werkzaamheden eveneens in een internationale context, juist om de Nederlandse geschiedenis in perspectief te plaatsen.

Via Memoranda of Understanding verankert het RMO wetenschappelijke ambities en samenwerkingen. Dit zijn meerjarige raamovereenkomsten met de oudheidkundige dienst en de Universiteit van Yarmouk in Jordanië en het Museo Egizio in Turijn, waarbinnen afspraken worden gemaakt over gezamenlijke projecten. Met de oudheidkundige dienst in Tunesië (het Institut National du Patrimoine) is een tweede Memorandum of Understanding afgesloten, waarin samenwerking op het gebied van digitalisering (collectie Humbert), en museologie (herinrichting Musée du Kerkouan) wordt vastgelegd.

Alle conservatoren en het hoofd collecties en onderzoek zijn gepromoveerd. Door het vertrek van Pieter ter Keurs, die benoemd is tot hoogleraar aan de Universiteit Leiden, is er op dit moment geen bijzonder hoogleraar. Alle conservatoren gaven op incidentele basis colleges aan universiteiten en gaven rondleidingen en colleges, zowel in de zalen als in de depots, voor studenten van hogescholen en universiteiten in binnen- en buitenland. Zij dragen de kennis van hun verzamelinggebied over en geven les in museumethiek en museologie. De conservatoren begeleiden BA- en MA-scripties, als eerste of tweede lezer. Het is eveneens andersom: universitair docent Mirjam Müller (Egyptologie) geeft, evenals Jürgen Zangenberg (oudheidkunde en religiestudies), structureel werkcolleges in het RMO.

Het RMO entameert nevenfuncties, in en buiten het museale domein. Met het vervullen van nevenfuncties verbinden de medewerkers zich aan de (inter)nationale museale-, archeologische- en/of academische wereld. Voor een overzicht van de nevenfuncties, zie bijlage VII.

In een nota zijn de onderzoeksplannen voor de periode 2016/2020 geformuleerd. De projecten van de conservatoren zijn verdeeld in drie hoofdthema's waarbij de output van elf projecten is gedefinieerd. Het zijn onderwerpen die dicht tegen de museale hoofddoelstellingen aanliggen en zichtbaar worden gemaakt in tentoonstellingen, activiteiten en publicaties.

I. Geschiedenis RMO & Receptie oudheid	Output	Resultaat
1. Dorestad ontdekt	Analyse negentiende-eeuwse collectie Bestudering vondsten in buitenlandse musea	Artikel in jubileumboek Project verrijking database voltooid
2. The Canino connections	Publicatie resultaten Griekse vazenrestauratie	Gerealiseerd (PALMA 16)
3. Humbert, Borgia, Rottiers	Borgia en nieuwe Humbert biografie Symposium Rottiers Tentoonstelling in Musée du Bardo	Symposium over Rottiers. Proceedings Rottiers in voorbereiding Tentoonstelling Humbert (2017)
4. Het Nieuwerijks grafveld van Sakkara	Jaarlijkse opgraving Twee publicaties over opgegraven delen	Opgraving en manuscript van één deel gerealiseerd. Deel twee in 2020.
5. Gesneden stenen	Symposium, expositie en publicatie	Gerealiseerd (2016/2017)
II: Collecties & Agency	Output	Resultaat
6. Bandkeramiek en beyond	Analyse Sittard	Boek en twee artikelen
7. Noordzee- en Wetland-archeologie	Technische analyse vondsten Tentoonstelling Noordzee-archeologie	Publicaties en analyse gerealiseerd Tentoonstelling in 2021
8. Laat Middeleeuwse materiële cultuur	Publicaties en tentoonstelling Laat Middeleeuwse tuinen	Beide gerealiseerd
9. Mummiekisten	Samenwerking Vaticaanse musea	Realisatie onderzoek en symposium
10. Walking Dead	Herinterpretatie grafveld Congres Tentoonstelling	Toekenning Vidi-subsidie Publicatie congres (PALMA 21) Tentoonstelling voorjaar 2020
11. Recycling a valley	Jaarlijkse opgraving Publicatie	Uitvoeren opgraving in Jordanië PALMA deel in voorbereiding
III: Materiaaltechnisch	Output	Resultaat
2. The Canino connections	Afronding restauratie Griekse vazen	Gerealiseerd
6. Bandkeramiek en beyond	Zie boven	Zie boven
7. Noordzee en Wetland archeologie	Zie boven	Zie boven
9. Mummiekisten	Publicatie van restauraties	Gerealiseerd

Het onderzoek richt zich op het vergroten van kennis over de verzameling en het overdragen van die kennis via publicaties, lezingen en tentoonstellingen. Het opzetten en onderhouden van samenwerkingsverbanden met universiteiten in binnen- en buitenland is een middel om het wetenschappe-

lijke werk in te bedden. Ofschoon eerdergenoemde nota 2016/2020 nog actueel is, zijn er, met het oog op de periode na 2020, nieuwe samenwerkingen aangegaan.

Onderzoeken

Doel	2016	2017	2018	2019
Acht samenwerkingsverbanden	11	11	20	13
Samenwerking op gebied overdracht/ onderwijs	Niet gemeten	Idem	11	11

Instelling	Onderwerp	Vorm en output
British Museum, Neues Museum Berlijn, Louvre, en Museo Egizio, Turijn	EU project ten behoeve van een masterplan voor het Tahrir Museum in Caïro	Ontwerpen van een strategisch plan voor publicaties en herinrichting pre-faraonische zalen
Freie Universität Berlin	Opgraving Jordanië	Samenwerking op het gebied van archeozoölogie
KNIR (Rome)	Stipendium	Jaarlijkse beurs voor jonge academicus
Louvre en Vaticaanse Museum	Mummieklsten	Conferentie en onderzoek, uitwerken database en voorbereiden van metadata
Museo Egizio, Turijn	Opgraving Sakkara	Financiering en organisatie van de opgraving
National Museum of Scotland, Edinburg e.a.	AHRC Research Network:	Project: Silver, status and society: the transition from Late Roman to Early Medieval Europe
NIT (Istanbul)	Stipendium	Jaarlijkse beurs voor jonge academicus
Politecnico di Torino, Museo Egizio, Turijn e.a.	Nubische tempels in Europa (Horizon 2020)	Aanvraag voor een internationaal project rond de Nubische tempels in Europa
Universiteit Cranfield	Opgraving Jordanië	Uitvoering en financiering van XRF-analyse
Universiteit Gent	Deae Nehalennia	Onderzoek en publicatie naar de steensoorten van de altaren
Universiteiten Newcastle, Leiden en Gent, Hazenberg Archeologie	Bridging the North Sea	Eerste aanzet gegeven middels een round table om een Europees onderzoek te ontwikkelen
Universiteit van Reading, British Museum	The Medieval ritual landscape:	Schrijven ERC Advanced Grant-aanvraag met Portable Antiquities Scheme (PAS) en Portable Antiquities of the Netherlands (PAN)
Yarmouk Universiteit Irbid	Opgraving Jordanië	Organisatie van het onderzoek, PALMA publicatie in voorbereiding

Uitgelicht Samenwerking met Europese musea

Het Egyptisch Museum in Caïro zocht voor een groots vernieuwingsplan samenwerking met vijf musea met Egypte-collecties, waaronder het RMO. Doel is met de gezamenlijke expertise een masterplan te ontwerpen voor de transformatie van gebouw, tentoonstellingen, publieksaanbod, collectiebeheer en onderzoek. Het museum wil zich op de kaart zetten als modern internationaal centrum voor educatie, wetenschap en vermaak.

Meer dan honderd jaar geleden werd dit museum opgericht als een van de eerste musea buiten Europa. Het herbergt de omvangrijkste en belangrijkste collectie Egyptische oudheden ter wereld. In het verleden heeft het weinig investeringen gedaan. Het gebouw en de presentaties zijn verouderd en de mogelijkheden voor tentoonstellingen en onderzoek worden niet optimaal benut. Om hier verandering in te brengen zoeken het Egyptische ministerie van Oudheden en het Egyptisch Museum samenwerking met het Museo Egizio (Turijn), het British Museum, het Louvre, het Ägyptisches Museum und Papyrussammlung (Berlijn), het Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung (Duitsland), het

Institut Français d'Archéologie Orientale (Caïro), het Istituto Centrale per l'Archeologia (Rome) en het RMO.

De samenwerking tussen de musea staat onder leiding van het Museo Egizio in Turijn. Vooruitlopend op de realisatie van het masterplan gaan de partners vier zalen in Caïro vernieuwen. Het project wordt in deze eerste fase gefinancierd door de Europese Unie met €3,1 miljoen. Het museum wil opnieuw aantrekkelijk worden voor het publiek, van toeristen tot lokale bevolking, scholieren en wetenschappers. De identiteit als een van de belangrijkste musea ter wereld, met een buitengewoon rijke collectie en geschiedenis staat voorop. De gemeenschappelijke geschiedenis van de bevolkingsgroepen komen in het nieuwe museum nadrukkelijk aan bod. Dit project legt de basis voor een aanvraag bij UNESCO voor de erkenning van het Egyptisch Museum Caïro als werelderfgoed.

Samenwerking overdracht en onderwijs

Instelling	Onderwerp	Vorm en output
Centre for Critical Heritage Studies Universiteit Göteborg University College Londen	Madame Curie aanvraag van Universiteit Leiden over migratie in de Europese Bronstijd	Indien aanvraag succesvol is, zal het RMO stagiairs en jonge academici training geven in aanloop naar een Bronstijd tentoonstelling in 2023/24.
Institut National du Patrimoine, Tunis	Digitalisering collectie Humbert, museale samenwerking	Met Tunesische en Nederlandse archeologen, museologen en studenten een herinrichting realiseren van het sitemuseum in Kerkouan.
La Direction Générale des Antiquités et des Musées (DGA), Libanon	Byblos	Een tentoonstelling over Byblos Vorbereidingen zijn eind 2018 gestart.
Universiteit Gent	De collecties van Kolonel B.E.A. Rottiers	Publicatie over Rottiers naar aanleiding van een symposium in 2018.
Universiteit Newcastle	Keizer Domitianus	App en film over literaire bronnen uit de tijd van Keizer Domitianus.
Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten	Kennisoverdracht	Lezingen en vervolg restauratie NINO-kleitabletten.
Instituut voor papyrologie Leiden	Kennisoverdracht	Jaarlijkse lezing.
Universiteit Leiden, Faculteit der Archeologie	Kennisoverdracht	Lezingen, colleges, inventarisatie prehistorische collecties door studenten.
Universiteit Leiden, vakgroep Arabische taal en cultuur	Kennisoverdracht	Lezingen, Midden-Oosten cultuurmarkt.
Universiteit Leiden, vakgroep GLTC	Kennisoverdracht	Lezingen en colleges.
Universiteit Leiden, vakgroep OCMW	Kennisoverdracht	Lezingen en colleges.

Onderzoek naar de collectie

Nabije Oosten

De collectie is uitgebreid met twee privéverzamelingen voorwerpen uit Iran. Deze collecties zijn beschreven en informatie is aan de database toegevoegd. Voor twee congressen, lezingen en een nieuw topstukkenboek kee conservator Petit naar de herkomstgeschiedenis van stukken uit de collectie. De opname van de Tell Bou-gras-collectie in de database wordt in 2020 afgerond. D Universiteit Leiden scande een deel van de aardewerkco lectie uit Jebel Aruda (Syrië) in 3D.

Egypte

De eerder verworven textielcollectie Nusantara (23 objecten) en de collectie Demarée (550 objecten) zijn volledig beschreven. Er is begonnen met het beschrijven van de collectie Van der Meulen (150 van 350 objecten). Overig onderzoek is uitgevoerd ten behoeve van tentoonstellingen en publicaties: Walking Dead (2020), Glas, Egyptisch textiel (2020), Discovering Egypt (in Japan vanaf 2020), een tentoonstelling over 50 jaar Sakkara en bijdragen in een nieuw topstukkenboek.

Klassieke Wereld

Het meeste onderzoek vond plaats ten behoeve van Cyprus - Eiland in beweging. Voor het eerst werd het archief systematisch onderzocht naar de herkomst van de Cyprusse collectie. Dit resulteerde in een artikel in de begeleidende publicatie. Er is een serie artikelen voorbereid over nieuwe inzichten betreffende de klassieke topstukken. Onderzoek naar de stadhoudervaas met een afbeelding van de zielenweging van Achilles en Memnon stond daar centraal en wordt gepubliceerd in het Bulletin Antieke Beschaving (BABesch).

Nederland prehistorie

Conservator Amkreutz publiceerde verscheidene artikelen, werkte aan de publicatie van zijn oud-Europa onderzoek en aan de publicatie over de depotvondst van Ommerschans. De documentatie van de collectie Smits werd voortgezet, die van de collectie Schmitz afgerond, en een deel van de verworven collectie Brandts is onderzocht. Met Archol werd een klein dataproject (gesubsidieerd door DANS) afgerond over de digitalisatie van de bandkeramische opgraving te Sittard en er is met succes een aanvraag ingediend voor het onderzoek naar het grafveld van Elsloo, binnen het pre-Malta programma van de RCE. Leidse studenten onderzochten de overgenomen collectie steentijdvondsten van Naturalis.

Nederland in de Romeinse Tijd

Het onderzoek stond voornamelijk in het kader van de tentoonstelling *Romeinen langs de Rijn*. Daarnaast is onderzoek gedaan voorafgaand aan de verwervingen van de IJmesweg en de collectie Elberse. Voor de Romeinse schrijfpauzes in het museum is een onderzoeksplan opgesteld. Ook is een voorstel geformuleerd voor de documentatie van de collectie vondsten uit Valkenburg (ZH). Daarnaast zijn individuele objecten uit de collectie in artikelen gepubliceerd, zoals de helm van Matlo, een inscriptie uit Vechten en een collectie metaalvondsten uit Den Haag. Het RCE pre-Malta project over het hout van Velsen wordt in 2020 gepubliceerd. De Universiteit Gent voerde onderzoek uit naar vondstmateriaal van het Nehalenniahelligdom uit Colijnsplaat. Deze resultaten worden nog gepubliceerd.

Nederland middeleeuwen

In 2019 werd veel onderzoek verricht naar deelcollecties vondsten uit Dorestad, onder meer naar de Romeinse en middeleeuwse munten (met experts), de skeletten van site De Engk (BA Saxion), de slijpstenen (met specialisten uit Noorwegen), het spelmateriaal (met een specialist uit Schotland) en de glazen kralen (PhD Universiteit Leiden). Resultaten werden deels al gepresenteerd op het Derde Dorestad-congres dat in juli in het RMO plaats had. Voor de tentoonstelling over middeleeuwse tulnen werd alle collectie in het RMO uit de periode 1200-1600 opnieuw bestudeerd, ook die uit andere collectiegebieden. Een tasbeugel uit de collectie gaf aanleiding tot een lezing en een wetenschappelijke publicatie, waarvoor ook vergelijkbare objecten in de rest van Nederland werden bekeken.

Stipendia

Vanaf 2016 stellen het KNIR (Koninklijk Nederlands Instituut Rome) en het RMO Jaarlijks een stipendium ter beschikking aan een academicus in het bezit van een MA in een relevant vakgebied (archeologie, (kunst)geschiedenis, klassieke talen of museumstudies). Het onderzoek van de laureaat is gerelateerd aan de collectie en/of de museumgeschiedenis. Het gaat om een opgraving, archief- of materiaalonderzoek, of vergelijkend onderzoek met een originele vraagstelling. De prijs bestaat uit een beurs van €3.000 ter dekking van kosten van levensonderhoud in Rome, drie maanden verblijf op het KNIR en een reiskostenvergoeding. Het stipendium werd uitgereikt aan Patricia Kret, medewerker publieksdienst en klassiek archeologe, om voorbereidend onderzoek te doen in het kader van een tentoonstelling over de dood.

Het RMO stelde eveneens een stipendium in bij het NIT (Istanbul) onder dezelfde condities als in Rome, maar met een verblijfsduur van twee maanden. Ketty Inannantuono (PhD-student aan de Radboud Universiteit Nijmegen) doet onderzoek naar uitingen van machtsverhoudingen in Romeinse monumentale landschappen. Ze bestudeerde het kader daarvan de aankoop en opstelling van Romeinse grafmonumenten uit Klein-Azië in het Archeologisch Museum Istanbul en het Efeze Archeologisch Museum in Selçuk.

Uitgelicht

Sarcofaag

Wahibre-em-achet

Met takels en katrollen werd begin april de Egyptische stenen sarcofaag van Wahibre-em-achet weer op zijn plek gezet. Sinds 1828 is dit een van de museale blikvangers. In 2018 is de sarcofaag uitgeleend aan het Getty Museum in Los Angeles. Dit was de eerste keer sinds 1828, het Jaar van aankomst, dat dit ruim 3.000 kilo zware object van zijn plek werd gehaald.

Engelse collega's toonden recent aan dat het stuk in de jaren 1820 in Sakkara werd gevonden. De naam Wahibre-em-achet en zijn titel 'koninklijke zegeldrager' staan namelijk op tien reliëfplaten uit Sakkara in het British Museum. Hierdoor is het aannemelijk dat de reliëfplaten en de sarcofaag uit hetzelfde graf stammen.

Behalve zijn naam en titels staan op de reliëfplaten spreuken om vijandige wezens af te weren. Naast de reliëfs, de sarcofaag en enkele shabti's (grafbeeldjes) in het RMO zijn er canopen (lijkvazen voor ingewanden) van Wahibre-em-achet bekend, die nu in Stockholm zijn.

De naam Wahibre-em-achet betekent 'Wahibre is in de horizon'. Wahibre was de naam van koning Psamtik I (664-610 v.Chr.) en van koning Apriès (589-570 v.Chr.), beiden uit de 26ste dynastie. De naam is een eerbetoon aan een van deze koningen. De sarcofaagelgenaar leefde dus rond die tijd. De sarcofaag vermeldt de namen van zijn ouders: Alexikies en Zenodote. Dat zijn geen Egyptische namen, maar Griekse. Wahibre-em-achet blijkt geen Egyptenaar, maar een migrant van Griekse komaf. Kennelijk was hij goed geïntegreerd in de oud-Egyptische samenleving. Het felt dat hij van Griekse komaf was, vormde geen belemmering om hoog de maatschappelijke ladder te beklimmen, tot een functie aan het hof. Tijdens de Week van de Klassieken stond Wahibre-em-achet in de schijnwerpers als een van de hoofdpersonen in het themaboekje 'Wahibre-em-achet en andere Grieken', dat historicus Jona Lendering schreef over migratie in de klassieke wereld.

Uitgelicht

Langs de Romeinse graven

Deze tekst, geschreven door Patricia Kret, winnaar van het RMO/KNIR-stipendium, en bewerkt voor dit jaarverslag, verscheen eerder in het magazine van de vriendenvereniging RoMeO.

“Hoe men met de dood omgaat, verschilt per persoon en per cultuur. Door de rituelen omtrent de dood te bestuderen kan veel ontdekt worden over de overledenen, de nabestaanden en de samenleving waarin zij leefden. De dood wordt vaak tentoongesteld: objecten uit graven zijn relatief goed bewaard gebleven en aantrekkelijk om te zien. Toch ligt de nadruk in tentoonstellingen niet vaak op de omgang met dood.

De vele Etruskische en Romeinse grafmonumenten die te bezoeken zijn in Rome, geven een bijzondere inzicht in het type omgeving waar de objecten van het RMO vandaan komen. In musea worden voorwerpen vaak los getoond, soms bij elkaar, maar vaak geheel uit context. Er is echter veel te leren door object en locatie in samenhang te bestuderen. In wat voor ruimte stonden grafmonumenten en graflijsten, waar in het landschap werden mensen begraven, hoe stonden graven in interactie met elkaar (of niet), was er interactie tussen de doden en de levenden en wat gebeurde er bij een graf? Een locatie als de Via Appia toont bijvoorbeeld hoe grafmonumenten in interactie stonden met de voorbijganger. Nog steeds wandelen of fietsen er dagelijks mensen langs de monumenten, die soms even blijven staan om te kijken en praten over wat ze

zien. Dat was precies de bedoeling van de oude Romeinen die deze monumenten lieten bouwen. Aan de waterputten, bankjes en barbecues in de grafstraten van Isola Sacra zien we dat deze ruimtes door nabestaanden werd gebruikt om doden te eren met een gedeelde maaltijd, zoals vaak wordt afgebeeld op sarcofagen. De kleurrijke inrichting en decoratie van de grafhuizen in de Romeinse grafstraat onder de Sint-Pieter was niet alleen bedoeld voor de doden: gaten in de grond of in de nisjes verwijzen naar de offergaven die de nabestaanden achterlieten.

Kortom, een grafstraat, begraafplaats of grafveld is meer dan de losse objecten die we in een museum zien. Ze stonden in een grotere context in wisselwerking met elkaar en met de levenden. Door objecten, gerelateerd aan het graf, in een grafcontext te plaatsen, worden ze beter begrepen.”

In Rome onderzocht Patricia Kret hoe de vertaalslag van vindplaatsen naar een tentoonstelling gemaakt kan worden, zoals mogelijkheden voor het gebruik van fotografie, documentatie van de opgravingen, lichtprojecties en 3D-modellen. Dit leidde tot een rapport dat de grondslag vormt voor de uitwerking van de tentoonstelling over de dood, die het RMO in 2022 of 2023 wil organiseren.

Uitgelicht

Nieuw hoofd collecties en onderzoek

Pieter ter Keurs, hoofd collecties en onderzoek, werd per één september aan de Universiteit Leiden benoemd tot hoogleraar museums, collections and society en tot directeur van het Centre for Global Heritage. Het was een museale loopbaan van ruim dertig jaar, waarvan twintig jaar bij de collega's van Volkskunde en een decennium bij het RMO. Met die ruime museale basis kan hij thans vanuit een academische benadering de musea beschouwen. Ongetwijfeld komt er een institutionele en persoonlijke samenwerking met het RMO voor terug. Begin oktober is afscheid van Ter Keurs genomen met speeches van conservatoren Luc Amkreutz en Wony Veys (Museum Volkskunde), die ingingen op de toekomstige relatie tussen hun musea en de Universiteit Leiden.

Lucas Petit werd per vijftien november benoemd tot het nieuwe hoofd collecties en onderzoek en werd lid van het managementteam. De afgelopen tien jaar was hij conservator oude Nabije Oosten. Petit wil de rol van het museum in binnen- en buitenland verstevigen door het implementeren van actuele thema's, het samenbrengen van onderzoek en publiek, en het vergroten van het innovatieve vermogen van het museum. Met zijn team wil hij de zichtbaarheid van de eigen collectie vergroten.

Vanuit zijn werk als conservator bezit Petit naast kennis over het verleden, de nodige ervaring met de praktische kanten van collectiebeheer. Hij beschikt hij over een groot (inter)nationaal netwerk, vanwege zijn ruim vijftientwintig jaar ervaring op drie continenten. In het RMO vernieuwde hij de vaste presentatie en was nauw betrokken bij de tentoonstellingen Nineveh en Petra. Hij leidt het jaarlijkse opgravingsproject in Jordanië. Het opgravingsseizoen van 2019 was zijn laatste.

Lezingen

Lezingen ondersteunen de missie (het centrale podium van de Oudheid zijn). Daarnaast dienen de lezingen twee andere doelstellingen: overdracht van inzichten en samenwerking met universitaire instellingen. Het RMO biedt ruim baan aan academische partners, zodat het gebouw als wetenschappelijk centrum fungeert.

	Doel	2016	2017	2018	2019
Lezingen medewerkers in RMO	20	32	49	87	72
Gast sprekers in RMO	20	30	66	231	114
Lezingen medewerkers buiten het RMO	30	44	73	60	63
Totaal	70	106	188	378	248

Lezingen vriendenvereniging

De vriendenvereniging RoMeO betreft leden bij het museum door de organisatie van tien lezingen per jaar, ook toegankelijk voor niet-leden.

Datum	Spreker	Van	Titel	Bezoekers
08/01	Cisca Hoogendijk	Universiteit Leiden	De tempel van de krokodillengod	74
12/02	Jasper de Bruin	RMO	Rome in de blubber	130
12/03	Daniël Soliman	RMO	Bouwen met Buqentuef	76
09/04	Lisette Kootker Rens Tacoma	Vrije Universiteit Universiteit Leiden	Oog op mobiliteit	126
14/05	Annemarieke Willemsen	RMO	Middeleeuwse tuinen	138
11/06	Arnoud Vrolijk	Universiteit Leiden	Tuinen in de islamitische wereld	96
10/09	Paul Wackers	Universiteit Utrecht	Tuinen versus Wildernis	69
08/10	Ruurd Halbertsma	RMO	Cyprus - Eiland in beweging	72
12/11	Bleda Düring	Universiteit Leiden	Cypriotische Kopertijd	73
10/12	Jan Paul Crielaard	VU Amsterdam	Cyprus in de prehistorie	87
		Totaal		941

Boekpresentaties

Er zijn twintig (kinder)boekpresentaties georganiseerd. De lezingen werden door gemiddeld vijfenzeventig bezoekers bijgewoond. Dit is een voorzichtige schatting, omdat bezoeken aan presentaties tijdens openingsuren niet op de entreekassa worden geregistreerd.

Datum	Spreker	Van	Titel
06/02	Robert Fabbri	Karakter Uitgevers	Vespasianus IX: Keizer van Rome
15/02	Corina Zuiderduin	De Groene Sfinx	Het mooie westen
04/04	Marcel Hulspas	Athenaeum Singel Uitgeverijen	Uit de diepten van de hel
04/04	Jona Lendering	Uitgeverij Omniboek	Wahibre-em-achet en andere Grieken
05/04	Wolther Kassie	Athenaeum Singel Uitgeverijen	Historiën, Herodotus
28/04	Gary Northfield	Uitgeverij Luitingh-Sijthoff	Julius Zebra 4: Gedonder met de Grieken
14/05	Pierre Trouillez	Uitgeverij Omniboek	De Germanen en het christendom
16/05	Judith Schuyf	Uitgeverij Omniboek	Heidense heiligdommen
25/05	Tosca Menten	Uitgeverij Unieboek	Siem Subliem en de waanzinnige schuimbom
28/05	Kathryn Tempest	Uitgeverij Omniboek	Brutus
16/06	Linda Dielemans	Fontaine Uitgevers	Brons
24/09	Huub Pragt	Walburg Pers	Egypte ontraadseld
25/09	Fik Meijer	Singel Uitgeverijen	Schoonheid voor het oprapen
04/10	Adrian Goldsworthy	Uitgeverij Omniboek	Hannibals meesterzet en de glorie van Rome
30/10	Daniel Soliman, Lara Weiss, Maarten Raven	Sidestone Press	3x PALMA Egypte (delen 18, 19 en 20)
03/11	Tosca Menten	Uitgeverij Unieboek	Luuk Nootje. Expeditie half miljoen
21/11	Erna Kortlang	Uitgeverij Nieuw Amsterdam	Hoe lang zullen ze leven?
28/11	Jona Lendering	Uitgeverij Omniboek	Xerxes in Griekenland
01/12	Adalet Ağaoğlu	Uitgeverij Jurgen Maas	Gaan liggen te sterven
11/12	Jolanda Bos	Uitgeverij Blikveld	Paint it black
18/12	Claudia Vandepoel	Uitgeverij De Nieuwe Haagsche	Op weg naar de muur van keizer Hadrianus (kookboek)

Lezingen met het NINO

Met het Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten (NINO) heeft het RMO een bijzondere band. Met de Universiteit Leiden, het NINO en het RMO is een convenant voor structurele samenwerking afgesproken op het gebied van valorisatie en de conservering en opslag van kleitabletten.

De NINO-lezingen worden gemiddeld bezocht door veertig aanwezigen, met uitzondering van de jaarlijkse Veenhoflezing die honderd geïnteresseerden trok. Deze lezing is één van de vele jaarlijkse lezingen die het RMO met academische partners organiseert.

Datum	Spreker	Van	Titel
07/03	Karel van der Toorn	UvA	Joodse diaspora in Perzisch Egypte
17/05	Olaf Kaper	Universiteit Leiden	Resultaten van opgravingsseizoen 2019 in Berenike
28/05	Kathleen Abraham	Katholieke Universiteit Leuven	Judese hovelingen, koopmannen, kolonisten en klerken in dienst van de Babylonische staat
03/07	Meerdere	NINO, TU Delft	Zeven lezingen over de Böhl-collectie
26/09	Philip McLaughlin	NINO	Live in Luxor: in de voetsporen van de archeologen
26/09	Carina van den Hoven	NINO	Een nieuw veldwerkproject in Theban tomb 45
26/09	Olaf Kaper	Universiteit Leiden	Bes in het graf van Toetanchamon
26/09	Lonneke Delpeut	NINO	Paarden in het oude Egypte
22/11	Francesca Rochberg	Universiteit van Berkeley	Achttiende Veenhof-lezing: These bones live!

Opvallend

Sinds twee jaar organiseert het museum met regelmaat lezingen tussen kwart over vijf en zes uur. Dus vlak na sluitingstijd. Het blijkt een sterke formule, omdat bezoekers ofwel besluiten eerder te komen om een tentoonstelling te bezoeken, ofwel na hun werk even een lezing meenemen. Er zijn stevast meer dan honderd bezoekers, zelfs bij specialistische onderwerpen. Zo hield Karel van der Toorn (UvA) voor een volle zaal (200 bezoekers) een indrukwekkende lezing over de herkomst van een joodse gemeenschap die in de vijfde eeuw v.Chr. in het diepe zuiden van Egypte leefde, op het eiland Elephantine in de Nijl. Deze joden stonden in dienst van de Perzen, destijds de heersers over Egypte. Samen met de Aramese kolonie van het

tegenover gelegen Aswan (Syene) ontvingen de joden onderdak en onderhoud in ruil voor militaire dienstverlening. Over de herkomst van de kolonie was tot voor kort weinig bekend. Die situatie is veranderd. Een onlangs uitgegeven papyrus uit de vierde eeuw v.Chr. blijkt religieuze en historische teksten te bevatten, die het mogelijk maken de geschiedenis van de joden van Elephantine te traceren. De papyrus is een breinbreker. Het schrift is Demotisch, maar de taal Aramees, wat verklaart dat het een eeuw duurde voordat de vertaling het licht zag. De vondst werpt een verrassend licht op de joden van Elephantine en hun Aramese burens aan de overzijde van de rivier.

Datum	Spreker	Van	Titel
28/01	Bert Steensma	Stedelijk Gymnasium Leiden	Met honderden op reis
28/01	Christine de Haan-Oudshoorn	Zelfstandig	Macedonië. Rijkdom, macht en identiteit
28/01	Daniëlle Sloopjes	Radboud Universiteit Nijmegen	De stem van het Atheense volk
28/01	Gert Jan van Wijngaarden	UvA	Ionië en de grenzen van Griekenland
28/01	Hein van Dolen	Zelfstandig	Vrouwen bij Herodotos
28/01	Jaap van Osta	Universiteit Utrecht	Mussolini's Rome
28/01	Marleen Termeer	UvA	Op zoek naar Archaïsch en Republikeins Rome
28/01	Stijn Fens	Trouw	Rome is niet kapot te krijgen
07/02	Maaïke van Berkel	Radboud Universiteit Nijmegen	Water in de "islamitische" stad
19/02	Maarten Raven	Zelfstandig (ex-RMO)	Goden van Egypte

Datum	Spreker	Van	Titel
07/03	Karel van der Toorn	UvA	Joodse diaspora in Perzisch Egypte
08/03	Anita Casaroo	Universiteit Leiden, KNIR (Rome)	Fas Online Survey: a KNIR-led project
08/03	Anne Versloot en Laurien de Gelder	UvA / Allard Pierson	Assembling archives: from documentation to access
08/03	Asker Pelgrom	KNIR (Rome)	Ranuccio Bianchi Bandinelli at the Rijksuniversiteit Groningen
08/03	Carina Hasenzagl	Universiteit van Gent	The ceramic surveys (1960-1972) of J.W. Salomonson
08/03	Eline Verburg	UvA	Between Cortona and Leiden: the Corazzi collection
08/03	Marianne Kleibrink	Rijksuniversiteit Groningen	Reflections on art-historical methods in relation to Mediterranean Archaeology
08/03	Steven Hijmans	Universiteit van Alberta	The place of art history in Mediterranean archaeologies of the Low Countries
08/03	Vincent Oeters	Katholieke Universiteit Leuven	Jean Capart and the making of Belgian Egyptology
17/03	Fokelien Kootstra	Universiteit Leiden	De inscripties uit Dadan (600-100 v.Chr.)
23/03	Floris van den Eijnde	Universiteit Utrecht	Fortified Thorikos? The excavations of 2018
23/03	Tatiana Markaki	UvA	Verleden, heden en toekomst van Nieuwgriekse studies in Nederland
23/03	Winfred van de Put	Nederlands Instituut Athene	Het NIA: jaarverslag en plannen voor de toekomst
26/03	Peter van Minnen	Universiteit van Cincinnati	Alexandrië onder keizer Augustus
04/04	Gerko Tempelman	Zelfstandig	Hoe de Arabieren Europa hebben leren rekenen
04/04	Ilija Leonard Pfeijffer	Zelfstandig	Wat hebben Aeneas en Abdul gemeen?
04/04	Marije Martijn	Vrije Universiteit	Antieke filosofen over het vegetatieve leven
05/04	Hugo Koning e.a.	Universiteit Leiden e.a.	Herodotus' Historiën
06/04	Bert van den Berg	Universiteit Leiden	Antieke filosofen over mythische monsters
10/04	Hugo Koning	Universiteit Leiden	Odysseus' avonturen: fake news?
10/04	Suzanne Adema	UvA	Van Troje naar Tiber: de tocht van Aeneas
10/04	Willemijn Waal	Universiteit Leiden	De reizen van de legendarische koning Gilgamesj
11/04	Baukje van den Berg	Oostenrijkse Academie der Wetenschappen	Troje vanuit Byzantijns perspectief
11/04	Casper Porton	Addisco Onderwijs	Waarom je Ovidius moet lezen met je oren
11/04	Gunay Uslu	UvA	Troje en Homerus in Osmaans Turkije
11/04	Ivo Wolsing	Radboud Universiteit Nijmegen	Troje in middeleeuws Frankrijk
12/04	Frits Naerebout	Universiteit Leiden	Botten, tanden en vooroordelen.
12/04	Rens Tacoma	Universiteit Leiden	De Confessiones als bron voor migratiegeschiedenis
13/04	Patrick Lateur	Zelfstandig	Europa. Mythologisch continent in eeuwige beweging

Datum	Spreker	Van	Titel
28/04	Petra Sijpesteijn	Universiteit Leiden	Ziek, zwak en misselijk: klachten uit middeleeuws Egypte
01/05	Gerda van Uffelen	Hortus Botanicus Leiden	De Clusiusstuin van de Hortus Botanicus
01/05	Robert Schreuder	Robert Schreuder Antiquair	Paestum, architectuur en de Grand Tour
01/05	Sigrid de Jong	Universiteit Leiden	Paestum in situ - van Piranesi tot Oorthuys
15/05	Haroon Sheikh	WRR, Vrije Universiteit	The return of history in the global order
24/05	Douglas L. Berger	Universiteit Leiden	Schopenhauer on Zhu Xi: An awkward conversation
29/05	Frank de Hoog	Stedelijk Museum de Lakenhal	Een oproep van oud-museumdirecteur Overvoorde
03/06	Herman Pleij	Zelfstandig	Hoofse liefde en het minnespel
03/06	Jos Biemans	UvA	Het Middeleeuwse boek
03/06	Mario Damen	UvA	Riddertoernooien en de intocht van Filips II
07/06	Hein van Dolen	Zelfstandig	Odyssee
12/06	Dagfinn Skre	Universiteit van Oslo	The beginning of the Viking Age in the West
13/06	Ailsa Mainman	Universiteit van York	Life and death in Anglian York
13/06	Frans Theuws	Universiteit Leiden	Rural Riches: Between the Romans and Dorestad
13/06	Joep Hendriks	Gemeente Nijmegen	The Merovingian cemetery of Lent-Lentseveld
13/06	Martine van Haperen	Universiteit Leiden	Standing on the shoulders of Joachim Henning
13/06	Menne Kosian	RCE	Water as a landscape factor for settlement in Dorestad
13/06	Menno Dijkstra	UvA	The landscape of Carolingian Leiderdorp
13/06	Raphaël Panhuijsen	UvA	The funerary landscape of Dorestad
13/06	Rowin van Laanen	RCE	Changes in early-medieval long distant transport
13/06	Sarah Croix	Universiteit van Aarhus	Ribe's emporium: some recent excavations
13/06	Volker Hilberg	Slot Gottorf	Revealing Carolingian and post-Carolingian Hedeby
14/06	Arjan den Braven	Universiteit Leiden	Charlemagne's palace at Nijmegen
14/06	Arno Verhoeven	UvA	Continuity and change in the structure of trade and settlement
14/06	Christian Cooljmans	Universiteit van Edinburgh	Viking Dorestad: A haven for hydrarchy?
14/06	Dušan Maczek	Masaryk-Universiteit (Brno)	Non-funerary sword depositions in Carolingian Europe
14/06	Ingo Petri	Museum & Park Kalkriese	About the use of early medieval swords
14/06	Marcel IJsselstein	Universiteit Leiden	The development of the town plan of Utrecht (c.1560)
14/06	Mark Hall	Perth Museums	Playing with/without the Vikings in Dorestad
14/06	Michael Dodt en Andreas Kronz	Universiteit van Bonn	Early medieval glasses in Cologne and their export via Dorestad

Datum	Spreker	Van	Titel
14/06	Nelleke IJssennagger-van der Pluijm	The National Trust	The Frisian coastal area and the Viking sphere
14/06	Rose Broadley	Canterbury Archaeological Trust	Early medieval glass from the emporium at Ipswich
14/06	Yvette Sablerolles en Julian Henderson	Universiteit van Nottingham	Carolingian glass finds from Leiderdorp, Susteren and Dorestad-Veilingterrein
15/06	Geralda Jurriaans	Allard Pierson	Narratieve aspecten van Griekse vaasschilderkunst
03/07	Caroline Waerzeggers	NINO	De toekomst van de Böhl-collectie
03/07	Dominique Ngan-Tillard	TU Delft	Looking inside: micro CT-scanning
03/07	Jeanette Fincke	NINO	Cataloguing a collection: tablets, bricks and cones
03/07	Jolieke van 't Hoff	NINO	3000 kleitabletten toegankelijk maken
03/07	Lidewij van de Peut	Universiteit Leiden	Een klein kleitablet vertelt een groot verhaal
03/07	Rients de Boer	Vrije Universiteit	Verborgen tablet in een verzegelde enveloppe
03/07	Zhou	TU Delft	Looking inside: nuclear imaging
12/07	Marta Luciani	Universiteit van Wenen	Paradigms of research: the Arabian Peninsula
21/08	Ramadan Hussein	Eberhard Karls-Universiteit Tübingen	Saqqara Saite tombs project
21/08	Minister Khaled Al-Anani	Ministerie Oudheden en Toerisme, Egypte	Egyptian archaeology and current projects
13/09	Peter van der Geer	Zelfstandig	Openingslezing Open monumentendagen
26/09	Carina van den Hoven	NINO	Een nieuw veldwerkproject in Theban tomb 45
26/09	Olaf Kaper	Universiteit Leiden	Bes in het graf van Toetanchamon
26/09	Lonneke Delpeut	NINO	Paarden in het oude Egypte
01/10	Wonu Veys	Museum Volkenkunde	Relatie museum Volkenkunde en universiteit Leiden
07/10	Ben Schomakers	Zelfstandig	De les van de tragedie
07/10	Joep Dohmen	Universiteit voor Humanistiek	Ars vitae
07/10	Joke Hermsen	Zelfstandig	Aristoteles' Eudaimonia: het streven naar goed leven
07/10	Miriam van Reijen	Zelfstandig	Stoïcijnse levenskunst
08/10	Nicky van de Beek	Zelfstandig	De offerkapel van Hetepherchty
04/11	Rachel Reedijk	Liberaal Joodse gemeente Amsterdam	Interreligieuze dialoog
16/11	Mieke Koenen	UvA	Ida Gerhardt
16/11	Nienke Vos	Vrije Universiteit	Gij Brood - gij Wijn - gij Vis
17/11	Petra Sijpesteijn	Universiteit Leiden	De levende koran
21/11	Fryni Hadjichristofi	Departement van Oudheden Cyprus	Cyprus
22/11	Francesca Rochberg	Universiteit van Berkeley	These bones live!
26/11	Gilbert Wiplinger	Universiteit van Wenen	De watervoorziening van de antieke stad Efese

Datum	Spreker	Van	Titel
29/11	Piet Gerbrandy	UvA	Didactische literatuur in het Latijn.
10/12	Thomas Terberger	Universiteit van Göttingen	Early warfare in the Bronze Age

Lezingen door medewerkers in het RMO

Datum	Spreker	Van	Titel
07/01	Petra Hogenboom	Goden van Egypte (zes keer t/m 18/03)	Introductielesing
09/01	Tanja van der Zon	Goden van Egypte (ook 30/01)	AVRO lezing
14/01	Tanja van der Zon	Goden van Egypte (zes keer t/m 25/03)	Introductielesing
15/01	Tanja van der Zon	Gods of Egypt	The Arts Society the Hague
29/01	Tanja van der Zon	Goden van Egypte	Groep Brugmans
08/02	Petra Hogenboom	The Egyptian collection	Universiteit Leiden
08/02	Ruurd Halbertsma	J.C. Reuvers and the beginnings of archaeology in the Netherlands.	Rijksuniversiteit Groningen
12/03	Tanja van der Zon	Goden van Egypte	VVB Badhoevedorp
21/03	Luc Amkreutz (met David Fontijn)	The one that got away. The Ommerschans hoard, found, lost and found again	Workshop: Connecting hoards and giant swords in Bronze Age Europe
21/03	Luc Amkreutz (idem)	The Ommerschans sword and hoard	Idem
21/03	Luc Amkreutz (idem)	Jutphaas	Idem
24/03	Tanja van der Zon	Goden van Egypte	Museumkaart houders
28/03	Petra Hogenboom	Koptische ostraca in het RMO	Universiteit Leiden
07/04	Ruurd Halbertsma	De Odyssee	Theatergroep Gajes
01/05	Jill van der Sterren	Glas	Opening Glas
01/05	Ruurd Halbertsma	Ge vulde glazen	Opening Glas
04/05	Annemarieke Willemsen	Middeleeuwse tuinen	Nederlandse Tuinenstichting
14/05	Annemarieke Willemsen	Middeleeuwse tuinen	Vrije Academie
16/05	Jill van der Sterren	Glas	Ontvangst collectioneurs Glas
22/05	Annemarieke Willemsen	Middeleeuwse tuinen	KNOB & Cascade
24/05	Annemarieke Willemsen	Middeleeuwse tuinen	Opleiding Mediëvistiek, Leiden
25/05	Luc Amkreutz	Het zwaard van Ommerschans. Een topstuk voor de geschiedenisles	SAGA genootschap
26/05	Jill van der Sterren	Glas	Vereniging van Historisch Gebruiksglas
28/05	Petra Hogenboom	The Egyptian collection	Studenten Universiteit van Pisa
03/06	Annemarieke Willemsen	Middeleeuwse tuinen	Collegedag Historisch Nieuwsblad
04/06	Annemarieke Willemsen	Middeleeuwse tuinen	HOVO Leiden

Datum	Spreker	Van	Titel
12/06	Annemarieke Willemsen	Vroege middeleeuwen in RMO	Universiteit Bonn
14/06	Annemarieke Willemsen	The swords of Dorestad	Third Dorestad Congress
19/06	Annemarieke Willemsen	Middeleeuwse tuinen	Museumkaart houders
25/06	Annemarieke Willemsen	Middeleeuwse tuinen	Museumkaart houders
12/07	Annemarieke Willemsen	Middeleeuwse tuinen	Koninklijk Oudheidkundig Genootschap
22/07	Petra Hogenboom	The problems of P. BM EA 10798	Symposium in the honour of Koen Donker van Heel
07/08	Ruurd Halbertsma	Cyprus - Eiland in Beweging	Studiedag Filosofie Magazine
18/08	Ruurd Halbertsma	De stadhoudervaas	Ichtus College Veenendaal
31/08	Jill van der Sterren	Glas	Vereniging Vrienden Modern Glas
27/09	Annemarieke Willemsen	Dorestad	Vereniging Oud-Leiden
01/10	Luc Amkreutz	Relatie RMO - universiteit Leiden	Afscheid Pieter ter Keurs
10/10	Daniel Soliman	De Egyptische sfinx op Cyprus	Opening Cyprus
30/10	Daniel Soliman	Boekpresentatie PALMA 20	RMO
02/11	Ruurd Halbertsma	Cyprus - Eiland in Beweging	BankGiro Loterij evenement
07/11	Ruurd Halbertsma	Cyprus - Eiland in Beweging	Vrije Academie
11/11	Ruurd Halbertsma	Cyprus - Eiland in Beweging	HOVO Leiden
16/11	Ruurd Halbertsma	Ida Gerhardt en de oudheid	Ida Gerhardt Symposium
18/11	Ruurd Halbertsma	Cyprus - Eiland in Beweging (ook 10/12)	Museumkaart houders
19/11	Ruurd Halbertsma	Cyprus - Eiland in Beweging	Hogeschool Leiden
20/11	Ruurd Halbertsma	Het RMO vroeger en nu	Studenten GLTC Universiteit Leiden
05/12	Ruurd Halbertsma	Cyprus - Eiland in Beweging	Museumstudies UvA
11/12	Ruurd Halbertsma	Goden en Godinnen van Cyprus	Rijksuniversiteit Groningen
16/12	Ruurd Halbertsma	The making of Cyprus	HOVO Leiden

Lezingen door medewerkers buiten het RMO

Datum	Spreker	Van	Titel
10/01	Petra Hogenboom	UvA	De rol van godsdienst in het oude Egypte
19/01	Renske Dooijes	Cast courts conference, Londen	The plaster cast collection
29/01	Luc Amkreutz	AWN afdeling 18, Deventer	De prehistorische schatkist van de Noordzee
30/01	Petra Hogenboom	PechaKucha night Leiden	De Steen van Rosetta
02/02	Petra Hogenboom	Ex Oriente Lux, Assen	Kushitische Farao's en de Godsvrouwen van Amon
02/02	Ben van den Bercken	Drents Museum, Assen	Meroë
05/02	Ruurd Halbertsma	Historische Studievereniging Leiden	De Odyssee in de antieke kunst
05/02	Annemarieke Willemsen	ODBS De Klaverweide, Noordwijk	Vikingen

Datum	Spreker	Van	Titel
09/02	Annemarieke Willemsen	County Archaeology, Woking (UK)	Excavated, preserved and depicted medieval purses
11/02	Daniel Soliman	Dispuut Pleyte, Leiden	Het oude Egypte in moderne Egyptische kunst
12/03	Lara Weiss	NVIC (Caïro)	The Walking Dead at Saqqara
21/03	Petra Hogenboom	Universiteit Leiden (3x)	The newly (re)discovered P. BM EA 10798
26/03	Lucas Petit	Ex Oriente Lux, Haarlem	Van stinkend kalksteen tot Fenicische hoogstandjes
10/04	Annemarieke Willemsen	Vrienden van Archeon, Alphen aan den Rijn	Middeleeuwse tuinen
10/04	Petra Hogenboom	Ex Oriente Lux, Rotterdam	Papyrus Insinger: Een Egyptische Wijsheidsleer
15/04	Petra Hogenboom	Ex Oriente Lux, Leiden	Vrouwenberoepen in Demotische en abnormaal Hiëratische teksten
04/05	Annemarieke Willemsen	Genootschap Munt- en Penningkunde, Leiden	Middeleeuwse tuinen
04/05	Liliane Mann en Ben van den Bercken	Conferentie, Oxford	Shokan, a Meroitic village revisited
11/05	Ruurd Halbertsma	Vrije Universiteit	Seks en verleiding in de oudheid
16/05	Annemarieke Willemsen	Hortus Botanicus, Leiden	Middeleeuwse tuinen
17/05	Petra Hogenboom	Universiteit Leiden	Coptic ostraca in the Egyptian collection
21/05	Luc Amkreutz	Congres Hannover	Sunken hunting grounds of the Mesolithic... and their repercussions
27/05	Daniel Soliman	Odorama, Amsterdam	Mummies as medicine
05/06	Jasper de Bruin	Universiteit van Newcastle	Archaeological evidence for the preparations of the Severan campaigns on the continent
15/06	Luc Amkreutz	Limburgse Archeologiedag, Venlo	Nieuwe ontdekkingen in de grafkelder van Stein
15/06	Lara Weiss	Universiteit Leiden	Het seizoen van de Leiden-Turijn missie in Sakkara
20/06	Helbertijn Krudop	Chester Beatty museum, Dublin	The Kenna Papyrus in context: 200 years conservation history
22/06	Petra Hogenboom	Symposium, Bilthoven	De rol van godsdienst in het dagelijks leven in het oude Egypte
04/07	Annemarieke Willemsen	International Medieval Congress, Leeds (UK)	Pilgrim badges in Italian art
06/07	Lara Weiss	Universiteit Bazel	Neues von den Walking
10/07	Helbertijn Krudop	Vatican Coffin Project, Turijn	Conservation of the coffins of Pawiamen and Ity
10/07	Daniel Soliman	Vatican Coffin Project, Turijn	The cartonnage of Pawiamen
23/08	Helbertijn Krudop	International Conference Young Egyptologists, Universiteit Leiden	Construction and decoration techniques on mummy coffins
23/08	Daniel Soliman	ICYC, Universiteit Leiden	Collecting Egyptian antiquities in the year 2019
04/09	Helbertijn Krudop	UvA	College opleiding conservation and restoration
07/09	Annemarieke Willemsen	European Association of Archaeologists, Bern	Cloth seals from the Drowned Land of Zeeland

Datum	Spreker	Van	Titel
19/09	Annemarieke Willemsen	Paleis Het Loo, Apeldoorn	Middeleeuwse tuinen
20/09	Luc Amkreutz (i.s.m. Marcel Niekus)	Conferentie, Halle	Art, decoration and ornaments in the Late Palaeolithic and Mesolithic
20/09	Daniel Soliman	Amarna Colloquium, Londen	A re-evaluation of evidence for Deir el-Medina workmen at Amarna
25/09	Ruurd Halbertsma	Universiteit Leiden	How the world makes art: Greece and Rome
12/10	Ruurd Halbertsma	Sleutelstad Radio, Leiden	Cyprus - Eiland in Beweging
13/10	Jasper de Bruin	History in Concert, Utrecht	Nehalennia
13/10	Ruurd Halbertsma	Radio West, Den Haag	Cyprus - Eiland in Beweging
19/10	Daniel Soliman	Egyptologendag, Amsterdam	Een bericht uit het RMO
24/10	Jasper de Bruin	Vereniging Oud-Valkenburg	Valkenburg in de Romeinse tijd
26/10	Daniel Soliman	Congres 'De Nijl', Amsterdam	Egypte: meer dan het geschenk van de Nijl
29/10	Helbertijn Krudop	UvA	College opleiding conservation and restoration
03/11	Luc Amkreutz	MuseumJeugdUniversiteit, Venlo	Hoe komt een magisch reuzenzwaard in het water?
03/11	Luc Amkreutz	Lezingenreeks 'De diepte in', Venlo	Het zwaard van Ommerschans. Een Europees topstuk
04/11	Jasper de Bruin	Romeinendag Valkhof, Nijmegen	Romeinen langs de Rijn
06/11	Ruurd Halbertsma	Universiteit Leiden	Archaeology in the Netherlands - A History
06/11	Ruurd Halbertsma	Studievereniging Prometheus, Leiden	Cyprus: A Dynamic Island
11/11	Helbertijn Krudop	Universiteit Leiden	College: BA-opleiding Museologie
12/11	Daniel Soliman	Koninklijke Industriele Groote Club, Amsterdam	De huidige opgravingen in een oud-Egyptisch grafveld
15/11	Jasper de Bruin	Symposium, Den Haag	Romeinse-militaire activiteiten langs de Noordzeekust in de Severische periode
15/11	Ben van den Bercken	OBS Oscar Carré, Amsterdam	Mummies voor dummies
19/11	Luc Amkreutz i.s.m. Marcel Niekus en Bjørn Smit	Conferentie TNO, Utrecht	A survey of the archaeological potential of a vast prehistoric landscape
21/11	Luc Amkreutz i.s.m. Marcel Niekus	Reuwendagen, Apeldoorn	Spectaculaire vondsten uit de Noordzee
22/11	Luc Amkreutz	Reuwendagen, Apeldoorn	Van grondsporen...naar mesolithische veldkeukens
23/11	Annemarieke Willemsen	Vereniging Groei en Bloei, Rotterdam	Middeleeuwse tuinen
07/12	Daniel Soliman	Stichting Huis van Horus, Leiden	Bouwen met Buquentuef
11/12	Jasper de Bruin	Vereniging Oud-Westland, De Lier	Cananefaten in het Westland
12/12	Ruurd Halbertsma	Museumclub Oegstgeest	Cyprus - Eiland in Beweging
13/12	Jasper de Bruin	Romeinensymposium, Vrije Universiteit	Nederland in de Romeinse tijd in het RMO
20/12	Daniel Soliman	Stichting Mehen, Leiden	Stijl en iconografie van late Middenrijks koningsbeelden

Uitgelicht

The Walking Dead II

(29/09 - 01/10)

De meeste congressen, symposia en round tables in het RMO worden door medewerkers georganiseerd. Zij zijn eveneens buiten de muren actief. Een voorbeeld was de tweede editie van het symposium 'The Walking Dead', dat werd gehouden in het Ministry of Antiquities in Caïro en gerelateerd was aan het NWO-Vidi onderzoek van conservator Lara Weiss. De drie dagen waren elk gewijd aan een ander thema:

Religious Practices (29/09)

Z.E. Maged Mosleh	Ministry of Antiquities, Caïro	Welcome
Z.E. Laurens Westhoff	Ambassadeur Nederland, Caïro	Opening
Lara Weiss	RMO	The walking dead project
John Baines	Universiteit van Oxford	How to take the dead to the cemetery and keep them from walking where they are not welcome
Elizabeth Froad	Universiteit van Oxford	The greatest dead inhabit temple complexes and walk among structures and between complexes
Chiara Salvador	Universiteit van Oxford	Socializing the sacred space
Janne Arp	Georg August Universiteit, Göttingen	Figurations in Egyptian religion: the case of Amarna
Lara Weiss	RMO	Reconsidering the Gift

Transmission (30/09)

Gabriele Pieke	Reiss-Engelhorn Museum, Mannheim	On the transmission of pictorial representations in non-royal tomb decoration up to the New Kingdom
Joachim Quack	Universiteit van Heidelberg	Remarks on the transmission of the ritual of opening the mouth as a (not only) funerary text
Dimitri Laboury	Universiteit van Luik	Image transmission and artistic creation in a cultural geography perspective
Ramadan Hussein	Universiteit van Tübingen	Three Saite text compositions from Saqqara
Huw Twiston Davies	Universiteit Leiden	The Book of the Dead at Saqqara: ambiguities, exceptions and living religion
Ola El-Aguizy	Universiteit van Caïro	The newly discovered tomb of the army General Iwrkhy

Landscape (01/10)

Hassan Selim	Ain Shams Universiteit Caïro	The mud seal of king Den from the tomb of Hemaka
Hana Navratilova	Universiteit van Reading	Pyramid life in secondary epigraphy: cultural biography and regimes of historicity
Henning Franzmeier	Roemer- und Pelizaeus Museum Hildesheim	Living, dying and getting buried in Pt-Ramesse
Kevin Cahail	Universiteit van Pennsylvania	Exploring the influences of royal, religious and social institutions on funerary landscape at South Abydos
Andreas Effland	Universiteit van Hamburg	Early Ramesseid 'renaissance' at Abydos
Nico Staring	Universiteit Leiden	Saqqara in the Eighteenth Dynasty
Faiza Haikal	Amerikaanse Universiteit Caïro	The flying dead

Opgravingen

Egypte

De opgraving in Sakkara wordt sinds 2017 geleid door Christian Greco (directeur Museo Egizio Turijn) en conservator Lara Weiss. Conservator Daniel Soliman werd tot vervangend directeur benoemd. In deze samenwerking zetten de twee musea de lange traditie van de Leidse opgravingen voort en verbreden het onderzoek. De opgravingen zijn niet meer enkel op het Nieuwe Rijk gericht. Sakkara was 4000 jaar in gebruik, vanaf de vroeg-dynastische tot en met de Byzantijnse periode, en dat maakt het interessant de ontwikkelingen breed te bestuderen. In het gebied ten noorden van het graf van Maya zijn bijna alle fasen van de site aanwezig. Het opgravingsteam werkte samen met de Survey Group van de Politecnico di Milano. Onder de supervisie van hoogleraar Corinna Rossi maakte het team een 3D-model van de opgravingen. Dit wordt in 2020 in een tentoonstelling getoond. De stichting Friends of Saqqara, de Amarna Foundation en de Stichting Mehen

gaven financiële steun aan het werk van de in 2018 gepensioneerd conservator Maarten Raven, die zijn laatste werk over Sakkara publiceert. Het veldwerk werd medegefinancierd door NWO. Een Vidi-subsidie stelde Lara Weiss in staat twee postdoctorale medewerkers aan het LIAS (Leiden Institute of Area Studies) aan te stellen. In het project *The Walking Dead at Saqqara: The Making of a Cultural Geography*, bestuderen Nico Staring en Huw Twiston Davies in detail de architectuur, decoratie en locatie van monumenten van de Leids-Turijnse concessie en de gebieden daaromheen.

Jordanië

Sinds 2012 wordt op de heuvel Tell Damlyah opgegraven onder leiding van Lucas Petit, hoofd afdeling collecties en onderzoek, en Zeldan Kafafi, hoogleraar archeologie en president van de Jordaanse Yarmouk Universiteit.

De nederzettingenheuvel Tell Damlyah ligt in de Jordaanvallei, ver onder de zeespiegel. Het belangrijkste doel van de opgravingen is de bewoningsgeschiedenis tussen 1400 en 500 v.Chr. te reconstrueren. Er is gebleken dat er sinds de Bronstijd (circa 1400 v.Chr.) mensen woonden. Ruim duizend jaar, tot aan het eind van de IJzertijd, zijn mensen op deze plaats blijven wonen, ondanks aardbevingen, verwoestingen en klimaatschommelingen. Een spectaculaire ontdekking in eerdere jaren betrof de resten van een groot heiligdom. Het complex is rond 700 v.Chr. door een brand ingestort, waardoor religieuze voorwerpen onder het puin bewaard zijn gebleven. Zegels en aardewerk uit Mesopotamië, Fenicisch aardewerk, scarabeeën uit Egypte en beeldjes uit Cyprus tonen aan dat Tell Damlyah voor mensen in de wijde omtrek een belangrijke plek was.

In eerdere opgravingsseizoenen was de meeste aandacht uitgegaan naar de bewoningsslagen onder het heiligdom. Daar troffen de archeologen de resten van een ouder, rechthoekig gebouw aan, uit ongeveer 700 v.Chr. De vondsten maken het aannemelijk dat Tell Damlyah over langere tijd in gebruik was als religieus centrum voor reizigers en handelaars. Voorwerpen uit alle windrichtingen, soms 1200 kilometer weg, tonen aan dat deze plek door mensen werd bezocht, zonder onderscheid van stam of godsdienst: iedereen mocht hier in het eerste millennium v. Chr. offeren.

Op Tell Damlyah, gelegen langs de oude handelsroute tussen Tell Deir 'Alla in het noordoosten en Tell Balata in het westen, is met behulp van een XRF-apparaat herkomstonderzoek uitgevoerd. In de nabije toekomst worden deze resultaten vergeleken met de RMO-collecties uit Tell Deir 'Alla en Tell Balata. Er werd binnen dit project samengewerkt met het bedrijf 3D Scan Solutions en de Freie Universität Berlin.

Nederland

Vanaf 2016 neemt het RMO weer deel aan Nederlands veldwerk. Op deze wijze kan de collectie gekoppeld worden aan nieuw onderzoek en positioneert het museum zich in de Nederlandse archeologiepraktijk. Het grafheuvelproject *Networked Landscapes in Epe-Niersen* is in de huidige fase afgerond. Er zijn plannen voor een vervolgproject van de, middels geofysische technieken, aange troffen structuren die waarschijnlijk neolithisch zijn. In de zomer is door conservator Amkreutz deelgenomen aan een opgraving van de Faculteit der Archeologie in Baarlo-de Bong. Hier is in een bosperceel een urnenveld getraceerd uit de Vroege IJzertijd, waarbij ook de vermoede heuvel, waaruit de situla van Baarlo afkomstig zou zijn, in kaart is gebracht. Het RMO blijft betrokken bij dit meerjarige grafheuvelproject, waarin het Limburgs Museum en de betreffende gemeenten participeren. Tevens is in het kader van het RCE pre-Maltaprogramma een subsidie gegund met Archol BV een analyse uit te voeren van het bandkeramische grafveld van Elslou.

Publicatiebeleid

Bij publicaties wordt onderscheid gemaakt tussen populair-wetenschappelijke en zuiver wetenschappelijke publicaties. In de missie is wetenschap expliciet opgenomen als kennisbasis voor het vertellen van verhalen over de relevantie van de Oudheid in heden en verleden. In het verlengde hiervan is een uitgeefbeleid vastgesteld, waarbij de volgende keuzes zijn gemaakt:

- Bij voorjaars- en zomertentoonstellingen geeft het RMO publieksboeken zelf uit.
- Bij winterexposities is Sidestone Press uitgever van toegankelijke catalogi.
- Bij wetenschappelijke publicaties is Sidestone Press uitgever van printing on demand titels en digitale distributie.

	Doel	2016	2017	2018	2019
Wetenschappelijke publicaties	15 per jaar	13	21	47	16
Publiekspublicaties	20 per jaar	38	23	13	22
Boeken	6 in 2017/2020	4	10	7	5

Het aantal is exclusief columns en korte bijdragen in het magazine van de vriendenvereniging. De publicaties zijn opgenomen in bijlage VI.

Het RMO kent sinds 2005 de publicatiereeks PALMA (Papers on Archaeology of the Leiden Museum of Antiquities), uitgegeven door Sidestone Press. In de reeks worden, naast studies van conservatoren en externe onderzoekers, bundels van symposia gepubliceerd. Met Sidestone wordt met printing on demand en digitale distributie gewerkt. Er verschenen twee nieuwe delen in de reeks. Marco Zecchi bekeek in detail de naos van Amasis in PALMA 20: The Naos of Amasis: A monument for the reawakening of Osiris. Hoewel er soortgelijke monumenten uit dezelfde periode stammen, is de iconografie van deze naos uniek. In PALMA 21 werden de resultaten van een driedaags congres gepubliceerd met de titel Perspectives on Lived Religion. Practices, Transmissions, Landscapes. De redactie was in handen van Nico Staring, Huw Twiston Davies en Lara Welss. De

artikelen vormen een interdisciplinaire kijk op de culturele geografie van diverse oude culturen. Op 30 oktober zijn deze twee PALMA-delen feestelijk gepresenteerd, tegelijk met het in 2018 gepubliceerde werk van oud-conservator Maarten Raven, getiteld Jan Herman Insigner: The most prominent Dutchman in Egypt.

Er verschenen drie publieksboeken:

- R.B. Halbertsma en D. Pliides (red.), Cyprus - Eiland in Beweging. Leiden: Sidestone Press (Nederlandse en Engelse versie).
- J. van der Sterren-Hendriks en R.B. Halbertsma (red.), Glas in het Rijksmuseum van Oudheden. Leiden: Rijksmuseum van Oudheden.
- A. Willemsen, Middeleeuwse tuinen: Aardse paradijzen in oost en west, 1200-1600. Leiden: Rijksmuseum van Oudheden.

3. Algemeen beheer

3.1 Personeel

3.2 Veiligheid en gebouwen

3.3 Financiën en jaarrekening

3.4 Bijdragen van derden

3.5 Code Culturele Diversiteit

3.6 Raad van toezicht

3.1 Personeel

Per 31/12	2016	2017	2018	2019
Vertrokken	13	6	15	12
Nieuw	8	17	15	24
Fulltime	15	18	17	17
Parttime	50	58	59	71
Totaal	65	76	76	88
Vast	56	57	53	71
Tijdelijk	9	19	23	17
Mannen	30	34	31	39
Vrouwen	35	42	46	49
Stagiairs	22	23	22	16
Vrijwilligers	35	44	56	61
< 20 jaar	0	1	1	2
20/29 jaar	13	25	27	30
30/39 jaar	21	21	20	27
40/49 jaar	12	10	10	11
50/59 jaar	10	12	12	15
> 59 jaar	9	7	6	3
Schaal 1 t/m 5	24	33	34	44
Schaal 6 t/m 10	30	33	33	35
Schaal 11 en hoger	11	10	9	9

In fte	2016	2017	2018	2019
Vast/tijdelijk	44,4	42,7	42,6	48,0
Oproep	7,2	8,3	10,0	10,5
Totaal	51,6	51,0	52,6	58,5

Bij de personeelssamenstelling is een evenwichtige opbouw qua geslacht en leeftijd het streven, met een groei in diversiteit. Per ultimo 2019 waren er 48 fte (tegen 42,6 fte in 2018), exclusief de inzet van 10,5 fte aan oproepkrachten in de publieksdienst en bij de beveiliging (tegen 10 fte in 2018). Ruim 14% kent een (niet)westerse migratieachtergrond. Voor het organogram per 31/12/2019 wordt verwezen naar bijlage VIII. Het onderstaande verzuimcijfer is exclusief zwangerschaps- en bevallingsverlof. Het verzuimcijfer inclusief zwangerschap is 2,77%. De verzuimklasse lang verzuim telde één medewerker, die op eigen verzoek uit dienst is getreden.

In fte	2016	2017	2018	2019
Verzuim	1,4%	3,4%	5,1%	1,4%
Waarvan kortlopend	0,5%	0,7%	0,5%	0,7%
Waarvan langlopend	0,9%	2,7%	4,6%	0,7%

Personeelszaken

Het RMO wil interne sollicitaties bevorderen. Dit betreft sollicitaties van medewerkers die een vast of tijdelijk dienstverband hebben met het RMO, maar ook vrijwilliger of stagiair kunnen zijn. Om mobiliteit te realiseren, wordt de oude functie van de kandidaat in eerste instantie tijdelijk opgevuld. Op deze wijze kan het RMO een interne sollicitant zes maanden een terugkeergarantie bieden. Enkele vacatures konden worden ingevuld met interne kandidaten:

Vacature	Ingevuld door	Interne of externe sollicitant
Assistent collectiebeheer	Patricia Kret	intern, tevens medewerker publieksdienst
Assistent collectiebeheer	Ben van den Bercken	intern, tevens winkelbeheerder
Fotograaf voor depotproject	Pauline Bergsma	Extern
Hoofd collecties en onderzoek	Lucas Petit	intern, was conservator Nabije Oosten
Medewerker archeologie op de kaart Fase II	Marthe Donders	intern, voorheen stagiair
Medewerker archeologie op de kaart Fase II	Nathalie Brusgaard	Extern
Medewerker marketing & communicatie	Judith Maat	Extern
Medewerker Metamorfoze II	Nadine van Dijk	intern, tevens vrijwilliger bibliotheek
Projectconservator Byblos	Michel de Vreeze	Extern
Projectmedewerker Byblos	Fania Kruijf	intern, tevens medewerker publieksdienst
Restaurator organisch materiaal	Eliza Jacobi	Extern

Vier medewerkers waren dit jaar 12,5 jaar in dienst: Lucas Knitel (publieksdienst), Robert Ritter (collectiebeheerder), Jill van der Sterren-Hendriks (projectleider) en Timo Epping (educatie). Met ingang van oktober maakte Adrie Voorbij (servicedesk) gebruik van een vervroegde pensioenregeling. Om doorstroom in de organisatie te stimuleren biedt het RMO collega's van 63 jaar en ouder een generatierегeling aan. Met deze regeling krijgen zij de gelegenheid minder uren per week te werken met gedeeltelijke inlevering van salaris en met behoud van pensioenopbouw. Eén medewerker maakte gebruik van deze regeling.

Naast de staf zijn er 61 vrijwilligers actief (2018: 56). Zij zorgen dat de bibliotheek geopend is, voeren nieuwe titels in en digitaliseren, ook vanuit huis, het archief. Daarnaast zijn vrijwilligers betrokken bij het begeleiden van kinderactiviteiten en het onderhouden van de tuin. Tijdens Cyprus – Eiland in beweging zijn vrijwilligers ingezet als gastheer/gastvrouw. Hun taken bestonden uit uitleg over de exposities, uitgifte van audiotours en het wegwijs maken van bezoekers. Dankzij deze vrijwilligers werden de bezoekers van informatie voorzien en de publieksdienst ontlast.

Het RMO breidt met de hulp van studenten de collectiedocumentatie uit. Stagiairs werken aan eigen projecten of ondersteunen de activiteiten bij de publieksafdelingen. Er zijn jaarlijks ongeveer twintig stageplaatsen voor studenten hbo en wo en vier plaatsen voor mbo-studenten bij de beveiliging. Mbo- en wo-studenten liepen stage bij de conservatoren en bij restauratie, collectiebeheer en het archief. Zestien scholieren van het Stedelijk Gymnasium Leiden volgden hun maatschappelijke stage bij het RMO. Zij

begeleiden jeugdige bezoekers bij de kinderactiviteiten in de schoolvakanties.

Sinds oktober ontvangen stagiairs een vergoeding van €500 bruto per maand op basis van een fulltime stage en naar rato bij minder dagen per week. De hoogte van de vergoeding is ongeacht het opleidingsniveau. Deze regeling is een direct gevolg van het toepassen van de Fair Practice Code.

Het RMO paste de regeling over een tegemoetkoming voor reiskosten inzake het woon-werkverkeer aan. De oude reiskostenregeling werd uitgevoerd op basis van een staffelsysteem in reisafstand. Medewerkers hebben nu recht op de fiscaal toegestane onbelaste reiskostenvergoeding (t/m maximaal 50 km enkele reis).

Er werden vier formele overleggen gevoerd tussen de ondernemingsraad en de directeur. Met de directeur zijn onderwerpen besproken zoals werkdruk en werktevredenheid, reiskosten, verzuimcijfers en de Code Culturele Diversiteit. Tijdens de vergaderingen was de personeelsfunctionaris aanwezig. De directeur en de OR geven de voorkeur aan een open en constructieve communicatie. Dat leidde wederom tot een goede verstandhouding.

3.2 Veiligheid en gebouwenbeheer

De beveiliging op het gebied van brandgevaar, inbraak en de veiligheid van personeel en bezoekers is in orde. Dat betreft de situatie in de museumgebouwen, kantoren en externe depots. Medewerkers volgden de jaarlijkse herhalingscursussen BHV. Alle beveiligers volgden een training over omgaan met agressie en geweld. Het bedrijfsnoodplan, dat geldt als veiligheidsplan, is up-to-date gehouden, met name door aanpassingen in het deel over spoedontsluitingen bij een calamiteit.

Het hoofd bedrijfsvoering en financiën is verantwoordelijk voor de algemene gang van zaken met betrekking tot veiligheid en informatiebeveiliging. Het hoofd beveiliging, die onder het hoofd financiën en bedrijfsvoering valt, zorgt voor naleving van maatregelen en procedures. In de voorgaande twee jaarverslagen is het risicomanagement uitvoerig opgenomen. Omdat er geen wijzigingen zijn wordt volstaan met de mededeling dat dit management beoordeeld is door de accountant en als voldoende is beoordeeld. Het museum onderkent een toenemend risico gekoppeld aan IT-in-de-ruimste zin. Mede hierdoor wordt deze dienstverleningsovereenkomst in 2020 opnieuw aanbesteed.

Het RMO is goed toegankelijk voor rolstoelgebruikers en is beoordeeld door het Platform Gehandicapten Leiden.

Voor het gebouw, op het Rapenburg, is een invalidenparkeerplaats. Bezoekers mogen rolstoelen lenen. Mindervaliden en slechtzienden kunnen een hulp- of geleidehond meenemen.

Sinds 2017 is het RMO onderdeel van het nieuwe huisvestingsstelsel voor de rijksmusea. Dit stelsel is een proef tot en met 2021. In dit stelsel heeft het RMO zeggenschap over de gebouwen en is verantwoordelijkheid voor het beheer daarvan. Dat stelt het museum in staat keuzes te maken over aard, omvang en kwaliteitsniveau van het onderhoud. Het RMO is een van de acht rijksmusea die voor de duur van de proefperiode een dienstverleningsovereenkomst met het Rijksvastgoedbedrijf (RVB) is aangegaan. Het lijkt erop dat na de proefperiode de regie voor onderhoud en instandhouding definitief bij de musea komt te liggen. Het RVB kan dan niet als uitvoerder ingeschakeld worden. Het RMO is een van de weinige musea die hiervan geen voorstander is, omdat het hoofddoel het beheren en ontsluiten van de rijkscollectie is. Het museum ontleent zijn bestaansrecht niet aan het beheer van rijksmonumenten, maar zal hiervoor de benodigde expertise intern opbouwen en, indien nodig, extern inkopen.

Het RMO ontving een huisvestingssubsidie van €2,369 miljoen. Hiervan is ruim negen ton toegevoegd aan de voorziening voor toekomstig onderhoud en instandhouding. Op basis van het MOIP lijkt het dat deze voorziening ruim voldoende is. In 2020 laat het RMO een nieuwe MOIP door een externe partij uitwerken. Het doel is de door de RVB opgestelde planning te laten lijken. Tevens wil het RMO zich ervan overtuigen dat bouwtechnische investeringen, die de toekomstige attractiviteit van het museum tot doel hebben, in voldoende mate in de meerjarenplanning gereflecteerd worden.

Het huisvestingsstelsel biedt de mogelijkheid de huisvestingssubsidie voor andere museale doeleinden te gebruiken, mits de voorziening op peil blijft. Het RMO neemt waarschijnlijk pas aan het einde van de proefperiode (dus na 2021), een definitief standpunt in betreffende de benodigde voorziening en de mogelijkheid om huisvestingssubsidie voor andere museale activiteiten in te zetten.

Energieverbruik

	kWh	Gas in m3
2011	1.082.357	127.881
2012	1.079.984	133.717
2013	1.054.340	168.406
2014	1.012.779	109.125
2015	959.029	121.062
2016	846.146	108.726
2017	765.278	125.286
2018	899.072	125.560
2019	893.482	116.100

De energie- en gasrekeningen fluctueren met een lichte tendens naar minder verbruik. Er zijn in de afgelopen jaren verbeteringen op het gebied van duurzaamheid gerealiseerd, zowel op het gebied van (koel)installaties als bij aanbrengen van ledverlichting. De noodzakelijke airconditioning, die in 2019 voor het eerst operationeel was in de kantoorgebouwen, beïnvloedt dit weer negatief. Wat sterk van invloed is op het energieverbruik is het weer, omdat de klimaatinstallaties driekwart van de energiekosten bepalen. In een warm jaar wordt er meer gekoeld en ontvochtigd, met als resultaat een hoger elektraverbruik. In een koud jaar wordt er minder gekoeld, maar meer verwarmd, met als gevolg een hoger gasverbruik.

3.3 Financiën en jaarrekening

De financiële administratie wordt gevoerd in Exact Online. De werkstroom voor inkoopfacturen is ondergebracht in NewViews, een online programma dat gelinkt is met Exact-Online. De werkprocessen hebben tot doel inzichtelijkheid, accuratesse en efficiency ten behoeve van alle activiteiten. De salarisadministratie is uitbesteed aan de firma AS Works. Vanaf september is een administratiekantoor ingehuurd voor onder meer btw-aangiftes. De werkzaamheden van de financial controller, die per september naar een andere werkgever vertrok, zijn overgenomen door een interne medewerker en het hoofd financiën en bedrijfsvoering. De jaarrekening is voor het eerst gemaakt in Power BI.

Het RMO hanteert een kostenbewuste strategie, strikte begrotingsprincipes en heeft een lean and mean organisatie. De directeur wordt door de raad van toezicht verplicht corrigerend op te treden bij een eventueel tegenvallende negatieve prognose met als doel minimaal een niet-negatief bedrijfseconomisch exploitatieresultaat. Kostenbesparing is dan het eerste instrument. In de jaarbegroting zijn geen onzekere inkomsten opgenomen. Hiermee worden op voorhand risico's vermeden. Het RMO werkt met minimum projectbegrotingen zonder financiële risico's en met aanvaardbare kwaliteit van het eindproduct. En met maximumbegrotingen, die gerealiseerd worden wanneer sponsorgelden of incidentele inkomsten zijn toegezegd. Deze strategie is onderdeel van het risicomanagement. Het RMO belegt niet en zet eventuele overtollige middelen op marginaal beter renderende rekeningen.

Er is een aanbestedingsbeleid op het gebied van tentoonstellingen en de vaste opstellingen. De schoonmaak- en automatiseringswerkzaamheden zijn Europees aanbesteed via Tendered. Beveiligingsinvesteringen zijn uitgesloten bij aanbesteding. Accountant Mazars benadrukte in de managementletter van 2018 de relevantie van deze wetgeving en adviseerde dit beleid te formaliseren en de aanbestedingsprocedures te integreren met het inkoopproces. Het aanbesteding- en inkoopbeleid zijn dientengevolge aangepast, omdat het RMO, vanwege de omvang van de besteding van publieke middelen, door de overheid is aangemerkt als aanbestedende dienst en gehouden aan Europese en nationale wet- en regelgeving op het gebied van aanbesteden.

Het RMO is financieel gezond. Dit is het gevolg van een jarenlang voorzichtig uitgavenbeleid, gepaard met een conservatieve begrotingsstrategie. De begroting is gebaseerd op de OCW-subsidies, bezoekersaantallen bij een matig bezochte wintertentoonstelling en zonder externe bijdragen die niet voor het boekjaar toegezegd zijn. Door de recente succesvolle winterexposities en regelmatige onvoorziene externe bijdragen, wordt de begroting sinds meerdere jaren overtroffen. Vanuit dit oogpunt is het enige gevaar voor de continuïteit een drastische verlaging van de bekostiging vanuit de erfgoedwet en/of subsidie uit de BIS.

De Museumvereniging stelde eind 2017 een richtlijn voor weerstandsvermogen op. Het bepalen van en het sturen naar de benodigde eigen vermogenspositie worden in deze notitie gezien als een onderdeel van een gezond financieel beleid. Voor de bepaling van deze positie wordt uitgegaan van de functies van het weerstandsvermogen. Dit zijn een bufferfunctie voor toekomstige exploitatierisico's aan de uitgaven- en/of inkomstenkant en een financieringsfunctie voor toekomstige vaste opstellingen.

Voor toekomstige exploitatierisico's hanteert het RMO een horizon van een jaar; het vermogen dient een jaar discontinuïteit in de exploitatie op te vangen. De praktische vertaling van dit uitgangspunt is de omvang van het een jaar lang derven van netto-inkomsten uit entree-, winkel- en horeca inkomsten. Het vereiste vermogen uit hoofde van deze functie wordt geraamd op €1 miljoen. De algemene reserve voorziet in deze functie van het vermogen.

Het RMO is voor de financiering van vaste activa, die zogenaamde gebruikerszaken betreffen, aangewezen op het eigen vermogen. Voorafgaand aan de vernieuwing van vaste opstellingen vanaf 2026 dient het vereiste vermogen uit hoofde van deze functie €4,4 miljoen te bedragen. Ultimo 2019 bedraagt het weerstandsvermogen voor deze functie circa €2,7 miljoen. De komende vijf jaar moet derhalve gemiddeld €300.000 per jaar aan het weerstandsvermogen toegevoegd worden.

Jaarrekening

De jaarrekening is te vinden op de website van het RMO. In dit jaarverslag wordt volstaan met de belangrijkste kengetallen.

Eigen vermogen

	31/12/2018	Dotatie	Onttrekking	31/12/2019
Algemene reserve	881.043	120.889	0	1.001.932
Bestemmingsfonds vaste presentatie	580.572	254.000	20.000	814.572
Bestemmingsfonds BGL	451.885	514.828	201.530	765.183
Bestemmingsfonds OCW	82.739	0	0	82.739
Totaal eigen vermogen	1.996.239	889.717	221.530	2.664.426

Liquiditeit en solvabiliteit

	2019	2018
Liquiditeit	7,8	4,4
OCW norm (laag risico) hoger dan	1,3	1,3
Solvabiliteit	28,6%	25,4%
OCW norm (laag risico) hoger dan	10%	10%

Eigen inkomsten

Minimumeis OCW	Doel	2016	2017	2018	2019
19,5%	35%	36,5%	63,7%	47,9%	53,8

Balans

	2019	2018
ACTIVA		
Materiële vaste activa	€852.469	€808.914
Vorraden	€104.246	€161.256
Vorderingen	€759.966	€876.593
Liquide middelen	€7.613.457	€6.014.072
Totaal vlottende en vaste activa	€9.330.137	€7.860.836
PASSIVA		
Algemene reserve	€1.001.932	€881.043
Bestemmingsreserves	€814.572	€580.572
Bestemmingsfonds OCW 2017 – 2021	€82.739	€82.793
Overige bestemmingsfondsen	€765.183	€451.885
Totaal eigen vermogen	€2.664.426	€1.996.239
Aankoopfonds	€2.143.944	€1.711.564
Groot onderhoud gebouw en installaties	€2.730.250	€1.833.451
Overige voorzieningen	€46.169	€93.134
Voorzieningen	€2.776.420	€1.926.585
Langlopende schulden	€663.703	€627.135
Kortlopende schulden	€1.081.644	€1.599.312
Totale passiva	€9.330.137	€7.860.836

Zaalverhuur, winkel en café

	2016	2017	2018	2019
Omzet zaalverhuur	€17.500	€29.897	€20.173	€41.290
Omzet winkel	€277.371	€410.655	€397.737	€381.539
Bruto marge winkel	50%	35%	36%	34%
Omzet café	€314.439	€416.990	€573.573	€498.995
Netto winst café voor RMO	€27.805	€74.442	€57.096	€33.069

De jaaronzet is exclusief de verkoop van Museumkaarten.

Bij zaalverhuur geldt als doel een jaarlijkse omzet van €30.000, met een groei van €10.000 in vier jaar tijd. Met de zalen biedt het RMO aantrekkelijk geprijsde vergader- en dinerfaciliteiten. De zaalinkomsten waren in 2018 wat lager, omdat veertig bevriende organisaties meedeelden in de viering van het 200-jarig bestaan. Onder het motto 'Vier het mee' kregen zij de entreezaal gratis aangeboden. Een aantal is gebleven en betaalt thans wel een tarief.

De verkoop van boeken is de belangrijkste kernactiviteit van de winkel. Het assortiment volgt de actualiteit, nieuw aanbod en de museale activiteitenagenda. Er wordt gezocht naar een evenwichtig assortiment, die de cultuur- en verzamelgebieden van het RMO belichten en de bezoeker verdieping biedt bij de museale activiteiten. De museumwinkel deed mee aan de Boekenweek, Week van de Klassieken, Maand van de Geschiedenis, Kinderboekenweek en de actie Geef een boek cadeau. Er zijn twintig boekpresentaties, waarvan vier voor kinderen, georganiseerd, in samenwerking met uitgeverij. Daarbij werden 579 nieuwe boeken verkocht met een omzet van bijna €16.000. De winkel ontwikkelde eigen merchandising. Het meest iconische winkelproduct is de RMO-nijlpaardknuffel, ontwikkeld in samenwerking met Pon Pon Toys.

Vanaf 2008 beheert het bedrijf Vermaat het café en neemt het de catering en banqueting (niet exclusief) op zich. Met Vermaat is in 2010 een tienjarig contract afgesloten. Het contract is gebaseerd op een wederzijdse samenwerking met een gelijke winst- en verliesdeling. Het resultaat bedroeg €33.069 voor het museum, aanmerkelijk lager dan de voorafgaande twee jaren, door hogere salarislasten vanwege ziekte. De omzet bedroeg bijna een half miljoen euro waarvan het RMO de helft in de jaarrekening opneemt.

De exploitatieovereenkomst liep eind 2019 af. In de loop van het jaar zijn er meerdere offertes ontvangen. De offerte van Vermaat Catering had de voorkeur, vooral vanwege de financiële vergoeding. Het RMO sloot dientengevolge een nieuwe vijfjarige exploitatieovereenkomst met Vermaat Catering af.

3.4 Bijdragen

Private fondsen

Er zijn, naast de fondsen op naam, private fondsen: een fonds voor opgravingen, voor bibliotheekaanwinsten, aankoop, restauratie en educatie. Ofschoon het uiteraard individuele donaties zijn, voelt het als een collectief mecenaat, in die zin dat de schenkers met elkaar delen dat het RMO zijn taken kan uitoefenen en versterken.

Elisabet Hussfonds

In 2016 doneerde Elisabet Huss een bedrag van €204.000, bedoeld voor aankoop van objecten en onderzoek naar de collectie. Uit dit fonds is €10.000 onttrokken voor de financiering van het klassieke amazonomachiereliëf. In 2019 doneerde mevrouw Huss een bedrag van €100.000, bedoeld voor aankoop van boeken. Hieruit is €10.000 onttrokken voor de aankoop van modern antiquarische boeken. Mevrouw Huss doneerde tevens €14.000 voor de aankoop van twee micromosaïeken.

Van der Schansfonds

In 2016 ontving het museum uit de erfenis van Marinus Willem van der Schans een bedrag van €100.000, bedoeld voor aankoop en restauratie van voorwerpen. Aan dit fonds is €10.000 onttrokken voor de financiering van het bovengenoemde reliëf.

Asklepiosfonds

In 2017 is een schenking ontvangen van €50.000 ten behoeve van de aankoop van Egyptische of Etruskische voorwerpen. De schenker van dit fonds, bekend bij het RMO, wil anoniem blijven. Er zijn geen onttrekkingen gedaan.

Eega van Asklepiosfonds

De schenker van het Asklepiosfonds schonk, eveneens in 2017, een bedrag van €150.000, ten behoeve van de aankoop van Griekse en Egyptische voorwerpen. Het fonds is opgedragen aan de voormalige echtgenote van de schenker. Er is €10.000 onttrokken voor de financiering van het klassieke reliëf.

Drs. W. Barreveldfonds

Mevrouw Barreveld schonk het museum in 2017 een bedrag van €10.000, bedoeld voor financiële ondersteuning van opgravingen, met een voorkeur voor steunverlening voor studentendeelname. Er is een bedrag van €3.157 besteed aan studentendeelname (reis- en verblijfkosten) ten behoeve van de opgraving in Jordanië.

Dhr. en mevr. Postmafonds

De heer en mevrouw Postma creëerden in 2017 dit fonds, dat bestaat uit een jaarlijkse periodieke schenking van €5.000, gedurende vijf jaar. Het fonds is bedoeld voor activiteiten op het gebied van prehistorische Noordzeearcheologie. Er zijn geen onttrekkingen gedaan.

Dhr. en mevr. Knoop-Kompierfonds

De heer en mevrouw Knoop-Kompier richtten in 2019 dit fonds op. Het betreft een jaarlijkse periodieke schenking van €2.000, gedurende tien jaar. Het fonds is bedoeld voor activiteiten in de breedste zin des woord op het gebied van antiek textiel.

Legaat - bijdragen particulieren

Dit betrof een bedrag van €22.758, opgebouwd uit particuliere donaties vóór 2017. Het bedrag is overgeheveld naar het Aankoopfonds particuliere schenkingen.

Aankoopfonds particuliere schenkingen

De toevoeging betrof voornamelijk het bovenstaande bedrag van €22.758. De overige toevoeging aan dit fonds betrof kleine donaties.

Restauratiefonds, bibliotheekfonds, opgravingsfonds

Aan de leden van de vriendenvereniging wordt sinds 2017 regelmatig gevraagd of zij het museum eenmalig of periodiek willen ondersteunen. Hen wordt gevraagd of zij hiervoor een specifieke doelstelling hadden. Vanuit deze actie zijn deze fondsen opgericht. Er zijn enkele toevoegingen vanuit periodieke schenkingen geweest.

Educatiefonds

Dit fonds is opgericht in het jubileumjaar 2018 voor donaties vanuit de vriendenvereniging. Er werd een gift ontvangen van €10.000, geschonken door een stichting die anoniem wenst te blijven. De gift is bedoeld voor educatieve activiteiten.

Legaat Gildemeester

Het legaat Gildemeester is door het Ministerie van Financiën in 2015 overgedragen. Dit betreft een bedrag van €174.952 dat is toegevoegd aan de fondsen op naam. Deze dotatie is niet vrij opneembaar, omdat volgens het testament uit 1928 alleen het rendement op het vermogen aangewend mag worden voor aankopen door het RMO. Er is een opneembaar bedrag van €32.196 aan opgebouwde rente beschikbaar. De rente is onderdeel van het Gildemeesterfonds.

Aankoop- en andere fondsen	31/12/2018	Toevoeging	Onttrekking	31/12/2019
Aankoopfonds	965.812	334.529		1.300.341
Aankoopfonds private schenkingen	0	35.795		35.795
Aankoopfonds schenkingen/donaties	15.304		15.304	0
Bibliotheekfonds private schenkingen	0	50		50
Educatiefonds private schenkingen	175	10.000		10.175
Opgravingsfonds private schenkingen	0	2.108		2.108
Restauratiefonds private schenkingen	0	1.184		1.184
Fondsen op naam	730.448	121.000	57.157	794.291
Asklepiosfonds	50.000			50.000
Dhr. en mevr. Kompier-Knoopfonds	0	2.000		2.000
Dhr. en mevr. Postma-Boschfonds	9.300	5.000		14.300
Dhr. van der Schansfonds	100.000		10.000	90.000
Drs. W. Barreveldfonds	10.000		3.157	6.843
Eega van Asklepiosfonds	150.000		10.000	140.000
Elisabet Hussfonds	204.000	114.000	34.000	284.000
Gildemeesterfonds	207.148			207.148
Totaal	1.711.564			2.143.944

BankGiro Loterij

Het RMO ontvangt een jaarlijkse bijdrage van €200.000. Tevens ontving het RMO €289.633 uit het geormerkt werven. Van de bijdragen worden aankopen gedaan, restauratieprojecten gerealiseerd, vaste opstellingen vernieuwd en wintertentoonstellingen ondersteund. De basis van het museale werk wordt hierdoor geschaagd. Zonder de BankGiro Loterij was de vernieuwing in de afgelopen acht jaar van alle opstellingen onmogelijk geweest. In 2019 is €75.000 besteed aan de aankoop van een klassiek reliëf (zie elders in dit jaarverslag). Er is €50.000 gebruikt ter financiële dekking van de Cyprustentoonstelling. Tot slot is er €76.530 ingezet voor een derde conservator ten behoeve van de restauratie van gipsen beelden en mummiekisten, voor een glasrestauratieproject en voor externe werkzaamheden betreffende de digitalisering van glasnegatieven. Het niet uitgegeven deel is toegevoegd aan het bestemmingsfonds BankGiro Loterij. Resterende middelen uit het partnerschap die vóór 2017 zijn opgebouwd, zijn eveneens overgeheveld naar dit fonds.

Een BankGiro Loterij fonds van €25.195 dat op de balans stond als een aankoopfonds is in zijn geheel overgeheveld naar het Bestemmingsfonds BGL. Het doelfonds is hiermee opgeheven. Het bestond uit een restantbudget uit het project MuseumMaandag, dat tussen 2011 en 2014 is uitgevoerd. In 2015 mocht het resterende budget, na toestemming van de loterij, worden overgeheveld naar de aankoopfondsen.

Het RMO is verheugd dat het aantal geormerkte loten zich stabiliseerde. De BankGiro Loterij en het museum maakten

zich hier hard voor, door werving in het RMO en de inzet van een televisiespot. Het museum neemt de BankGiro Loterij in de publiciteit zoveel mogelijk mee. Posters en persberichten worden vooraf afgestemd. Het RMO voorzorg de BGL van relevante informatie en profiteerde van aandacht in de mediakanalen van de BGL, zoals Koffietijd. De teams van beide partijen vonden elkaar op het gebied van activiteiten, die door een soepele samenwerking een succes voor de deelnemers zijn geweest. Het gebruik van de BGL-kaart neemt jaarlijks toe. Het RMO is verheugd dat de vergoeding op een hoger niveau ligt dan de uitkering van de Museumkaart.

Vriendenvereniging RoMeO

Jaar	2016	2017	2018	2019
Leden	1.263	1.313	1.409	1.422

Vriendenvereniging RoMeO stelt zich ten doel mensen die geïnteresseerd zijn in archeologie en het museum nader tot elkaar te brengen. De vereniging gaf tweemaal een magazine uit, organiseerde tien lezingen, verzorgde acht digitale nieuwsbrieven en tweemaal een vriendenbrief per post. Er is een nieuw logo ontworpen, dat gebruikt is voor een nieuwe wervingsflyer en een nieuwe vriendenpas. De vereniging, met een zelfstandig bestuur onder voorzitterschap van Fik Meijer, heeft €140.898 gereserveerd voor ondersteuning van het museum.

3.5 Codes

Het toepassen van de Fair Practice Code wordt door het Ministerie van OCW in de periode 2021/2024 als subsidievoorwaarde opgenomen. Het museum heeft een reflectie op deze code geschreven, die eenmalig in dit jaarverslag is opgenomen als Bijlage II. Veel aspecten uit deze code past het RMO reeds toe. Een enkele aanbeveling is niet relevant. Aandachtspunten in de komende jaren zijn duurzaamheid, inclusiviteit en werkbelasting.

Culturele Diversiteit

Het RMO heeft de overtuiging dat betrouwbare en regelmatige overdracht van kennis en uitwisseling over oude culturen uit het Midden-Oosten, Noord-Afrika en het Mediterrane gebied leiden tot structurele partnerschappen, een groeiend aantal bezoekers met een (niet)-westerse migratie achtergrond en een beter begrip van de archeologische wereld uit deze gebieden bij de Nederlandse bezoeker. Dit verrijkt de positie van het RMO als verhalenverteller van cultuurhistorische gebeurtenissen én als schakel in het publieke domein.

In maart is instemming verkregen van de ondernemingsraad en de raad van toezicht op het beleid inzake culturele diversiteit. Het beleidsplan was al integraal opgenomen in het jaarverslag 2018. De situatie in 2018 was dat het RMO op het gebied van culturele diversiteit ruime ervaring in de programmering en samenwerking met partners heeft en streeft naar het handhaven hiervan. Op het gebied van personeel en publiek is deze concretisering er nog niet voldoende.

14% van het personeel heeft een (niet)-westerse migratie-achtergrond, waarvan een derde volgens de CBS-definitie een niet-westerse persoon met een migratie-achtergrond wordt genoemd. Het streven is om in 2024 een personeelsbestand te hebben, waarin het aantal medewerkers met een migratie-achtergrond gegroeid is. Het RMO maakt bij die beoogde groei geen onderscheid in geslacht, leeftijd en migratieachtergrond. Dit streven geldt evenzeer voor stagiairs en vrijwilligers. In de raad van toezicht geraken tussen 2020 en begin 2021 vier leden aan het einde van hun statutaire termijn. De raad realiseerde zich dat er daarmee een aanleiding is om het gehele profiel te toetsen aan de principes van de code. Een nieuw profiel is vastgesteld en vervolgens is aan wervingsbureau Van der Laan de opdracht gegeven geschikte kandidaten te zoeken. Dit proces wordt in 2020 voltooid.

Op het gebied van programmering over onderwerpen uit de archeologie en cultuurhistorie van het Midden-Oosten en het Mediterrane gebied is het aanbod groot. Er zijn veertien (middel)grote en achttien kleine exposities georganiseerd tussen 2008 en 2019. In de collectie is de culturele diversiteit intrinsiek aanwezig. Met 58.000 voorwerpen uit Noord-Afrika, het Midden-Oosten en het Mediterrane gebied zijn er veel verhalen te vertellen. Het museum zet dit beleid met evenwichtige aandacht voor alle verzamelgebieden voort en zal met regelmaat onderwerpen uit het Midden-Oosten en Noord-Afrika programmeren, met hieraan gekoppeld nevenactiviteiten, zoals een Midden-Oosten cultuurmarkt, een symposium over illegale handel uit het Midden-Oosten, lezingen met gastsprekers uit landen van herkomst en avonden in samenwerking met relevante vakgroepen en ambassades. Dit jaarverslag vermeldt elders de activiteiten, die in 2019 gehouden zijn.

Jaar	Tentoonstellingen (groot)	Herkomst objecten
2019	Cyprus - Eiland in beweging	Cyprus, Egypte, Nabije Oosten
2021	Keizer Domitianus	Italië
2021	Megalitische tempels in Malta	Malta
2022	Byblos - Stad van Phoeniciërs	Libanon, Egypte, Tunesië

Jaar	Tentoonstellingen (middel)	Verzamelgebied
2020	Textiel uit Egypte	Egypte
2020	The walking dead	Egypte

Naast structurele partners voor de opgravingen in Egypte en Jordanië zijn er incidentele samenwerkingsverbanden, zoals met het Nationaal Museum in Beiroet voor een tentoonstelling over de Phoenische stad Byblos (2022). Hier geldt dat kennisdeling en uitwisseling voorop staan, inzake het leveren van tegenprestaties voor het verkrijgen van bruiklenen. Dit is een vorm van internationale samenwerking op het gebied van het bevorderen van culturele diversiteit. Dit geldt ook voor een museologisch project met het Institut National de Patrimoine (Tunis), waarbij er met studenten uit Nederland en Tunesië wordt samengewerkt om een klein museum in Kerkouan te vernieuwen.

Bij schoolpartners draait het met name om de relatie met vmbo-scholen en primair onderwijs, waar de kans groter is dat er verhoudingsgewijs meer leerlingen met een niet-westerse migratieachtergrond deelnemen aan de museumlessen, dan bij gymnasia. Het RMO kan en wil dit niet exact meten. Enkele nieuwe initiatieven zijn het project Verborgen Verleden (zie educatieve paragraaf) en het aanpassen van programma's voor 1 havo/vwo aan 2 en 3 vmbo. Er ligt, maar dat heeft een aanloop nodig, een terrein braak op het gebied van aanbod voor mbo- en hbo-leerlingen, waar het percentage niet-westerse leerlingen bovengemiddeld is ten opzichte van gymnasia, het atheneum en relevante universitaire studies.

Op het gebied van publiek met een (niet)-westerse afkomst zijn twee groepen te onderscheiden. Zij die in Nederland wonen en zij die toerist zijn. Het vaststellen van het huidige percentage Nederlandse en buitenlandse bezoekers met een niet-westerse achtergrond is niet te doen. Het kassasysteem maakt hier geen onderscheid in. Handmatig turven van bezoekers met een migratieachtergrond is onwenselijk. Een gering percentage bezoekers heeft een niet-westerse achtergrond. Het blijft een buikgevoel om te kunnen constateren of het aantal groeit. Wil het groeien, dan brengt dit kosten en personele inspanningen mee, naast gerichte doelgroepcommunicatie.

Bij het bezoek van schoolklassen geldt grosso modo hetzelfde als bij het volwassen publiek. Er wordt niet geturfd hoeveel kinderen uit een schoolklas een niet-westerse migratieachtergrond hebben. Dit is een ongewenste situatie. Het aanbod kan zo samengesteld worden dat er in potentie meer kinderen met een niet-westerse afkomst het RMO bezoeken.

3.6 Bericht uit de raad van toezicht

De raad van toezicht houdt integraal toezicht op het beleid, op de algemene gang van zaken en op de continuïteit. Daarbij zijn de relevante wetgeving, de statuten, de Code Culturele Diversiteit, de Governance Code Cultuur en de Fair Practice Code leidend. Het toezicht omvat de realisatie van de strategische doelstellingen, de opzet en de werking van de planning en controlecyclus, het risicomanagement en de naleving van wet- en regelgeving, waaronder de subsidievoorwaarden. De raad onderscheidt drie rollen; de toezichtrol, de werkgeversrol en de adviesrol.

De raad kent een remuneratiecommissie en een auditcommissie. In de raad is de kennis en ervaring vertegenwoordigd die nodig zijn voor goed toezicht. Het beleid en de concretisering ervan maken deel uit van de informatie die de directeur verstrekt, naast financiële prognoses en managementrapportages. De raad vergaderde viermaal.

Op de agenda stonden naast de reguliere punten, die zijn opgenomen bij de reflectie op de Governance Code Cultuur, de volgende aandachtspunten:

- De regie op huisvestingszaken, zoals het meerjarig onderhouds- en investeringsplan.
- De definitie van het weerstandsvermogen, zoals opgesteld door de Museumvereniging.
- De actiegroep Stichting Vrijstaat Land van Ravenstein, die het zwaard uit het vorstengraf terug naar Oss wil halen en de reactie van het RMO.
- Kritiek op de veronderstelde Leidse samenstelling van de raad, schriftelijk geuit door een externe.
- Het rapport werkdruk/werktevredeheid en het overleg met de ondernemingsraad hierover.
- De aanmelding voor het CBF-keurmerk en de mogelijke extra administratieve lasten.
- Het instemmen met het beleid betreffende culturele diversiteit.
- Informatie over twee objecten, met een mogelijk niet deugdelijke herkomst.
- Een advies aan de directeur over back-up procedures.
- De uitgangspunten van het Cultuurbeleid 2021/2024, op grond van een ministeriële brief en de advisering door de Raad voor Cultuur over het cultuurstelsel.
- Naar aanleiding van een zelfevaluatie was er een wens tot verbreding van de informatievoorziening. Dit gebeurde door medewerkers in de vergadering uitleg te laten geven over het concept van de Cyprustentoonstelling, het bibliotheekbeleid en de werkzaamheden in de meldkamer.
- De reactie van cateraar Vermaat op de opzegging van het huurcontract per 1/1/2020.
- De mededeling van het ministerie van OCW dat de minister gehoord wil worden bij het benoemen van nieuwe raadsleden. Besloten is hiernaar te handelen en de statuten bij de eerst volgende wijziging ook op dit punt aan te passen.
- Een overzicht van de fondsen op naam, toekomstige erfenissen en periodieke schenkingen.

Samenstelling raad van toezicht per 31/12/2019

	Dr. mr. Maarten W.B. Asscher	Drs. Sander P. van den Eijnden	Mr. Erna Kortlang	Prof. dr. Ineke Sluiter	Marc van den Tweel	Prof. dr. Miguel John Versluys
Functie in raad	Lid	Voorzitter, lid remuneratiecommissie	Lid, auditcommissie, remuneratiecommissie, contactpersoon OR	Lid, benoemingscommissie raadsleden	Lid, auditcommissie, benoemingscommissie nieuwe raadsleden	Lid
Functie in samenleving	Zelfstandig	Voorzitter college van bestuur Hogeschool Leiden	Notaris Teekens Karstens advocaten en notarissen	Hoogleraar Griekse taal & cultuur Universiteit Leiden	Algemeen directeur Natuur monumenten	Hoogleraar klassieke en mediterrane archeologie Universiteit Leiden
Aantreden	09/03/2012	13/06/2013	09/03/2012	28/03/2013	02/12/2016	13/12/2019
Eerste termijn	09/03/2016	13/06/2017	09/03/2016	28/03/2017	02/12/2020	13/12/2023
Tweede termijn	09/03/2020	13/06/2021	09/03/2020	28/03/2021	02/12/2024	13/12/2027
Competentie 1	Cultuur en geschiedenis	Bestuur publieke organisaties	Notariële kennis	Griekse en Latijnse taal en cultuur, educatie	Communicatie, marketing en fondsenwerving	Archeologie
Competentie 2	Ondernemerschap en beleid	Hoger onderwijs / Educatie	Netwerk Leidse ondernemers	Verbinding met Faculteit Geesteswetenschappen Universiteit Leiden	Bestuur, toezicht en organisatieontwikkeling	Verbinding met Faculteit der Archeologie, Universiteit Leiden
Relevante nevenfunctie	Voorzitter Jury Martinus Nijhoff Vertaalprijs	Voorzitter dagelijks bestuur Netherlands House for Education and Research (Neth-er).	Voorzitter raad van toezicht Stadspodia Leiden	Vicepresident KNAW	Bestuurslid, Nationale Monumentenorganisatie	Lid commissie wetenschappelijke bestedingen LUF
Relevante nevenfunctie	Lid Academie De Gouden Ganzenveer		Cultuurfonds Leiden	Lid adviescommissie beurzen Prins Bernhard Cultuurfonds	Lid raad van toezicht Kasteel De Haar	Lid Academia Europaea
Relevante nevenfunctie	Bestuurslid Stichting Leerstoel Nederlands Klassiek Verbond			Lid paleiscommissie Paleis op de Dam	Bestuurslid, Platform Goede Doelen Loterijen	

Bijlage I: De Governance Code Cultuur

De raad van toezicht en de directeur passen deze code toe sinds 2013. Soms wordt afgeweken van een aanbeveling uit de code. Aard en omvang van de organisatie of aanwezige kennis en ervaring leveren hiervoor de motieven. De raad agendeert de code jaarlijks en bekijkt of verbeteringen wenselijk zijn.

1. De organisatie realiseert haar maatschappelijke doelstelling door culturele waarde te creëren, over te dragen en/of te bewaren.

- De medewerkers zijn bekend met de missie en doelstellingen en dragen hieraan bij. Het RMO hanteert het uitgangspunt dat alle uitingen en producties passen bij de kernwaarden authentiek, initiatiefrijk en betrouwbaar.
- Duurzaamheid in materiaalgebruik, energiebesparing, gebruik van fair chain en milieuvriendelijke producten en hergebruik van materialen is het streven.
- Artistieke integriteit speelt in zoverre een rol, dat het -conform de code- gekoppeld wordt aan vakinhoudelijke integriteit op het gebied van collectiebeheer en presentatie.
- Het RMO hanteert een kostenbewuste strategie, strikte begrotingsprincipes en een lean and mean organisatie in een open cultuur.
- Bij medefinanciering door private en publieke fondsen hanteert het RMO de stelregel, in afwijking van de code, dat bij een exploitatieoverschot de middelen niet gereserveerd worden voor het eigen vermogen. Het museum is van mening dat projectoverschotten, tenzij andersluidende afspraken worden gemaakt, terug vloeien naar de betreffende fondsen.
- De maatschappelijke omgeving van het RMO is divers, zowel in stakeholders (lokaal, nationaal, internationaal) als in bezoek (70% van buiten Zuid Holland, 30% jeugdigen).
- Op het gebied van culturele diversiteit is, in lijn met het beleid, de werving- en selectieprocedure aangepast.
- Het museum past de Fair Practice Code toe en de raad onderschrijft deze code. Vanaf één oktober worden er stagevergoedingen gegeven. Aandachtspunten voor 2020 zijn: daadwerkelijke acties op het gebied van diversiteit en inclusiviteit, een groter accent leggen op duurzaamheid en aandacht voor overbelasting van werknemers.
- Het RMO is erkend als goed doel en ontving het CBF keurmerk.

2. De organisatie past de principes van de Code toe en licht toe hoe zij dat heeft gedaan. De organisatie volgt de aanbevelingen op en wijkt hier alleen gemotiveerd van af.

- De stichting Rijksmuseum van Oudheden heeft sinds de verzelfstandiging in 1995 een raad van toezicht-model en handhaaft dit besturingsmodel. Op de ANBI-pagina op de site wordt het bestuursmodel toegelicht.
- Het museum heeft 85 medewerkers, verdeeld over 58 fte.
- De raad heeft ingestemd met deze reflectie op de code, geschreven door de directeur, en het functioneren van de code in maart 2020 geëvalueerd.
- Het jaarverslag en de jaarrekening worden op de website geplaatst, inclusief de reflectie op deze code.
- Het belonings- en vergoedingsbeleid en de hoogte daarvan, voor zowel de directeur als de toezichthouders, is in de jaarrekening opgenomen.

3. Bestuurders en toezichthouders zijn onafhankelijk en handelen integer. Zij zijn alert op belangenverstreming, vermijden ongewenste belangenverstreming en gaan op een transparante en zorgvuldige wijze om met tegenstrijdige belangen.

- Het RMO verstrekt aan raadsleden en de directeur geen persoonlijke leningen en zakelijke garanties.
- In de jaarrekening worden maximaal drie relevante nevenfuncties van raadsleden vermeld. Overige nevenactiviteiten zijn zichtbaar via hun LinkedIn-profielen.
- Alle nevenfuncties van de directeur zijn in het jaarverslag opgenomen.
- Voor het aangaan van nevenfuncties door de directeur wordt toestemming aan de raad gevraagd. Dit was niet aan de orde. De raad besloot in 2015 dat de directeur twee betaalde nevenfuncties mag vervullen. In 2019 betrof dit het lidmaatschap van het bestuur van het VSB-Vermogensfonds. Andere nevenfuncties zijn onbezoldigd.
- Voor het aangaan van nieuwe nevenfuncties door raadsleden bij andere organisaties wordt geen toestemming aan de raad gevraagd. De raad acht deze aanbeveling in relatie tot het RMO niet opportuun.
- De raad vergewiste zich van de onafhankelijkheid van zijn leden. De nevenfuncties van de directeur en de raad van toezicht zijn in 2019 nagegaan. Dit leidde tot een lijst van mogelijk verbonden partijen, waarbij geen ongewenste of tegenstrijdige belangenverstreming is geconstateerd.

- In de raad heeft geen voormalig RMO-directeur zitting. In de statuten is vastgelegd dat zulks twee jaar na het vertrek van de directeur mogelijk is. Dit is een afwijking van code. De raad volgt de aanbeveling voor een vierjaarstermijn op.

4. Bestuurders en toezichthouders zijn zich bewust van hun eigen rol en de onderlinge verdeling van taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden en handelen daarnaar.

- De directeur is verantwoordelijk voor de organisatie en is in- en extern duidelijk over de taken, bevoegdheden en werkwijze.
- De directeur vergaderde vier keer met de ondernemingsraad.
- Er is een door de raad vastgesteld directiereglement.
- De directeur overlegt wekelijks met de leden van het managementteam. Belangrijke beslissingen worden in de MT-notulen vastgelegd.
- Majeure strategische MT-besluiten en beleidsbeslissingen worden, conform de statuten, voor accordering aan de raad voorgelegd, met de nadruk op het onderkennen en beheersen van risico's.
- De beschrijving van het risicomangement is eenmalig opgenomen in het jaarverslag van 2018.
- De bezoldiging van de directeur is conform de Wet Normering Topinkomens. Hij heeft een contract voor onbepaalde tijd. Zijn bezoldiging wordt vermeld in de jaarrekening.
- De raad beslist over benoeming, beoordeling, bezoldiging, schorsing en ontslag van de directeur.
- De remuneratiecommissie besprak met de directeur zijn functioneren.
- De directeur vraagt regelmatig individueel advies aan de leden van de raad.
- Toezichthouders treden bij openingen van tentoonstellingen op als ambassadeur. In uitzonderlijke gevallen en bij afwezigheid van de directeur representeren zij de organisatie bij activiteiten.
- Er is een raad van toezichtreglement waarin de onderlinge portefeuilleverdeling, de werkwijze, de omgang met de directeur en de handelwijze bij tegenstrijdige belangen zijn opgenomen.

- Het lid Kortlang is contactpersoon voor de ondernemingsraad. Tezamen met de voorzitter overlegde zij tweemaal met de ondernemingsraad.
- De leden Kortlang en Van den Tweel vormen de auditcommissie. De auditcommissie kent een reglement.

5. Het bestuur is verantwoordelijk voor de algemene en dagelijkse leiding, het functioneren en de resultaten van de organisatie.

- De directeur handelt bij het vervullen van zijn taken vanuit het hoofddoel als stichting (het behouden, beheren en ontsluiten van een rijkscollectie) én vanuit de doelen die gesteld zijn om de maatschappelijke inbedding vorm te geven (centraal podium van de oudheid, leeromgeving, verleden en heden binden).
- De directeur is verantwoordelijk voor de verhouding met subsidieverstrekkers, sponsors, particuliere schenkers en publieke en private fondsen.
- De directeur voerde het jaarlijkse monitorgesprek met het ministerie van OCW.
- Er is één bestuurder. In het managementteam zijn taken en verantwoordelijkheden verdeeld. Het hoofd financiën en bedrijfsvoering is volledig tekenbevoegd.

6. Het bestuur gaat zorgvuldig en verantwoord om met de mensen en de middelen van de organisatie.

- Nieuwe wet- en regelgeving worden door het bestuur nageleefd en toegepast.
- De directeur legde het jaarplan 2020 ter goedkeuring aan de raad voor en lichtte de vorderingen en afwijkingen over het jaarplan 2019 toe.
- De directeur legde een jaarbegroting ter goedkeuring aan de raad voor en gaf tweemaal een financiële prognose.
- Het managementteam heeft een integriteitsplan met daarin afspraken over de ethische code van de ICOM, nevenwerkzaamheden, het melden van financiële belangen, een procedure ongewenst gedrag, declaratieregeling, klokkenluidersregeling, communicatie met pers, omgang met geschenken en giften en omgang met internet en sociale media. Dit document is in de raad vastgesteld.
- Er is een interne en een externe vertrouwenspersoon.

- Het bestuur volgt voor de honorering het beloningsbeleid uit de cao en het AWWN-functiehuis. Bij discussie over de inschaling wordt de functie opnieuw gewogen. Dit is bij twee functies gebeurd.
- 7. De raad van toezicht voert zijn toezichthoudende, adviserende en werkgeversrol op een professionele en onafhankelijke wijze uit.**
- De raad kent vaste onderwerpen die tot het toezicht behoren, zoals realisatie van doelstellingen en resultaat-afspraken met OCW, strategie, risicobeheer, bedrijfsvoering, huisvesting en financieel beleid. Onderwerpen op het gebied van personeelsbeleid, medezeggenschap, diversiteit, duurzaamheid, integriteitsbeleid komen indien actueel aan de orde.
  - De raad ziet toe op de relatie met publieke en private partijen. Het contact met hen is een taak van de directeur. De raad kan hierbij betrokken worden.
  - Ieder lid heeft voldoende tijd voor de vervulling van zijn functie. Er is geen frequente afwezigheid geconstateerd.
  - Op de managementrapportage n.a.v. de interim-controle van Mazars leverde de directeur commentaar. Deze rapportage is in de raad besproken.
  - De accountant brengt eenmaal per jaar verslag aan de raad uit van zijn bevindingen, voorafgaand aan het vaststellen van de jaarrekening. De raad bevroeg hem op 27 maart 2020 over de getrouwheid van de jaarrekening 2019.
  - De directeur stelde de beloning voor de accountant vast.
  - De directiesecretaresse droeg zorg voor ondersteuning voor de raad.
  - De voorzitter bereidde met de directeur de agenda voor, leidde de vergaderingen, zorgde voor zorgvuldige besluitvorming en zag toe op het functioneren van de raad.
  - De voorzitter organiseerde een zelfevaluatie van de raad met het oog op het functioneren, het nieuwe profiel en de gewenste diversiteit in de toekomstige samenstelling.
  - Een verslag van de raad maakt deel uit van het jaarverslag en deze jaarrekening. De raad vergaderde vier keer en liet zich leiden door het culturele, economische en maatschappelijke belang van het museum.

8. De raad van toezicht is verantwoordelijk voor zijn samenstelling en waarborgt daarbij deskundigheid, diversiteit en onafhankelijkheid.

- De raad bestaat sinds december 2019 uit zes leden, statutair mogen dit er zeven zijn.
- Prof. dr. Miguel John Versluys, hoogleraar klassieke en mediterrane archeologie aan de Universiteit Leiden, is benoemd tot raadslid.
- De statutaire zittingstermijn voor de leden is tweemaal een periode van vier jaar.
- Het gefaseerde openbaar rooster van aftreden is in het jaarverslag, in de jaarrekening en op de website opgenomen.
- Er is een profielschets voor de raad als geheel vastgesteld, die recht doet aan de toezichthoudende, adviserende en werkgeversrol en ingaat op de gevraagde deskundigheid, diversiteit en onafhankelijkheid. Dit is gebeurd omdat in 2020 en 2021 vier leden aan het einde van hun statutaire termijnen geraken.
- Het bureau Van der Laan & Co is in de hand genomen om de raad bij te staan bij het zoeken en benaderen van potentiële nieuwe raadsleden. Er is een transparante wervingsprocedure gestart, waarbij de nieuwe vacatures zijn gecommuniceerd via LinkedIn en de website.
- Het beleid inzake de vergoeding voor de toezichthouders is opgenomen in de jaarrekening. De jaarlijkse vergoeding bedroeg €3.880 voor het lidmaatschap en €5.820 voor het voorzitterschap. De vergoeding is 20% van het WNT-maximum voor toezichthoudende leden en de voorzitter.
- Over een introductieprogramma voor nieuwe leden worden bij toekomstige benoemingen nadere afspraken gemaakt.
- De toezichthouders zijn in staat het algemeen, artistiek en zakelijk beleid op hoofdlijnen te beoordelen.
- Ieder lid beschikt tenminste over twee competenties en draagt daardoor met eigen deskundigheid bij aan de kennis en expertise waarover de raad moet beschikken.

Bijlage II: Fair Practice Code

Het Rijksmuseum van Oudheden (RMO) onderschrijft de Fair Practice Code. Met in achtneming van de onderschreven Governance Code Cultuur en de Code Culturele Diversiteit reageert het museum onderstaand middels het principe 'pas toe of leg uit' op de aanbevelingen. Het RMO herhaalt onderstaand niet hetgeen reeds beschreven is in de reflectie op de GCC en de CCD.

Tegenover werk staat een eerlijke vergoeding

- Het RMO volgt de museum cao.
- Het opleidingsbudget is 1% van de jaarlijkse loonsom. Er is een opleidingsbeleid. Opleidingen kunnen ook gevolgd worden door medewerkers met een tijdelijk contract.
- Freelance medewerkers worden eerlijk en marktconform betaald.
- Freelance medewerkers en ingehuurde bedrijven behouden hun auteursrecht. Auteursrechtvergoedingen voor eventuele exploitatie-overeenkomsten worden contractueel vastgelegd.
- Met ingang van 1/10/2019 is het stagebeleid aangepast. Stagiairs ontvangen sindsdien een vergoeding van €500 per maand, inclusief reiskosten. Het aantal maanden is gemaximeerd op zestig per jaar.
- Vrijwilligers ontvangen, indien relevant, een reiskostenvergoeding. Met vrijwilligers worden beoordelingsgesprekken gevoerd. De optelsom van de inzet van alle vrijwilligers is 4,5 FTE per jaar, afgezet tegen 58,5 FTE betaalde werknemers.
- Vrijwilligers en stagiairs verdringen geen bestaande arbeidsplaatsen met hun werkzaamheden. Bij twijfelgevallen is instemming van de ondernemingsraad nodig.
- Bij pitches wordt professionele arbeid van de deelnemers vergoed. Prijsvragen kent het RMO niet. Het RMO probeert pitches tot een minimum te beperken en gaat hier toe over als het aanbestedingsbeleid en de hoogte van het budget dit vereist, bijvoorbeeld bij de vormgeving van vaste opstellingen. Betaalde pitches kwamen doorgaans voor bij de vormgeving van tentoonstellingen. Het museum kiest thans een vormgever op basis van eerdere ervaringen en producties van de vormgever, artistieke kwaliteit of/ en op basis van generieke bureaupresentaties.
- Indien aan de orde vergoedt het RMO kunstenaars conform de regeling van het Mondriaan Fonds. Het museum is, door de aard van zijn collectie, terughoudend in het aankopen van werk van kunstenaars.
- Het RMO draagt via zijn lidmaatschap van de Museumvereniging bij aan 'een sterk veld', aan 'financiering van het collectief', aan een 'verantwoord marktgedrag' en aan gezamenlijke belangenbehartiging.

Transparantie

- Met ingang van 2020 is het RMO voornemens onderaanemers te vragen hun reflectie op de Fair Practice Code te verstrekken.
- Het RMO plaatst sinds 2010 de jaarrekening en het jaarverslag op de eigen website. De Governance Code Cultuur, de Code Culturele Diversiteit, het profiel van de raad van toezicht en deze Fair Practice Code maken daar

onderdeel van uit. Er wordt verantwoording afgelegd over activiteiten en handelingen in het betreffende jaar in relatie tot de diverse codes.

- Het RMO is een oudheidkundig museum waarbij moderne of hedendaagse kunst incidenteel getoond wordt als reflectie op het verleden. Deze aandacht voor receptie-geschiedenis, meer inhoudelijk dan op artistieke overwegingen gebaseerd, is te lezen in dit jaarverslag.

Duurzaamheid

- In het opleidingsbeleid is beschreven welke ruimte er tot ontwikkeling van medewerkers is. Dat behelst het bevorderen van de kwaliteit van het eigen werk, het creëren van interne mobiliteit om doorstroming te bevorderen alsmede het bieden van opleidingen die medewerkers kansen bieden op de arbeidsmarkt.
- Directeur en ondernemingsraad stelden een rapport over werkdruk en werktevredenheid vast. Hierin staan vele actiepunten waaronder het nemen van maatregelen om mentale en fysieke overbelasting te voorkomen.
- Er wordt geproduceerd met het oog op de kwaliteit en de langere termijn. Vaste opstellingen hebben een levensduur van circa 15 jaar. Bij tentoonstellingen is hergebruik van materiaal een belangrijk aandachtspunt.

Diversiteit

- De reflectie op inclusiviteit en diversiteit en het handelen dienaangaande is beschreven in de reactie van het RMO op de Code Culturele Diversiteit. Dat geldt voor de factoren publiek, personeel, programmering en partners.
- Het RMO implementeert de Code Culturele Diversiteit in de eigen organisatie en is bereid met 'het veld' in gesprek te gaan om van andere organisaties te leren.

Vertrouwen

- De code stelt dat "er ruimte moet zijn voor maatwerk, bijvoorbeeld op het gebied van gestelde subsidie-eisen en bedrijfsdoelen. Tevens moet "er balans zijn tussen transparantie/bureaucratie enerzijds en het belang van de individuele instelling anderzijds". Het RMO onderschrijft dit en ervaart dit in wereld van publieke en private fondsen, inclusief het Ministerie van OCW.
- In het jaarverslag en de jaarrekening wordt verantwoording afgelegd over de geleverde kwaliteit, getoetst aan de begrippen vakmanschap, vernieuwing en oorspronkelijkheid.
- Het RMO gaat op zorgvuldige wijze om met representatie en vermelding, door toezicht op eigenaarschap, bronvermelding en rechtenafdracht. Dat gebeurt middels contractafspraken, middels publicaties in analoge en digitale media, in colofons en aftitelingen.
- Indien relevant bij het afwikkelen van geschillen (tot en met 2019 niet voorgekomen) zoekt het museum aansluiting bij de geschillencommissie auteurscontractenrecht en/of mediation.

Bijlage II: Inkomende bruiklenen

Reg.nr.	Instelling	Plaats	Tentoonstelling	Aantal
2019/01	Privécollectie	Leiden	Paestum ervaren	1
2019/02	Universiteitsbibliotheek Gent	Gent	Paestum ervaren	2
2019/03	Universiteitsbibliotheek Leiden	Leiden	Paestum ervaren	14
2019/04	Universiteitsbibliotheek UvA	Amsterdam	Paestum ervaren	2
2019/05	Koninklijke Bibliotheek	Den Haag	Paestum ervaren	1
2019/06	Nationaal Archief	Den Haag	Paestum ervaren	7
2019/07	Nederlands Fotomuseum	Rotterdam	Paestum ervaren	6
2019/08	Privécollectie	Parijs	Paestum ervaren	1
2019/09	Rijksmuseum Amsterdam	Amsterdam	Paestum ervaren	9
2019/10	Archeologische Dienst Alkmaar	Alkmaar	Middeleeuwse tuinen	8
2019/11	Archeologie Amsterdam	Amsterdam	Middeleeuwse tuinen	30
2019/12	Rijksmuseum Amsterdam	Amsterdam	Middeleeuwse tuinen	29
2019/13	Museum Mayer van den Bergh	Antwerpen	Middeleeuwse tuinen	3
2019/14	Stad Antwerpen	Antwerpen	Middeleeuwse tuinen	3
2019/15	Archeologisch Depot Noord-Holland	Castricum	Middeleeuwse tuinen	3
2019/16	Archeologie Gorinchem	Gorinchem	Middeleeuwse tuinen	1
2019/17	Archeologie Delft	Delft	Middeleeuwse tuinen	12
2019/18	Kunstmuseum Den Haag	Den Haag	Middeleeuwse tuinen	7
2019/19	Koninklijke Bibliotheek Den Haag	Den Haag	Middeleeuwse tuinen	5
2019/20	Stadsarcheologie Haarlem	Haarlem	Middeleeuwse tuinen	3
2019/21	Museum Boerhaave	Leiden	Middeleeuwse tuinen	7
2019/22	Erfgoed Leiden	Leiden	Middeleeuwse tuinen	8
2019/23	Naturalis Biodiversity Center	Leiden	Middeleeuwse tuinen	1
2019/24	Universiteitsbibliotheek	Leiden	Middeleeuwse tuinen	8
2019/25	Gemeente 's-Hertogenbosch	's- Hertogenbosch	Middeleeuwse tuinen	5
2019/26	Museum Boijmans van Beuningen	Rotterdam	Middeleeuwse tuinen	1
2019/27	Wereldmuseum Rotterdam	Rotterdam	Middeleeuwse tuinen	2
2019/28	Natuurmuseum Brabant	Tilburg	Middeleeuwse tuinen	12
2019/29	Rijksmuseum Het Catharijneconvent	Utrecht	Middeleeuwse tuinen	3
2019/30	Privécollectie	Oegstgeest	Middeleeuwse tuinen	6
2019/31	Allard Pierson	Amsterdam	Glas	9
2019/32	Museum Het Valkhof	Nijmegen	Glas	8

Reg.nr.	Instelling	Plaats	Tentoonstelling	Aantal
2019/33	Kunstmuseum Den Haag	Den Haag	Glas	6
2019/34	Provinciaal Archeologisch Museum	Velzeke	Glas	2
2019/35	Atelier NL	Nijmegen	Glas	3
2019/36	Department of Antiquities (diverse musea)	Nicosia	Cyprus	309
2019/37	Mr. and Mrs. Konomis, private collection	Nicosia	Cyprus	1
2019/38	Centre of Visual Arts and Research (CVAR)	Nicosia	Cyprus	1
2019/39	Allard Pierson	Amsterdam	Cyprus	7
2019/40	Bank of Cyprus Cultural Foundation	Nicosia	Cyprus	7
2019/41	Kunstmuseum Den Haag	Den Haag	Cyprus	2
2019/42	The Leventis Municipal Museum of Nicosia	Nicosia	Cyprus	11
2019/43	Keramiekmuseum Princessehof	Leeuwarden	Cyprus	3
2019/44	National Museums of World Culture (SMVK)	Stockholm	Cyprus	10
2019/45	Museum Voorlinden	Wassenaar	Cyprus	1
2019/46	Kunstenaar Michael Anastasiades	Londen	Cyprus	2
2019/47	Kunstenaar Bastienne Kramer	Amsterdam	Cyprus	2
2019/48	Kunstenaar Samantha Thole	Rotterdam	Cyprus	6
			Totaal:	590

Bijlage IV: Kortlopende uitstaande bruiklenen

Reg.nr.	Instelling	Plaats	Tentoonstelling	Aantal
2018/12	Site Oude Sint-Jan N.V.	Brugge	Mummies in Brugge	251
2018/18	Nederlands Edelsteen Laboratorium	Leiden	Onderzoek	219
2018/26	National Geographic Society	Washington	Queens of the Nile	52
2019/01	Musée du Louvre	Parijs	Les héritiers de l'empire hittite	1
2019/02	Museum Jan Cunen	Oss	Iconen van Oss	14
2019/03	Fries Museum	Leeuwarden	Wij Vikingen	96
2019/04	Koninklijk Zeeuwsch Genootschap	Oostkapelle	Vikingen op Walcheren	3
2019/05	Katwijk's Museum	Katwijk	Brittenburg	3
2019/06	CODA Museum Apeldoorn	Apeldoorn	IJzerwinning op de Veluwe	15
2019/08	Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis	Brussel	Crossroads.	30
2019/09	Museum Wierdenland	Ezinge	Terpen en Tells	26
2019/10	Archeologisch Museum Haarlem	Haarlem	Het verleden van de velden	27
2019/11	CODA Museum Apeldoorn	Apeldoorn	Geheimen uit Gelderse bodem	53
2019/12	Tropenmuseum	Amsterdam	What a genderful world	1
2019/13	Staatliches Museum für Archäologie Chemnitz	Chemnitz	Leben am Toten Meer	1
2019/14	Europa Expo	Luik	Toutankhamon	22
2019/15	Museum de Zwarte Tulp	Lisse	Het Verleden van de velden	15
2019/16	Allard Pierson	Amsterdam	Bes, kleine god in het oude Egypte	1
			Totaal:	830

Bijlage V: Langdurige uitstaande bruiklenen

Instelling	Plaats	Aantal
Allard Pierson	Amsterdam	75
Archeologie Museum Stein	Stein	38
Archeologisch Museum Haarlem	Haarlem	1
Archeon	Alphen aan de Rijn	31
Bijbels Museum	Amsterdam	67
De Casteelse Poort	Wageningen	6
Delfluent Services B.V.	Delft	3
Drents Museum	Assen	6
Eicha Museum	Bergeijk	74
Erasmiaans Gymnasium	Rotterdam	10
Flipje en Tiel Museum	Tiel	16
Gemeente Amersfoort	Amersfoort	4
Gemeente Katwijk	Katwijk	23
Gemeente Sittard-Geleen	Grevenbicht	1
Historisch Museum Den Briel	Brielle	6
Katwijk's Museum	Katwijk	56
Kroondomein Het Loo	Apeldoorn	14
Limburgs Museum	Venlo	258
LVR-Römermuseum	Xanten	4
Maerlant Lyceum	Den Haag	1
Musée Royal de Mariemont	Mariemont	2
Museo Civico Archeologico di Bologna	Bologna	35
Museon	Den Haag	2
Museum Ceucium	Cuijk	16
Museum de Dorpsdokter	Hilvarenbeek	6
Museum De Koperen Knop	Hardinxveld-Giessendam	11
Museum Flehite	Amersfoort	4
Museum Het Pakhuis	Ermelo	10
Museum het Rembrandthuis	Amsterdam	15
Museum Het Valkhof	Nijmegen	45
Museum Kasteel Wijchen	Wijchen	83
Museum Klok & Peel Asten	Asten	4

Bijlage VI: Publicaties

Museum Oud Lunteren	Lunteren	10
Museum Swaensteyn	Voorburg	76
Museum van de Vrouw	Echt	1
Museum Ursulinenconvent	Eijsden	20
Museum Winterswijk	Winterswijk	5
Nationaal Hunebedden Informatiecentrum	Borger	23
Nationaal Militair Museum	Soest	1
Natuurcentrum De Maashorst	Slabroek	1
Nederlands Openluchtmuseum	Arnhem	63
Noordelijk Scheepvaartmuseum	Groningen	7
Oudheidkundig Streekmuseum Alphen	Alphen	5
Oudheidkundige Vereniging Salehem	Zelhem	6
Particulier	Wassenaar	1
Provincie Noord-Holland	Castricum	7
Provincie Zuid-Holland	Alphen a/d Rijn	10
Puttens Historisch Genootschap	Putten	23
Stadsmuseum IJsselstein	IJsselstein	8
Stadsmuseum Rhenen	Rhenen	22
Stadsmuseum Steenwijk	Steenwijk	4
Stedelijk Gymnasium Leiden	Leiden	4
Stichting De Valkenburgse Toren	Valkenburg	84
Stichting Goereese Gemeenschap	Goedereede	15
Stichting het Limburgs Landschap	Arcen	3
Streekmuseum de Roode Toeren	Doesburg	1
The Metropolitan Museum of Art	New York	1
Thermenmuseum Heerlen	Heerlen	16
Time & Tide Museum	Great Yarmouth	6
Universiteitsmuseum Groningen	Groningen	2
Veluws Museum Nairac	Barneveld	18
Veluws Streekmuseum	Epe	5
Zeeuws Museum	Middelburg	2
Zoutmuseum	Delden	5
	Totaal:	1.397

Luc Amkreutz

- Erfgoed, Je kunt er niet omheen. In: Archeologie Magazine 1, p.39.
- Glas in de Nederlandse prehistorie. In: J. van der Sterren-Hendriks en R.B. Halbertsma (red.), Glas in het Rijksmuseum van Oudheden, p.26-29.
- Met M. Spithoven: Hunting beneath the waves. Bone and antler points from the North sea Doggerland off the Dutch coast. In: D. Gross e.a. (red.), Working at the sharp end: from bone and antler to Early Mesolithic life in Northern Europe, p.31-32.
- Met H. Peeters e.a.: North Sea Prehistory Research and Management Framework (NSPRMF) 2019. Amersfoort: RCE.
- Met G. Dusseldorp: Onze verre voorgeschiedenis hoort in de canon van Nederland. Opiniekatern Trouw 28/06.
- Met M. Niekus e.a.: Middle Paleolithic complex technology and a Neandertal tar-backed tool from the Dutch North Sea. In: Proceedings of the National Academy of Sciences 116 (44), p.22081-22087.
- Met M. Niekus: Twee stenen werktuigen van neanderthalers (Uit de collectie van...Rijksmuseum van Oudheden). In: Archeologie in Nederland 3 (1), p.44-47.
- Met V. Gentile en A. van Gijn: Op het scherpst van de snede: gevechtssporen op prehistorische zwaarden (Uit de collectie van...Rijksmuseum van Oudheden). In: Archeologie in Nederland 3 (4), p.56-59.
- Met M. Niekus: Facts, Fakes and Fantasy: a critical review of Upper and Late Palaeolithic engravings, perforated objects and personal ornaments from the Netherlands. In: Quaternary International. In druk: <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2019.09.017>.
- Stilte voor de storm? Een kleine muntschat uit Maastricht. In: RMO Magazine 48, p.24-25.
- Met D. Fontijn en V. Gentile: Down by the River. A Late Bronze Age full-hilted sword from the river Meuse near Thorn and Wessem. In: S. Arnoldussen e.a. (red.), Metaaltijden 6, p.113-121.
- Met M. Niekus: Zandmotor, meer vondsten van het verdronken landschap voor onze kust. In: Archeologische Kroniek Zuid-Holland 2018, p.49.
- Keltisch Catawiki erfgoed. In: Archeologie Magazine 4, p.13.
- Op weg naar Doggerland. In: Archeologie Magazine 4, p.10-11.

Ben van den Bercken

- Les lampes à huile trouvées par la mission archéologique belgo-française à Smouha, Alexandrie. Cahiers de Mariemont 41, p.155-176
- Loffet, H.C., Collections Égyptiennes. Musée d'Art et d'Histoire d'Avranches. Cahiers du Temps Éditions, Cabourg, 2016, Bibliotheca Orientalis LXXVI, p. 259-262 (boekbespreking).
- Glasgemmen en glascameeën. In: J. van der Sterren-Hendriks en R.B. Halbertsma (red.), Glas in het Rijksmuseum van Oudheden, p.57-58.

Jasper de Bruin

- Border communities at the Edge of the Roman Empire. Processes of Change in the Civitas Cananefatium. Amsterdam Archaeological Studies 28. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- From The Hague to Britannia - Severan military activities along the North Sea coast (193-235 AD). In: R.J. van Zoolingen (red.), Ab Harenis Incvltis. Artikelen voor Ab Waasdorp, p.137-153.
- De afwrijfsels van Holwerda. In: RMO Magazine 48, p.14-15.
- De Romeinse helmen van Matilo. In: Archeologische Kroniek Zuid-Holland 2018, p.59-61.
- De Romeinse villa van Simpelveld. In: Archeologie in Nederland 3 (5), p.42-45.
- Een Romeinse ruitershelm uit Vechten (Utrecht). In: Archeologie Magazine 4, p.42-45.
- VF 661. Column in Archeologie Magazine 2, p.15.
- Over het hoofd gezien. Column in Archeologie Magazine 5, p.59.

R. Dooijes

- Met M. Düring en N. Haverkamp: Glasrestauratie. In: Archeologie Magazine 3, p. 25-29.

Ruurd Halbertsma

- "Overblyfselen van kunst en beeldhouwwerk" - 19e eeuwse archeologische expedities naar het Middellandse Zeegebied. In: Tijdschrift voor Mediterrane Archeologie 60, p.6-11.
- Count Camillo Borgia (1773-1817): an officer and antiquarian. In: L.-J. Manfredi e.a. (red.), Gli Italiani e le antichità Fenicie e Puniche del Maghreb tra XVIII e XX secolo - archivi, viaggi e collezioni, p.53-65.
- Artikelen in: J. van der Sterren-Hendriks en R.B. Halbertsma (red.), Glas in het Rijksmuseum van Oudheden.
- Met D. Pilides (red.), Cyprus - A Dynamic Island. Leiden: Sidestone Press.
- Met D. Pilides (red.), Cyprus - Eiland in Beweging. Leiden: Sidestone Press.
- Culturen van Cyprus - Een eiland met duizenden jaren geschiedenis. In: Vind Magazine (35), p. 114-119.
- Een amazonomachie in Leiden. In: Hermeneus 91 (4), p.164-166.
- Een brandpunt van geleerdheid - de pioniersjaren van het Rijksmuseum van Oudheden. In: Leids Jaarboekje 111, p.66-83.

Pieter ter Keurs

- Mythical Beings from the Swamp. In: J.D.M. Platenkamp en A. Schneider (red.), Integrating Strangers in Society, p. 199-210.

Bijlage VII: Nevenfuncties

Helbertijn Krudop

- Redactie: postprints Stichting Ebenist 13th international conference. Old and new approaches for furniture conservation.

Liliane Mann

- Met B. van den Bercken: Shokan: een zoektocht naar een verloren dorp. In: Ta-Mery 12, p.13-25.

H. Pauts

- Urn GL 79 - al meer dan 100 jaar in Amerika. In: RMO Magazine 47, p.26-27.

Lucas Petit

- Bieberstein, K. 2017. A Brief History of Jerusalem. From the Earliest Settlement to the Destruction of the City in AD 70. In: Bibliotheca Orientalis LXXVI, p.394-397 (boekbespreking).
- Met Z. Kafafi: Op zoek naar objectiviteit. Campagne 2018 van het Nederlands-Jordaans opgravingsteam op Tell Damiyah. In: Archeologie Magazine 1, p.18-22.
- Met Z. Kafafi: Tell Damiyah. Een onopgemerkt pareltje in de Jordaanvallei. In: RMO Magazine 47, p.16-20.
- Met S. al-Khasawneh, A. Murray en Z. Kafafi: Luminescence Dating of the Iron Age Deposits from Tell Damiyah in the Jordan Valley. In: Radiocarbon 2019, p.1-12.

Daniël Soliman

- Ostraca with Identity Marks and the Organisation of the Royal Necropolis: Workmen of the 18th Dynasty. In: Bulletin de l'Institut français d'archéologie orientale 118, p.465-524.
- Het verloren graf van legerofficier May in Sakkara. In: Ta-Mery 12, p.2-13.

Daniël Soliman en Lara Weiss

- Met P. Del Vesco: Brief report of the Leiden-Turin Expedition to Saqqara (season 2019). In: Saqqara Newsletter 17, p.4-16.

Jill van der Sterren

- Teksten in: J. van der Sterren-Hendriks en R.B. Halbertsma (red.), Glas in het Rijksmuseum van Oudheden. Leiden: Rijksmuseum van Oudheden.
- Glas in het RMO. In: RMO Magazine 47, p.21-15.
- Glas in het Rijksmuseum van Oudheden. In: Glas. Magazine over Glaskunst 2, p.62-65.
- Glas in de oudheid, In: Archeologie Magazine 3, p.18-22.

Lara Weiss

- Female Figurines in Roman Karanis: An Agentive Approach. In: G. Papantoniou e.a. (red.), Hellenistic and Roman Terracottas, p. 342-356.
- Met P. Del Vesco e.a.: Current Research of the Leiden-Turin Archaeological Mission in Saqqara. A Preliminary Report on the 2018 Season. In: Rivista del Museo Egizio 3.
- Glas in het oude Egypte. In: J. van der Sterren-Hendriks en R.B. Halbertsma (red.), Glas in het Rijksmuseum van Oudheden, p.15-19.
- Met H. Kik: Egypte op reis, In: RMO Magazine 47, p.28-29.
- Met N. Staring en H.P.R. Twiston Davies: redactie van PALMA 21. Perspectives on Lived Religion Practices - Transmission - Landscape. Leiden: Sidestone Press.
- Enkele artikelen in PALMA 21. Perspectives on Lived Religion Practices - Transmission - Landscape. Leiden: Sidestone Press.
- The Walking Dead at Saqqara. The Making of a Cultural Geography. In: Mythos 13.

Annemarieke Willemsen

- Middeleeuwse tuinen: Aardse paradijzen in oost en west, 1200-1600. Leiden: Rijksmuseum van Oudheden.
- Aardse paradijzen uit zand en water. In: Archeologie Magazine 2, p.42-45.
- Middeleeuwse tuinen: paradijzen op aarde. In: RMO Magazine 47, p.4-9.
- Paradijzen op aarde: middeleeuwse tuinen in oost en west. In: COLLECT 23 (4), p.74-77.
- Merovingisch glas: Smaken veranderen. In: J. van der Sterren-Hendriks en R.B. Halbertsma (red.), Glas in het Rijksmuseum van Oudheden, p.72-77.
- Een pot met kersen. Column in Archeologie Magazine 3, p.39.
- Planten, gieters en bloempotten: middeleeuwse tuinen in Nederland. In: Archeologie in Nederland 3, p.48-51.
- In een besloten hof. Laatmiddeleeuwse tuinen in de Nederlanden. In: Madoc 33, p.97-107.
- Aanwinst: Een collectie lakenloden uit Zeeland. In: RMO Magazine 48, p.23.
- De Noormannen bij Dorestad. In: Historisch Tijdschrift Fryslân 25 (5), p.10-13.
- Vikingen en Friezen in Dorestad. In: M. Stoter & D. Spiekhout (red.), Wij Vikingen, Friezen en Vikingen in het kustgebied van de Lage Landen, p.136-149.
- Vikings and Frisians in Dorestad, in: M. Stoter & D. Spiekhout (red.), We Vikings, Frisians and Vikings in the Coastal Area of the Low Countries, p.136-149.
- Met M. IJssink en B. de Klerck (red.): Het einde van de middeleeuwen. Vijftig kunstwerken uit de tijd van Bosch en Erasmus, Nijmegen: Vantilt.
- Insignes, amuletten en speelgoed op een peetschilderij, in: M. IJssink, B. de Klerck & A. Willemsen (red.), Het einde van de middeleeuwen. Vijftig kunstwerken uit de tijd van Bosch en Erasmus, p. 306-311 & 348.
- Beugelbeurs. Column in Archeologie Magazine 6, p.17.

Conservator Nederland prehistorie Luc Amkreutz

- Lid werkgroep Steentijd Noordzee/ Doggerland research group
- Voorzitter Stichting Archeologie/ organisatie van de Steentijdtag
- Deelnemer Groot Reuvensoverleg
- Onbezoldigd medewerker Faculteit der Archeologie, European prehistory
- Lid beoordelingscommissie Reuvenfonds, Stichting Reuven

Conservator Nederland in de Romeinse Tijd Jasper de Bruin

- Universitair docent Faculteit der Archeologie, Universiteit Leiden
- Lid Werkgroep Nederrijnse Limes
- Lid klankbordgroep opgravingen Vliegveld Valkenburg

Restaurator Renske Dooijes

- Lid examencommissie en docent masteropleiding conservering en restauratie UVA

Conservator Klassieke Oudheid Ruurd Halbertsma

- Correspondent Royal Cast Collection, Kopenhagen
- Referent Ministero dell' Istruzione, dell'Università e della Ricerca, Rome
- Referent European Research Counsel (ERC), Brussel
- Lid studiegroep Lasimos, Universiteiten Pisa en Parijs
- Regent Bethlehemothof, Leiden
- Lid editorial committee tijdschrift Inter-Section

Assistent-conservator Egypte Petra Hoogenboom

- Lid landelijk bestuur Ex Oriente Lux
- Promovenda Universiteit Leiden
- Commissielid organisatie Demotic Summerschool 2021
- Lid papyrologie+ groep Universiteit Leiden

Projectleider Hanneke Kik

- Adviseur Mondriaan Fonds
- Secretaris ICOM International committee for exhibitions and exchange

Restaurator Helbertijn Krudop

- Lid examencommissie en docent masteropleiding conservering en restauratie, UvA
- Lid bestuur Stichting Ebenist: platform voor meubel- en houtrestauratie

Hoofd publieksdienst Rita van Oosterhoud

- Secetaris vriendenvereniging RoMeO

Hoofd collecties en onderzoek Lucas Petit

- Bestuurslid vriendenvereniging RoMeO

Conservator Egypte Daniël Soliman

- Lid wetenschappelijke adviesraad Stichting Friends of Saqqara
- Lid raad van toezicht Stichting Huis van Horus
- Lid onderzoeksgroep Tomb Construction in the New Kingdom, Kopenhagen
- Lid organisatiecomité ICE XIII in Leiden 2023

PR en communicatiemedewerker Selkit Verberk

- Bestuurslid vereniging vrienden van Satricum

Directeur Wim Weijland

- Vice voorzitter Vereniging Rembrandt
- Voorzitter commissie financiën Vereniging Rembrandt
- Voorzitter commissie benoemingen Vereniging Rembrandt
- Lid bestuur VSB-Vermogensfonds
- Lid raad van toezicht VSB-donatiefonds
- Voorzitter auditcommissie VSB-donatiefonds
- Lid curatorium Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten
- Lid bestuur Stichting MuseumJeugdUniversiteit
- Lid bestuur Stichting Bontius

Conservator Egypte Lara Weiss

- Lid wetenschappelijke adviesraad Stichting Friends of Saqqara
- Voorzitter & secretaris raad van toezicht Stichting Huis van Horus
- Lid van het scientific committee van het Vatican Coffin Project
- Co-Fielddirector Leiden/Turijn opgraving in Sakkara
- Deelaanstelling aan de Universiteit Leiden voor een Vidi-project
- Consortium-lid van het EU-project Transformation of the Egyptian Museum
- Jury-lid NINO thesis prize
- Editorial member Luxor Times Magazine
- Editorial member CIPEG newsletter (sectie Egyptologen ICOM)
- Penningmeester CIPEG (boardmember)
- Lid selectiecommissie vrije competitie SGW 2020 (NWO)
- Lid wetenschappelijke adviesraad ICE XIII in Leiden 2023

Conservator Nederland middeleeuwen Annemarieke Willemsen

- Continental representative Finds Research Group, Engeland
- Lid onderzoeksschool Mediëvistiek
- Lid Programme committee International Medieval Congress, Leeds
- Lid wetenschappelijk comité tentoonstelling Kinderen van de Renaissance, Hof van Busleyden Mechelen 2020-2021

Projectleider Anna de Wit

- Lid raad van advies Oudheid, Vrije Universiteit

Bijlage VIII: Organogram per 31/12/2020

